

1901
ԹԻԻ Դ ԱՊՐԵԼ

ՄԱՐԿ



ՏԻՎԻԴԱՆ ՄԱՅՐՈՒՄԻՆ Ս. ԷԶՍԻՆՈՒՆԻ

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹԻՒՆ

ԿՐՕՆԱԿԱՆ

1. Բարի ընտրութիւն 205

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ

2. Ռուսաց, Վաթուրիկ և Բող. եկեղեցիներ. 207

ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ

3. Մայր Աթոռը որպէս բարեգործութեան
կեդրոն 210

ՄԱՅՐ ԱԹՈՐ

4. Ս. Հայրապետի հեռագիրը Պարսից Հահին
և պատասխանը 215

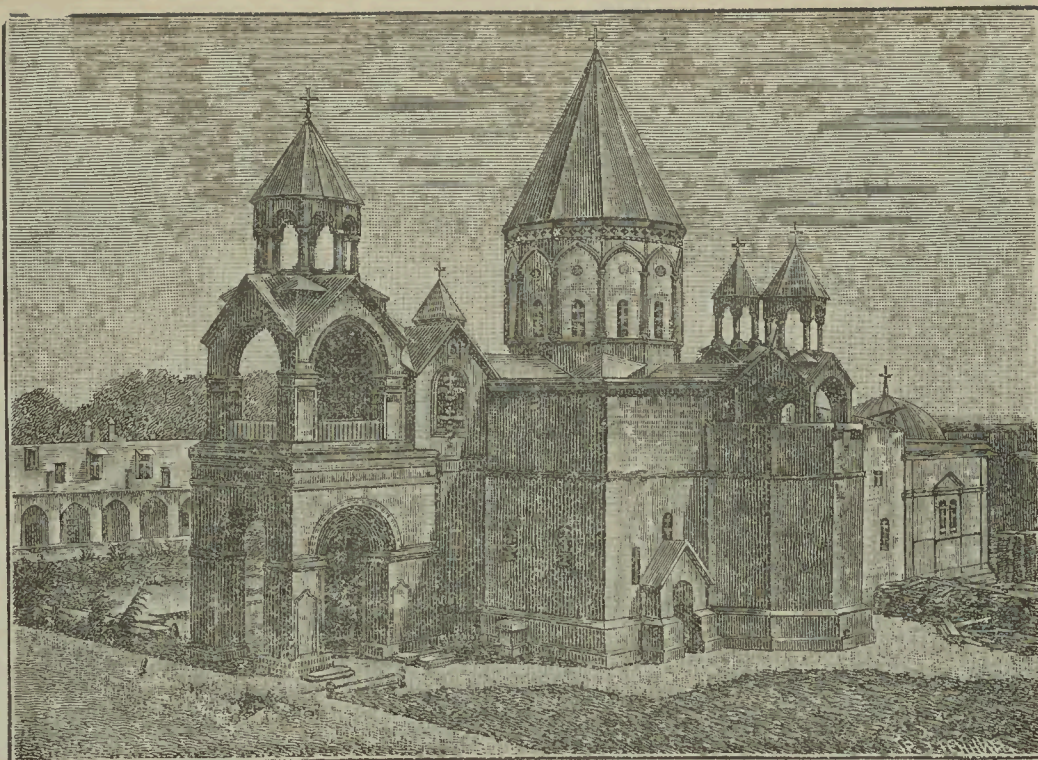
5. Նորին Վեհափառութեան դարձը Տիկսից 215
6. Ճեմարան Մայր Աթոռոյ 217
7. † Մուշեղ սարկաւազի մահը. 221
8. ՏԱՃԿԱՀԱՅԳ 222
9. Ջուարթնոց եկեղեցու բեկումն արձա-
նագրութիւնը . . . Կ. Յ. Բաղմաջեան 225
10. Խաղաղութեան դաշնագիր 226
11. Մի համեստ բանագող. Կոմիտաս Վարդ. 228
12. Կրթութիւն (Հարունակութիւն և վերջ) 230
13. Սանատարի առասպելը. Մ. Աբեղեան 250
14. Մանրալուրդ. 257

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

ՍՏԱՅՈՒԱԾ ԳՐԱԳԵՐ

1. Երանդ Դանադիւ. Նոր նախընտանի Ս.
Խաչ վանքը. արտատպած «Լուսնայ» հան-
դիսից. Թիֆլիս տպար. Մ. Շարաձէ և
ընկ. 1901. գինն է 40 կ.
2. Բեկէլ Սեմէն Դան — Նալբանդի. Մարդա-
սիրութեան և աշխատանքի ակնիւ զի-
նուորը՝ Իւրիյ Ալեքսեւիչ Վեսելովսկի.
Մոսկուա. տպ. Բարխուդարեանցի. 1901.
գինն է 60 կ.
3. Ներսէս Կանանայ Ղաճապետ. Համառոտ
քարոզներ. Թիֆլիս. տպ. Շարաձէի. 1900.
գինն է 1 ռ.
4. Խորհրդածութիւններ Յիսուս Քրիստոսի
չարչարանքի և մահուան մասին. Թարգ.
Գաբրիէլ քահանայ Տէր-Գաբրիէլեանց.
Թիֆլիս. տպ. Մարտիրոսեանցի. 1900.
գինն է 1 ռ.
5. Левонг Мсерянц. Армянская Дialecto-
логия, Оттискъ изъ „Этнографическаго
Обозрѣнія“ кн. XXXVI. Москва. Тип. А-
лексаandrova. 1898:
6. Նախընթաց երկի թարգմանութիւնը.
Հայերէն Բարբառաբանութիւն. Թարգ. Հ.
Գաբրիէլ Վ. Մէնէվիչեան. Վիեննա. Մը-
խիթ. տպ. 1899. գինն է 50 սանտիմ:
7. Левонг Мсерянц «Этюды по Армянской
Дialectологии. часть i. Сравнительная
фонетика Мушскаго діалекта въ связи
съ фонетикою Грабара». Москва. 1897.

8. Նոյն երկի Часть II, выпускъ I, Сравни-
тельная морфология Мушскаго діалекта въ
связи съ морфологіей Грабара и средне-
армянскаго. Москва 1901.
9. Н. Маррз. Тексты разысканія по Ар-
мяно-Грузинской филологіи II. Юсифъ
Аримасеѣвскій сказаніе о построении пер-
вой церкви въ городѣ Лиддѣ.
10. Н. Маррз. Агіографическія матеріалы
по Грузинскимъ рукописямъ Ивера. II.
Житіе св. Варлаама Сирокавказскаго. СП.
1901 թ.
11. Н. Маррз Къ Вопросу о переводахъ съ
Армянскаго на Арабскій языкъ СПб.
1900.
12. Краткій Каталогъ Собранія Грузинскихъ
Рукописей приобрѣтеннаго Императ. пуб-
личною Библіотекою въ 1896 году. СПб.
1900.
13. Ե. Լալայեանց. Գանձակի գաւառ. I և II
արտատպած Աղգաղարական Հանդիսից.
Թիֆլիս 1901 թ. իւրաքանչիւր հատորի
գինն է 80 կ.
14. Dr. V. Totomjanz u. E. Toptschjan. Die
Social—Ökonomische Türkei. Berlin, Verl.
Prager. 1901.
15. Հաշիւ երկանայ Ս. Գրիգոր Լուսաւորիչ
եկեղեցւոյ երեցփոխ Գիւրգիս Միքայէլեան
Պատգովի 1900-1901. տպ. Էմին Տ. Գրի-
գորեանցի 1901. երկան.



Ա Ր Ա Ր Ա Տ

ՊԱՇՏՈՆԱԿԱՆ ԱՄՍԱԳԻՐ ՀԱՅՐԱՊԵՏԱԿԱՆ ԱԹՈՌՈՅ

Ս. ԷՋՄԻԱՆԻ.

ՌՅԽԹ. ԼԳ. ՏՐՐԻ

ՀԱՄԱՐ ԶՈՐՐՈՐԴ

ԱՊՐԻԼ. 1901 Թ

ՋԲ ԱՄ ԱՆԱԻ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՉԻ Ա.

ՎԵՀԱՓԱՌ ԵՒ ՍՐԲԱՋՆԱԳՈՅՆ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅՆ ՀԱՅՈՑ

ՎԱՀԱՐՇԱՊԱՏ

ՏՊԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ ՍՐՈՅ ԷՋՄԻԱՆԻ

Дозволено цензурою 24 Априля 1901 г. Г. Тифлисъ.



ԿՐՕՆԱԿԱՆ

ԲԱՐԻ ԸՆՏՐՈՒԹԻՒՆ.

ՆԷ ապէ Հռութ. Մի՛ պատահեսցէ թողուլ զքեզ և դառնալ ի քէն. զի ուր դու երթայցես՝ երթայց, և ուր հանգչիցիս՝ հանգեայց, ժողովուրդ քո՝ ժողովուրդ իմ, և Աստուած քո՝ Աստուած իմ. և ուր մեռանիցիս՝ մեռայց, և անդ թաղեցայց. օն և օն արասցէ ինձ Տէր և օն և օն յաւելցէ, բայց եթէ մահ մեկնեսցէ ընդ իս և ընդ քեզ (Հռութ Ա. 16, 17):

«ՆԷ Հռութն ասաց. ինձ մի ստիպիր որ քեզ թողնեմ ու քեզանից ետ դառնամ. որովհետև ուր որ դնաս՝ դնալու եմ, ուր որ մնաս՝ մնալու եմ. քո ժողովուրդն իմ ժողովուրդն է ու քո Աստուածը՝ իմ Աստուածն է. ուր որ մեռնես, ես էլ կմեռնեմ և այնտեղ կթաղուիմ. Տէրը ինձ այսպէս ու սորանից աւելի անէ, որ ինձ քեզանից մահը պիտի բաժանէ».

Այս ինչ սիրուն պատմութիւն է, մարդու սրտի ոճրքան շատ զգացմունքներ ու փորձառութիւններ կան սորա մէջ: Թէ որ փոխելու լինիս ժամանակը, տեղը և անունը, կարող է սա միևնոյն ժամանակ մի գլուխ լինել քո սեփհական կեանքից:

Դու գիտես Նոեմիի դիտին եկածը, առաջ զրկուեցաւ նա ամուսնուց, այս մի խիստ հարուած էր նորա համար: Նորա երկու որդիքը Մովսրացի կանայք առին և իրանց հայրենիքը վերադառնալու փոխարէն, բաւականութիւն գտան օտար երկրում: Փամանակ անցնելուց յետոյ, որդիքը մեռնում են միմեանց յետևից, և խեղճ Նոեմին մենակ է մնում օտար երկրում: Բայց մենակութիւնը ճնշում է, ու կարօտ սրտով ասում է նա. «Այլ ևս չեմ կարող այստեղ մնալ, պիտի գնամ հայրենիքս՝ Հրէաստան»: Երկու հարսները ընկերանում են նրան ճանապարհի մի մասը, մինչև որ վերջապէս Նոեմին ասում է. «Նո դարձէք, աղջիկներս, ու դնացէք, մենք պիտի բաժանուենք»: ՆԷ Որփան համբուրում է նրան ու ետ դառնում իւր

հայրենիքը՝ Մովսրացոց աշխարհը, անշուշտ արտասուքը աչքերին: Բայց Հռութը, որ նոյնպէս կարող էր այդ անել, լիքը սիրով փաթաթում է իր ձեռքերը պառաւ կնոջ պարանոցով ու ասում է այս աննման խօսքերը. «Ինձ մի՛ ստիպիր որ քեզ թողնեմ ու քեզանից հեռանամ, որովհետև ուր որ դնաս՝ դնալու եմ, ուր որ մնաս՝ մնալու. քո ժողովուրդն իմ ժողովուրդն է և քո Աստուածն իմ Աստուած, ուր որ մեռնես, ես էլ կմեռնեմ ու այնտեղ կթաղուիմ. Տէրը ինձ այսպէս ու սորանից աւելի անէ, որ ինձ քեզանից մահը պիտի բաժանէ»:

Այս որոշումը, որ այստեղ Հռութը առաւ, մեզ համար օրինակ ու պատկեր է թէ ինչպէս մեր սիրտը պիտի որոշէ Յիսուսի համար. գնա Նորա հետ օրէ ցօր ամեն բանի մէջ, ինչ որ էլ պատահելու լինի այս աշխարհում, գնա ամեն փոփոխութիւնների ժամանակ, մինչև որ հասնիս այն Բեթլէհեմը, այն հացի տունը, որից ոչ մի թշնամի չի կարող մեզ դուրս անել և ուր որ կրկին միացած կլինենք մեզանից առաջ գնացած մեր սիրելիների հետ:

Ինչպէս Հռութը պինդ բռնեց Նոեմիին, թող մենք էլ պինտ բռնենք Յիսուսին, բայց ոչ թէ դանդաղելով ու տատանուելով մեկնես ձեռքդ ու յետոյ կրկին ետ քաշես: Ով իմ սիրելիներս, ինչ որ սրտի տաքութիւն ու ցանկութիւն ունէք, ամենը տուէք, ամենը տուէք նրան՝ Աստուծոյ Որդոյն: Փեղանից է կախուած, որ որոշես լի և անբաժան սրտով միմիայն Նորա համար լինել: Փանի՛ քանինները լաւ չեն առաջանում իրանց քրիստոնէական կեանքի ընթացքում, որովհետեւ նրանք իրանց սրտի ամենալաւ մասը տալիս են աշխարհին, ժամանակաւոր ու աշխարհային բաներին ու յետ պահում Տէր Յիսուսից իրենց տաք, բարախող սիրտը:

Ինքս ինձ հարցնում եմ ինչպէս եղաւ, որ Հռութը այդպիսի մի որոշում արաւ: Պէտք է մոռանանք, որ շատ կարեւոր էր այդ քայլը ու շատ բան կախուած էր սրանից: Որփայի կողմն էր խելօքութիւն, աշխարհի իմաստութիւն ու մարմին և արիւն: Ինչպիսի խելք էր, որ Հռութը այդպէս բան արաւ ու որոշեց գնալ պառաւ միայնակ մի կնոջ հետ: Ինքը տակաւին երիտասարդ էր, կեանքը նորա առջև բաց: Նոեմին էլ բոլորովին պարզ ասում է նրան, և ինչու համար պիտի գնայ իւր հետ ու շատ յոյսերը խափանուին: Ես մտածում եմ, որ բանը այսպէս էր, Հռութը երբ որ այնտեղ կանգնած մտիկ էր անում պառաւ տկար կնոջ, նա աւելի բան էր տեսնում, քան թէ առաջի անգամ նայողը կարող էր տեսնել նորա վրայ: Շատ անգամ լաւ է, երբ մէկը ըստիպուած է լինում որոշել—այսպէս կամ այնպէս, այո՛ կամ ո՛չ, ներս կամ դուրս: Գուք դիտէք թէ մարդիկ ինչպէս են սիրում անել—կրկնամենային բայց և չեն կամենում—պէտք էր անելին, բայց չեն անում: Ո՛հ այդ զըժբաղդ անորոշութիւնը շատ անգամ է մարդկանց զրել նեղ վիճակի մէջ, որ պարզ որոշման հասնեն: Զենք կարող երկու ծանապարհովն էլ դնալ, միկը պէտք լինի, և ուրեմն որոշեցէք, որով կամենում էք գնալ: Այսպէս երկու ծանապարհի առաջ էր կանգնած Հռութը, և նորան այս ոգևորուած որոշման հասցնողը ուրիշ բաների հետ այն էր, որ նա կանգնած էր այն կէտի վրայ, որ անպատճառ պիտի ու

որոշում անէր: Կարելի է նա ինքն իրան մտածում էր, «Ախ, հիմայ ի՞նչ անեմ ես, Նոեմին շատ աղքատ է, և եթէ նորա հետ գնամ, ամեն բաներից զրկուելով ես էլ նորա պէս աղքատ պիտի լինիմ»: Բայց երբ միւս կողմից մտածում էր Նոեմից զրկուած լինելու վրայ, այս միտքը նա չէր կարողանում տանել: Ի՞նչ էր կեանքը առանց Նոեմի: Կարելի է նա մըտքով յետ էր դառնում այն ժամանակին, երբ ինքն զրկուեց իւր ամուսնուց՝ Նոեմի որդուց: Ո՛հ ինչպէս խաւար էր երեւում ամեն բան, Մովսրացոյց աստուածներից մէկն էլ չկարողացաւ օգնել իրան: Բայց նորա արտաբերութեան ու սուգի մէջ Նոեմի Աստուածը մխիթարեց նորան. Նոեմին մօտեցաւ և կանչեց Իսրայէլի Աստուծուն, Աբրահամի, Իսահակի և Յակոբի Աստուծուն. Նա հանդարտեցրեց նորա սրտի սաստիկ ալէկոծութիւնը: Այդ ամենը յիշում է հիմայ և անհնարին է դառնում նրա համար Նոեմից բաժանուելը:

Գու էլ պիտի որոշես—Աստուած թէ մամոնան. Քրիստոս թէ աշխարհը, երկինքը թէ դժոխքը—ինչ ես կամենում: Որոշիր Յիսուսինը լինել, Նա է քո ամենալաւ բարեկամը: Մի լսի՛ր այն ձայներին, որ կամենում են քեզ համոզել և ասում են. «Թէ որ դու Յիսուսին նուիրուես, զրկուած կլինես կեանքի վայելչութիւնից»: Ո՛չ, ո՛չ, ով որ Աստուծուն է նուիրում, նա յաւիտենական կեանք է ստանում:

Ինչպէս արաւ Որփան: Նա էլ համբուրեց Նոեմիին, անշուշտ նրա աչքերն էլ լցուեցան արտասուքով: Անկասկած նա թեթեւ սրբտով չէր, որ Նոեմից բաժանուեցաւ—բայց նա բաժանուեցաւ: Այսպէս շատերն են վարուում Յիսուսի հետ: Նրանք չեն պատկանում անհաւատներին, ծաղր անողներին, երկմտողներին թուին, նրանք չեն հայհոյում, բնու չեն խորշում իրանից, նորանք բոլորովին Հռութի նման են երեւում, բայց Որփայի պէս են վարուում: Ոչ մի բան այնպէս մահաբեր նեղորոշութիւն չի ունենում մարդկային հոգու վրայ, ինչպէս զգացմունքի կրօնը, որ բաւական է քեզ եկեղեցի գնալու, եկեղեցական դործեր անելու համար, բայց բաւական չէ, որ արձակի քեզ այն կապերից, որոնք քեզ

ապում են Մովսրէի նրա աստուածներին ու նրա վերջնական դատապարտութեան հետ: Կու շատ սիրում ես գեղեցիկ քարոզներ լսել, թէ որ քարոզիչը հասկանայ, կարող է քեզ այնտեղ հասցնել, որ աչքերդ ջուր կոխեն, բայց այս է բոլորը: Հեռեւեալ օրը դարձեալ բոլորովին աշխարհի մէջ ես, ուր որ քո սիրան է, և ուր որ քո կեանքն է խաղի մէջ: Ո՛հ, Որփան կոշտ ու սառը կերպով չըբաժանուեցաւ Նոեմիից, այդպէս էլ շատերը քաղաքավարութեամբ ու հեղութեամբ մերժում են Յիսուսին, թէ եւ Աստուած երկնքում որոտալից ձայնով ասում է. «Ձէք կարող Աստուծուն ծառայել և մամոնային», կամ այսպէս կամ այնպէս, դուրս կամ ներս, — Քրիստոս կամ Բեւիարը — այստեղ չկայ կանգ առնելու տեղ, և չկայ միջին ճանապարհ: Ո՛հ, ինչպէս հեշտ խաբուում ենք: Կարծում ենք, երբ որ քաղովի ժամանակ զգացուում ենք, քանի որ հաճելի է մեզ երգեցողութիւնը, ուրեմն մեր գործը յաջող է: Ո՛վ Աստուած, ողորմիր այդ խեղճ մարդկանց, որ Նոեմիին համբուրում են ու յետոյ բաժանուում: Վախենում եմ, որ շատերը Քրիստոսին ուրիշ բան չեն տալիս, բացի իրանց ժառանգած կրօնից: Բայց նրանց համբոյրը նրանից բաժանուելու նշան է, ինչպէս Յուդայի համբոյրը մատնութեան նշան էր: Թէ որ սրտիդ խորքը պարենք նոյն իսկ աղօթքը, եկեղեցի գնալը, խորհուրդների արտաքին գործադրութիւնը ձանձրալի մի պարտականութիւն է քեզ համար, բայց յարմար չես սեպում ամենը թողնել:

Որփան ճանապարհ ընկաւ դէպի տուն, արտասուքները սրբեց, ու ամեն մի անգամ երբ պիտի ճանապարհը ծռուէր, կանգ էր առնում ու յետ մտիկ տալիս, արդեօք Հռութը չի՞ դալիս: Բայց Նա չեկաւ: Նոեմու համար նրանք մշտապէս բաժանուեցին միմիանցից: Յիսուս միացնում և կամ քրաժանում է մեզ մշտապէս:

Եւ հիմայ դարձեալ դառնալք Հռութին: Իւր արածով կորցրեց մի բան: Թողնելով աշխատային իմաստութիւնը, խելօքութիւնը ու զգուշութիւնը, գնաց այն աղքատ պառաւ կնոջ հետ: Վնաս ունեցաւ: Եւ Որփան որ սրտի ձայնին չսեղում խելքին հետեւեց — ի՞նչ շահեցաւ: Բան չգիտենք նրանից, որովհետեւ զբոլած

չէ: Նա յետ դառաւ Մովսրէի երկիրը: Բայց Հռութի կեանքը դարձեալ նորոգուեց ու արժանի եղաւ Փրկչի սերունդի մէջ մայր լինելու:

Աստուած օգնի մեզ, որ արտաքին դառուող վարքը թողնենք ու սկսենք հաւատքի ճանապարհով ընթանալ: Այստեղ մնայուն տեղ չունենք, պանդուխտներ ու հիւրեր ենք երկրի վրայ, երկրի բարիքները շարունակ մերը չեն լինելու: Ապագան է մերը: Փարի՛ր Քրիստոսին սրտի լի որոշումով և յաւիտենական կեանք կդոնես:

* * *

ՕՏԱՐ ԵԿԵՂԵՑԻՆԵՐ.

ՌՈՒՍԱՅ ԵԿԵՂԵՑԻ

Վերջին ժամանակներս ռուսաց կրօնական մամուլը ոչնչ է իւր առանձին խորհրդածութեան առարկայ դարձնել աղանդաւորների միութեան հարցը պրավոսլաւ եկեղեցու հետ: Церков. вѣст. շաբաթաթերթը № 7-ի մէջ այդ մասին հետեւեալն է ասում. «Աղանդաւորների վերադարձը պրավոսլաւ եկեղեցու ծոցը տակաւին հեռու ապագայի դժո՛ք է, սակայն այդ ապագան, անվիճելի է, որ գնալով աւելի յուսալիք է դառնում, որովհետեւ, ինչպէս միսիոներական հաշուեառութիւններն ու հաղորդակցութիւնները ցոյց են տալիս, աղանդաւորների անհաշտ և անպայման բաժանման ձգտող հոգին ևս հետզհետէ թուլանում է»: Շաբաթաթերթը շարունակելով, ասում է, որ աղանդաւորների և պրավոսլաւ եկեղեցու ներկայացուցիչների մէջ արդէն քանիցս դէպքեր են պատահել, որոնց նպատակը նրանց հաշտուելն ու իրար մօտենալն է:

* *

Պետերբուրգում հրատարակուող «СПБ. ДУХОВНЫЙ ВѢСТ.» թերթի խմբագիր աւագ քահ. Օռնատովին, վեց տարի նոյն թերթի խմբագրի ծանր և պատասխանատու պաշտօնը վարելուց յետոյ՝ հրաժարուել է իւր պաշտօնից: Նոր խմբագիր է նշանակուած Լախոտսկի քահանան: Նախկին խմբագրի օրով յիշեալ թերթը նիւթական բաւական մեծ վնաս է ունեցել, տարեկան մօտ 2 1/2 հազար ռուբլի: Այս առթիւ Церков. вѣст.-ը տխուր եղբակացութեան է դալիս, ասելով. «Եթէ մեր մայրաքաղաքի հոգեւոր մամուլի յառաջադեմութիւնը այդպէս կազում է, հապա ի՞նչ կլինի դաւառական եկեղեցական թերթի վիճակը»:

Հիւսիսային Ամերիկայում «Живая церковь» թերթը հաղորդում է, որ վերջերս պրովոստալանտիզմի խնամքը յառաջագիծութեան մեծամեծ քայլեր է անում: Մօտ օրերս մօտ 500 հոգի ամերիկացի կաթոլիկներ, ընդունելով պրովոստալանտիզմը, մտել են օրթոդոքս եկեղեցու ծոցը:

* *

Անցեալ տարուանից սկսած ռուսաց եկեղեցին հետամուտ է լինում Անդրկասպեան երկրում առաջին կոչումով «պրովոստալանտիզմի խնամքը» հիմնելու գործին: Որոնց նպատակը պրովոստալանտիզմին տարածելն է: Եղբայրութեան նպատակն է ըստ կարելոյն լիակատար կերպով կրօնական—բարոյական կրթութիւն և դաստիարակութիւն տարածել Անդրկասպեան երկրում: Եղբայրութիւնը հոգ է տանելու զանազան համայնքներ կազմակերպելու, նրանց համար եկեղեցիներ և աղօթատներ շինելու, երգեցիկ խումբ պատրաստելու, առանց վճարի հասարակաց ընթերցատուն հիմնելու, ուսումնարաններ բաց անելու:

* *

Փետրուարի 19-ը Ռուսաստանի համար մեծ օրերից մէկն է: Ուղիղ 40 տարի սրանից առաջ 1861 թուին այդ օրը Աղէքսանդր Բ. կայսրը իւր մի հրովարտակով ազատութիւն շնորհեց գնդական ազգաբնակիւթեան, վերջ տալով ստրկութեան: Յիշեալ օրը ընդարձակածաւալ ռուսաց պետութեան բոլոր կողմերում եկեղեցական և ազգային հանգէսներ են կատարուել ի յիշատակ ազատարար կայսեր:

ՍԵՐԲԻԱ.

Վերջերս Սերբիայում նկատուում է մի զօրեղ հոսանք ռուսաց լեզուն այնտեղ սովորեցնելու և տարածելու համար: Բելգրադում հրատարակուող «БРОТЧЕСТВО» լրագիրը այդ խնդրին նուիրել է մի յօդուած: Որի մէջ ցոյց է տալիս ռուս լեզուի և գրականութեան զարգացումը: Լրագիրը ամէն կերպ ջանք է դրած գնում ապացուցանելու, թէ ռուս լեզուի ուսուցումը ո՞ր աստիճան օգտաւէտ կարող է լինել սերբիացիներին ինչպէս մտաւոր այնպէս և տնտեսական յարաբերութեանց մէջ: Լրագիրը շարունակելով ասում է. «Թէ ի նկատի առնենք նոր շինուելիք երկաթուղու այն գիծը, որ կ'իկապի Սերբիան Ռումինիայի և Ռուսաստանի հետ, որ անշուշտ մեծ զարկ կ'տայ այդ երկու ցեղակից ազգերի մօտենալուն, այն ժամանակ սերբիացիներին համար

ռուսաց լեզուի գիտութիւնը շատ օգտակար կ'ըլինի»:

ԿԱԹՈՒԼԻԿ ԵԿԵՂԵՑԻ.

Այն մեծ շարժումը, որ Իսպանիայում սկսուեցաւ եղուիսներէ դէմ, տակաւին զբաղեցնում է իսպանական հասարակութիւնը և թէ՛ մամուլը: Այդ շարժումը ընդհանուր առմամբ կրում է հակակղերական ընաւորութիւն և մինչ այն աստիճան տուր կերպարանք ստացաւ, որ շատ հշտութեամբ կարող է յեղափոխութեան փոխուել: Թէ ինչ պատճառներեց առաջացաւ այն շարժումը, բաւական պարզ է: Իսպանիան միշտ եղել է այն վայրը, ուր եզուիսները և ուրիշ շատ միաբանական կարգեր իշխել են և չ'նայելով այն հալածանքներին՝ նրանք այնուամենայնիւ կարողացել են այնտեղ իրենց գոյութիւնը պահպանել: Իսպանիայի ամբողջ բնակիչների թիւը հասնում է մօտաւորապէս 15 միլիոնի, որից 70,250 հոգին կրօնաւորներ են: Նրանք մեծամեծ հարստութեանց տէր լինելով՝ բաւական մեծ ազդեցութիւն ունին նաև երկրի քաղաքական և հասարակական կեանքի վրայ: Նրանց ձեռքն է ծխախոտի մենապատկուծութիւնը, վանքերում ունին զանազան գործարաններ, որոնք ըստ ամենայնի հարկից ազատ են: Ահա նիւթական այդ հարստութեանց շնորհիւ է, որ եզուիսները բառի բուն նշանակութեամբ իշխանութիւնն ամբողջապէս իրենց ձեռքը առան՝ գործադրելով այն անսահման կերպով: Բնական է, որ երկրի այս վիճակը առաջ բերեց հասարակութեան և ժողովրդի մէջ հակակրօնական գիտելիքներ, նոր ատելութիւն դէպի նրանց բռնած դիրքը: Ներկայումս Իսպանիան այդ պատճառով ներքին մեծ տագնապի մէջ է:

* *

Մարտի 2-ին (Ն. Տ.) Լևոն ԺԳ. պապը լրացրեց իր կեանքի 91 տարին: Նորին սրբութիւնը ծննդեան տօնի առթիւ ընդունեց բազմաթիւ շնորհաւորութիւններ: Տեղական հոգևորականութիւնը՝ իրեն գլուխ ունենալով կարգինալներին՝ բաղդ ունեցաւ անձամբ Հոգևոր Հօր ներկայանալ և նրա օրհնութիւնն ստանալ: Կարգինալ Օռէգլիա այդ առթիւ արտասանեց մի ուղերձ, որի մէջ նա բարեմաղթութիւններ արաւ Ս. Աթոռի յարատեւութեան և գահակալի արեւշատութեան

համար: Պատը իւր հայրական օրհնութիւնը տալով ամենքին՝ առանձնասենեակի քաշուեցաւ:

* *

Ունգարիայում ազատամիտները շարունակ հետամուտ են լինում և աշխատում են ո՛չ մի առիթ ձեռքից չթողնել կաթոլիկ եկեղեցին անուանարկելու համար: Էռլաուի կաթոլիկ եպիսկոպոս Յովսէփ Սամասան ի նկատի առնելով այդ՝ մի շրջաբերական է հրատարակել, որի մէջ նա պաշտպանում է կաթոլիկ եկեղեցու սկզբունքները և նրանց ճշմարտութիւնը, միևնոյն ժամանակ յորդորում է իր հօտին, չխաբուել ազատամիտներին յիմար բարբառանքներից, այլ հաստատուն մնալ կաթոլիկ եկեղեցու հաւատի ճշմարտութեան մէջ: Եպիսկոպոսի այդ շրջաբերականը առիթ է եղել ունգարական մամուլի մէջ զանազան դեր ու դէմ կարծիքների երևան գալուն:

* *

La Ierarchia catolica հրատարակել է կաթոլիկ եկեղեցու նուիրապետութեան վիճակագրական մի ցանկ: Այդ ցանկի համաձայն ներկայումս կաթոլիկ եկեղեցու բարձրաստիճան հոգևորական անդամների թիւը 1225—է. 56 կարդինալ, 725 իսկական արքեպիսկոպոս և եպիսկոպոսներ արեւմտեան ծխի, 49 արքեպիսկոպոս և եպիսկոպոսներ ըստ արևելեան ծխի, 374 տիտղոսով արքեպիսկոպոս և եպիսկոպոս և 10 առաջնորդ (prälat) առանց թեմի:

ԲՈՂՈՔԱԿԱ ԵԿԵՂԵՅԻ

ԱՆԳԼԻԱ

Chronik der chrstl. welt № 90-ի մէջ գետնաշուրտ է մի շահագրգիռ յօդուած, որ ցոյց է տալիս կալվինականութեան վիճակը 19-րդ դարում Անգլիայում: Ընդհանուր եկեղեցական պատմութեամբ զբաղողներին համար անշուշտ շատ հետաքրքրական յօդուած է այն: Մենք առաջ կբերենք այդ յօդուածի էական միաբը, մանրամասնութիւնները մի կողմը թողնելով: Մինչև 19-րդ դարու սկիզբը կալվինականութիւնը Մեծ Բրիտանիայում գոյութիւն ունեցող կրօնական ուղղութիւնների մէջ առաջնակարգ տեղ է բռնելիս եղել, նա աւելի զօրեղ և տարածուած է եղել Հոտլանդիայում, քան ըստ Անգլիայում: Սակայն այդ յաջողութիւնը դադարում է, երբ կալվինականութեան մէջ շարժումներ են ծնունդ առնում: 19-րդ դարու ընթացքում կալվինականութիւնը սկսում է կամաց կամաց տարալուծուել և տեղում է մինչև նոյն դարու վերջը: Այսօր

Անգլիայում կալվինականութիւն համարեա թէ չէ նկատուում:

* *

Անգլիայի նոր Թագաւորն արդէն կատարելապէս իր պաշտօնի մէջն է: Հասերը յոյս էին տածում և սպասում, որ նա միջոցներ ձեռք կառնէր Հարաւային Ամերիկայի պատերազմը դադարեցնելու համար, սակայն այդ յոյսերը ի դերեւելան: Թագաւորը ըստ երևոյթին պատերազմը կշարունակէ մինչև վերջը, չնայելով այն մեծաքանակ ծախքերին, որ Անգլիան պատերազմի պատճառով արել է և պէտք է դեռ անէ: Անգլիան մինչև այժմ ծախսել է 81,500,000 ֆունդ ստերլինգ, որ աւելի քան 800 միլիոն ըուբլէ է անում: Իսկ այժմ անգլիական կառավարութիւնը շարաթական մօտ 12½ միլիոն է ծախսում:

* *

Անգլիական մամուլը շարունակում է տալիս իր ողբալ այն մեծ և անխիտարինելի կորուստը, որ անգլիական եկեղեցին ունեցաւ իդէմա ի Տէր հանդուցեալ Լոնտոնի եպիսկոպոս Կրէյտոնի: Հանգուցեալը լաւ կրթութեան տէր էր, յայտնի էր իբրև դիտմական և նախ քան եպիսկոպոս ձեռնադրուելը, նուիրելով իրեն դիտութեան, հրատարակում էր մի թերթ, ուր բացառապէս գիտնական յօդուածներ էին լոյս տեսնում: Նրա համար մեծ ցաւ էր, թողնել իւր այդ սիրելի պարապմունքը, որին նա իր ամբողջ հոգով նուիրուած էր, և ընդունել Լոնդոնի եպիսկոպոսի պաշտօնը: Այդ առթիւ նա մի անգամ ասել է հետեւեալ խօսքերը. «Ես ամենևին չէի ցանկանում եպիսկոպոս դառնալ, որովհետեւ ես ինձ երջանիկ էի զգում, երբ ես իմ գրքերով աշխատում էի»: Թէև նա յետոյ եռանդով կպաւ և եպիսկոպոսական պաշտօնին, բայց նրա անթիւ գործնական պարապմունքները թոյլ չէին տալիս, որ նա իր սիրած դիտութեամբ պարապել կարողանար: Հէնց այդ պատճառին պէտք է վերագրել, որ նա իւր սկսած երկը՝ պապերի պատմութիւնը կրօնական յեղափոխութեան շրջանում՝ անկարող եղաւ վերջացնել: Նա չէր կարող գիտութեամբ պարապել, որովհետեւ նա տարեկան միջին թուով ի պաշտօնէ խօսում էր մօտ 288 քարոզ և այլ բովանդակութեամբ ճառեր, նախագահում էր զանազան ժողովների, և ստիպուած էր օրական 60 նամակ ցրուել այս ու այն կողմ: Տարեկան ստանում էր նա 10,000 ֆունտ ստերլինգ—100,000 ըուբլէ ռոճիկ պետական դանձարանից: Չնայելով այդ բաւական խոշոր գումարին, այնուամենայնիւ նա շարունակ պարտքի տակ էր, նա ո՛չ թէ իրեն համար էր այն ծախսում, այլ իւր ժողովրդի: Նը-

բան գիմնականը ոչ ոք ունայն ձեռքով յետ չէ դարձել: Նա վայելում էր անգլիական ժողովրդի կատարեալ սէրն ու համակրութիւնը:

* * *

ՀԱՓՈՆԻԱ ԵՒ ԱՄԵՐԻԿԱ.

Այս տարի յունուարի վերջին Նիւ-Եորկում գումարուած միսիոններական ընկերութեանց ժողովը, որին մասնակցում էին հիւսիսային Ամերիկայի և Կանադայի զանազան ընկերութեանց ներկայացուցիչներ: Հերթական նիստերի աւարտին 2ինաստանում առաջ եկած անկարգութեանց պատճառները դարձնելով՝ ժողովն զբաղուեցաւ բողոքայական կրօնի ներկայացուցիչների այն շարքաբերական դրութեան քննութեամբ, որ ուղղել են ճափոնիայի հոգևորականները ամբողջ աշխարհի իրենց կարգակից եղբայրներին: Բողոքայի աշակերտների կարծիքով, որոնց դրութիւնը առանձնապէս աչքի է ընկնում արևելեան ազգերին յատուկ նուրբ և վառվառն ոճով: 2ինաստանի անկարգութեանց և խռովութեանց պատճառը պէտք է որոնել մի միայն եւրոպական և ամերիկական միսիոնարներին այն անհամակրելի գիւրջի մէջ, որ նրանք ընդունում են դէպի չին ժողովուրդը: Միսիոնարները իրենց անխոհմ վարմունքով շատ յաճախ պատճառ են եղել երկրի մէջ զանազան յուզմունքների ծագելուն: որոնց առաջը սակայն շուտով առնուելով, հանդարտուել են կրկին: Բայց վերջին տարիներս այլ ևս անտանելի էր նրանց դոյութիւնը չինական ժողովրդի աչքում, հալածանքը անխուսափելի էր, ահա սկսուեց այն, որ աճելով քաղաքական կերպարանք ստացաւ: Ճափոնիայի հոգևորականները շարունակելով, մի շարք կատարուած իրողութիւններ են մատնանել անում և խորապէս համոզուած են, որ քրիստոնէական կրօնի քարոզիչները երբեք չեն համապատասխանում իրենց վսեմ կոչմանը: Յիշեալ ժողովը, այն գրութեան մասին երկար ու բարակ խորհրդածութիւններ անելուց յետոյ, որոշում է նրան պատասխանել: Պատասխանը գրում է, որ աւելի պղծմանական ընտելութիւն ունի և շատ հեռու է իսկական և իսկապէս խնդրին վերաբերուող հարցերը շօշափելուց:



ԵԿԵՂԵՑԻ ՀԱՅԱՍՏԱՆԵԱՅՑ.

ՄԱՅՐ ԱԹՈՒՂ

ՈՐՊԷՍ ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԵԱՆ ԿԵԳՐՈՆ

Ա.

ԲԱՐԵԳՈՐԾՈՒԹԻՒՆԸ, քրիստոնէական եկեղեցու բնորոշ զծերկց մէկն է, առաքելական շրջանից սկսած բարեգործութիւնը քարոզուում է, ոչ միայն որպէս անհատական, այլ և համայնական առարկնութիւն: Քրիստոնէական եկեղեցու նուիրապետութեան կազմակերպութիւնից յետոյ՝ բարեգործութիւնը, բարեգործական հաստատութիւնները եկեղեցու վարիչների գլխաւոր հոգացողութեան առարկայ են եղել: Եկեղեցու բոլոր նշանաւոր հայրապետների անունները կապուած են քրիստոնէական բարեգործութեան պատմութեան հետ: Բարսեղ Կեսարացին առաջին անգամ հաստատուն կերպով քրիստոնէական բարեգործութիւնը կապեց վանքերի և վանականութեան հետ, բայց նոյն ձգտումն ընդհանուր էր Գ. և Ն. դարու բոլոր նշանաւոր հայրապետների համար: Որպէս օրինակ յիշենք միայն, որ Յովհան Ոսկերեան 7700 հոգի էր կերակրում և երկու մեծ ասպնջանոց պահում Կ. Պոլսում:

Քրիստոնէական բարեգործութեան այսպիսի զարգացումը բղկում էր պարաքի զգացումից, խնայէս քարոզել էր մեր կրօնի Հիմնադիրը, բայց մի և նոյն ժամանակ սիրուց բղկած գործունէութիւնը մի զօրաւոր միջոց զարնաւ եկեղեցու բարոյական հեղինակութիւնը բարձրացնելու: Պատականութեան զարգացման պատմութիւնը ակնյայտի կերպով ցոյց է տալիս, որ նորա հեղինակութեան բարձրանալուն քիչ չէ նպաստել քրիստոնէական այն կարեկցութիւնը, որ Հռովմայ հայրապետները ցոյց էին տալիս ազգերի գաղթականութեան ժամանակ: Լեւոն մեծ ոչ միայն Սալլայի արշաւանքի առաջն առաւ, այլ և եկեղեցու գանձերը գործադրեց թշուառացած ժողովրդի ցուերն ամօքելու: Գրիգոր

մեծ, որ եռանդով հետամուտ էր կանոնաւորելու իւր աթոռի կալուածներէ կառավարութիւնը, ստացած եկամուտներէ մի խոշոր մասը գործարարութեան Լոնդոնացիներէ և Վանդալներէ արշաւանքներէց ազքատացած ժողովրդի համար: Նոյն իսկ այսօր կաթոլիկ և բողոքական եկեղեցիները իրենց հեղինակութեան մի մասը պարտական են այն հաստատութիւններին և բարեգործութիւններին, որ պահպանուում և կատարուում են եկեղեցու հովանու տակ:

Բարեգործութիւնը բարձր զարգացման է հասել նաեւ Հայոց մէջ: Նաո հետաքրքրական կրկնէր ուսումնասիրել նորա պատմութիւնը, մի կարեւոր դուռն մեր ազգային—եկեղեցական պատմութեան մէջ, որ ոչ մի պատմաբան առանց ուշադրութեան չպէտք է թողնէ. եկեղեցու կենդանութիւնը, նորա պարտաճանաչութիւնն ու հաւատարմութիւնը դէպի Հիմնադիրը կարելի է չափել բարեգործական—քրիստոնէական հաստատութեանց գոյութեամբ և կարգաւորութեամբ: Հայոց պատմիչներէց, եկեղեցական մասնաւորներէց և կանոններէց առնուում ենք, որ Գ. դարից սկսեալ բարեգործական հաստատութիւններ կային Հայաստանում և եկեղեցու հայրերը ամեն ջանք և խնամք գործ էին դնում պահպանելու նոցա կարգաւորեալ գոյութիւնը: Ներսէս մեծի հիմնած ազքատանոցների, ուրիանոցների և զարոյցների մասին պատմում է Փաւստոս Բիւղանդ. Ներսէս Գ. Շինող 645 թ. Գոռնայ ժողովում յորդորում է եպիսկոպոսներին հոգալ զարոյցների և «տկարանոց»ների՝ այսինքն հիւանդանոցների համար: Բազմատունեաց և Ռուբինեաց շրջանում նշանաւոր բարեգործութեանց և հաստատութեանց նկարագրութիւններ ունինք: Հայաստանեայց եկեղեցու բարեգործական հաստատութիւններն ընկնում են Փ. Գ. դարից յետոյ՝ երբ ժողովուրդը անդադար ենթակայ էր մահմեդական բարբարոսների հալածանքներին: Գոնէ այդ ժամանակից յետոյ բարեկարգ և հաստատուն հիմնարկութիւնների մասին այլ ևս խօսք չկայ: Բարեգործութիւնը մանրանում է անհատական և պատահական կերպարանք ստանում:

Սակայն առանց բարեգործական հաստա-

տութիւնների կենդանի եկեղեցի լինել չէ կարող. Հայոց ժողովուրդը և եկեղեցին իւր վերականգնութեան նշանները ցոյց է տալիս զարոյցական և այլ բարենպաստակ հաստատութիւններով Փ. Գ. դարում: Աւաջինը զարոյցական հաստատութիւններն էին, որ արժանանում են եկեղեցու վարիչների և բարեգործների հոգածութեան, այնուհետեւ հետզհետեւ երեւան են դալիս նաեւ զուտ քրիստոնէական, թշուառներին նուիրուած հաստատութիւններ: Թիֆլիսի բարեգործական, Բագուի Մարդասիրական և Աղքատախնամ ընկերութիւնները, Տաճկահայոց ներկայ որբանոցները, Կ. Պոլսոյ ազգային մեծ հիւանդանոցը, Մ. Աթոռի ձեմարանը, Ներսիսեան զարոյց ապացոյց են, թէ Հայ ժողովուրդը ձգտում է իւրացնել քրիստ. կարեկցութեան դադափարները: Ճշմարիտ է, զուտ եկեղեցական կարելի է համարել միայն վերջինները, որոնք եկեղեցու վարչութեան անմիջական հոգածութեամբ են հիմնուել և պահպանել իրենց գոյութիւնը: Բայց միւսներն էլ դարձեալ եկեղեցական շրջանից դուրս չեն:

Բ.

Ըստ երեւութին մենք շատ հեռացանք վերնագրում նշանակած նիւթից. մեր նպատակն էր ցուցումներ տալ, թէ եկեղեցու հական ձգտումներից մէկը քրիստոնէական բարեգործութիւնն է, սիրուց բղխած գործունէութիւնը դէպի հոգեւոր և մարմնաւոր ազքատները, դէպի թշուառները: Ինչ հանգամանքների մէջ էլ լինինք, այս կարեւոր պարտականութիւնը քրիստոնէայ ժողովրդի և նորա հոգեւոր վարիչների աչքից չպէտք է վրիպի: Քրիստոնէական կարգաւորեալ բարեգործութեան լուազոյն պայմանները հաստատութիւններն են, բայց եթէ հանգամանքներն իսկ արդէլք լինին այդպիսիներն ունենալ, մենք ուրիշ հնար պիտի որոնենք մեր ժողովրդի և նորա եկեղեցու մէջ կարեկցութեան և կարօտեալին օգնելու զգացմունքը վառ պահելու: Հայ ժողովրդի կրօնական—հոգեւոր կեդրոնը Մայր Աթոռն է, նա պէտք է նաեւ քրիստոնէական բարեգործութեան, սիրոյ գործունէութեան կեդրոն լինի:

Մայր Աթոռի բարեգործութեան թագու պատկը ձեռնարանն է, որի վերայ ծախսուում է նորա եկամուտների մի խոշոր մասը: Գիտակցող և հանգամանքներին ծանօթ հայը միմիայն երախտադիտական զգացմամբ պիտի յիշէ Մայր Աթոռի անունը. հեշտ չէ բարձրագոյն մի դպրոց պահպանել Ասիայի մի անկիւնում:

Մայր Աթոռի բարեգործութիւնը ձեռնարանով չէ սահմանափակուում. ով փոքր ի շատե՛ ծանօթ է վերջին տարիների հանգամանքներին, գիտէ, թէ ի՛նչ զոհաբերութիւններ է արել նա դաղթականների և աղքատների դատը վիճակը թեթեւացնելու համար: Վերջին աղետաբեր դէպքերից յետոյ վեհաբանը մեծամեծ գումարներ է ծախսել տասնեակներով հարիւրներով նորա դուռը բաղխող անօգնական դաղթականներին և աղքատներին դրամական նպաստ, հազուատ, ճանապարհածախս կամ ժամանակաւոր սպաստանարան հոգալով: Նոյն իսկ այժմ՝ Ս. Հայրապետի Մ. Աթոռում՝ ներկայ լինելու ժամանակ հազուադիւր երեւոյթ չէ տասնեակներով այրիներ, որբեր տեսնել վեհաբանի առաջ, որոնց դրամական նպաստ կամ հազուատի համար կտրներ է բաժանուում վեհաբանից առանձին նշանակուած վարդապետի ձեռքով: Մենք կարող ենք ասել, որ վերջին մի քանի տարուայ ընթացքում տասնեակ հազարներով դրամ է բաշխուած գաղթականներին, աղքատներին, որբանոցների և այլ բարեգործական հաստատութիւնների համար:

Մայր Աթոռիս գթութիւնն ու խնամքն են վայելել ոչ միայն անտուն անտէր գաղթական հայերը, այլ և շրջակայ գիւղերի կարօտ բնակիչները: Այսպէս անցեալ տարի Վաղարշապատ, Օշական, Եղուարդ, Կարբի, Բաղարշուղ, Հաջիլար, Գողս, Բիւրական, Կոշ Մուղանջըղ, Փարպի, Մողնի գիւղերի հասարակութեան մօտաւորապէս 350 խալուար ցորեն է բաժանուած, որպէս զի առանց վերադրի կալի ժամանակ կրկին յետ դարձնեն: Վաղարշապատի չքաւորներին որպէս ողորմութիւն բաժանուած է 21 խալուար 74 լիտր. մօտակայ գիւղերի գաղթականներին 15 խալուար, 44 լիտր: Գուցէ ընթեր-

ցողներից շատերին յայտնի լինի, որ անցեալ տարի ցորենի գինը շատ բարձր էր, խալուարը ծախուում էր 40 և աւելի բուբլով, այն ինչ յետոյ՝ հաղիւ կէս գնով կարելի էր վաճառել: Եթէ Մայր Աթոռը նիւթական շահերով առաջնորդուէր, հազարներ կարող էր վստասկել և գուցէ ազատ լինէր ներկայ դրամական տագնապից, բայց յարմար ժամանակին օգնութեան ձեռք՝ կարկուտելը աւելի արժէք ունէր Մայր Աթոռի աչքում, քան հազարներ վստասկելը:

Այսպիսի արտաքոյ կարգի նպաստներից զատ՝ Մայր Աթոռը հոգում է բազմաթիւ աղքատների համար, հաց, կերակուր և երբեմն նոյն իսկ հազուատ մատակարարելով: Ընթերցողներին դադափար տալու համար յիշենք անցեալ տարուայ վերջին երեք ամիսների աղքատների թիւը: Հոկտեմբերին Վաղարշապատում բնակուած գաղթականների և աղքատների թիւը եղել է 94, վանքի աղաւթում ապաստանուած 4 ընտանիք, նոյեմբերին Վաղարշապատում 43 հոգի, իսկ վանքի աղաւթում 84, մեծ մասով գաղթական կանայք և երեխաներ, այդ մարդիկ օտարութիւն են գնացել մի կտոր հաց վստասկելու. դեկտեմբերին՝ Վաղարշապատում 28, իսկ վանքի աղաւթում 78 հոգի: Սոքա բոլորը օրական պատրաստի հաց են ստացել, իսկ շատերը կերակուր, վառելիք և երբեմն հազուատ, վանքի աղաւթում պատուաբուողների թիւն այժմ՝ համեմատաբար շատ քիչ է, մի երկու տարի առաջ միջին թուով 150 - 200 հոգի:

Վանական բարեգործութեան մի ուրիշ տեսակը բժշկական օգնութիւնն է. ոչ միայն Վաղարշապատում և վանքի աղաւթում ապաստան գտած գաղթականներ և տեղական աղքատներ, այլ և շրջակայ գիւղերից բազմաթիւ հիւանդներ զեղ և բժշկական օգնութիւն են ստանում վանական բժշկի կողմից: Գեղատունը մեզինց հեռու չէ, և մենք տօնիմ ունինք տեսնելու, թէ համարեա ամենայն օր մի քանի հոգի զեղ են ստանում և կամ բժշկի քննութեան ենթարկուում: Գեղ ստացողների բացարձակ մեծամասնութիւնը գաղթական և աղքատ հիւանդներ են՝ այրեր,

կանայք, երեխաներ, և ոչ միարանութիւնը կամ ձեմարանի աշակերտները, որ հաստատել կարելի է դեղ ստացողների անուանական ցուցակով:

Գ.

Այստեղ յիշատակել կկամենայինք և այնպիսի բարեգործութիւններ, որ անմիջապէս Մայր Աթոռի կողմից չէ կատարուում, բայց նորա Աթոռակալի այսինքն Ս. Հայրապետի միջնորդութեամբ: Եկեք կցանկայինք, որ հայ ժողովրդի մէջ ընդհանրապէս բարեգործութեան այս ձևը որով ոչ միայն բարեգործների ցանկութիւններն են կատարուում, այլ և միջոց տրուում բարձրացնելու Մ. Աթոռի բարոյական հեղինակութիւնը հեռավոր հայերի աչքում: Այդպիսի բարեգործութիւն է օրինակ Ն. Նախիջևանցի տիկին Տիրուհի Քառասուլեանի կտակը, որով Ս. Հայրապետի միջնորդութեամբ Վարապայ վանքին է թողնուում իւր ժառանգութեան $\frac{2}{5}$ մասը այնտեղ իւր անունով մի դպրոց պահելու համար: Այժմ Ս. Հայրապետի յորդորանք մի որբանոց է բացուած Վարապայում ուր ինամք և զաստիարակութիւն են ստանում մի քանի տասնեակ որբեր: Այսպիսի բարենպաստ մի գործ է նաև տիկին Նատիրեանի կտակը. յարգելի տիկինը Ս. Հայրապետի 80 ամեակի առթիւ տարեկան 1250 ռ. է նշանակել 25 որբի համար հանգուցեալ Դրիզոր Զանշեանի ձեռքով. Ս. Հայրապետի հրամանով այդ որբանոցը բացուած է Վանում: Այս տեսակէտից հանգուցեալ Զանշեանցի գործը արժանի է ամենայն երախտագիտութեան. նա իւր հաւաքած գումարները Կ. Պոլսոյ Պատրիարքին էր ուղարկում, եկեղեցական վարչութեան հսկողութեան տակ որբանոցներ բանալու: Զանշեանցի անունը պէտք է անջինջ զրոյմուր մեր եկեղեցու պատմութեան մէջ, որովհետև նա միջոց տուեց վերականգնելու քրիստոնէական կարեւոր հաստատութիւններից մէկը՝ որբանոցը:

Այս օրինակները բանիմաց բարեգործների ուշադրութեանն ենք յանձնարարում. իւրաքանչիւր բանիմաց հայի ցանկութիւնը պէտք է լինի նպատակ Մայր Աթոռի բարոյական հեղինակութեան բարձրանալուն, որին

հասնելու լաւագոյն միջոցներն անարկուած են վերայիշեալ օրինակներով: Կար ժամանակ, որ Մայր Աթոռը հնարաւորութիւն ունէր սերտ յարաբերութիւն պահպանելու ամեն կողմ ցրուած հարապատ զաւակների հետ. նորա նուիրակները շրջում էին ամեն տեղ, ուր հայ լեզու և քրիստոնէութիւն կար. նուիրակութիւնը բարոյական մի մեծ կապ էր Մայր Աթոռի և նորա տարազրեալ որդոց մէջ. բայց այժմ նուիրակութիւն չկայ, ուրեմն մի միջոց պէտք է գտնել խզուած յարաբերութիւնները նորից վերականգնելու, որ շատ անհրաժեշտ է մեր ժողովրդի միութիւնը պահպանելու համար. լաւագոյն միջոցներից մէկն է օգնութեան հասնել այն հայերին, որոնք օտարութեան մէջ իրենց լեզուն և կրօնը կորցնելու վտանդի մէջ են: Քահանայ պէտք է ուղարկել նրանց, եթէ անկարող են իրենց ծախքով հոգալ նորա ապրուստը, եկեղեցի, դպրոց և նման հաստատութիւններ պէտք է հիմնել, եկեղեցական զարդեր, զգեստների, զբոքեր պէտք է ուղարկել,* եթէ իրենք զիտակցութիւն չունին, կամ անկարող են սակաւութեան և աղքատութեան պատճառով: Բայց Մայր Աթոռը իւր սուղ միջոցներով անկարող է ամեն տեղ ձեռք մեկնել, եթէ նորա հարապատները օգնութիւն չառաջարկեն իրենց եղբայրակիցների համար: Ապա թէ ոչ անաւարբերութեան և անհոգութեան մատնուած մեր եղբայրները ձուլւում են իրենց շրջապատողների մէջ կամ զոհ դառնում բողոքական և կաթոլիկ միսիոնարների քարոզչութեան: Վերջիններիս դէմ մաքառել կարող ենք միայն այն միջոցներով, ինչով որ սոքա աշխատում են զրուել Հայաստանայց եկեղեցու զաւակներին. դպրոցի դէմ դպրոց պէտք է ունենանք, բարեգործական հաստատութիւնների դէմ՝ նման հիմնարկութիւններ. խօսքը վերաբերում է Պարսկաստանին և Տաճկաստանին, ուր եռանդով գործունէութիւն են սկսել օտարազգի քարոզչութիւնները:

* Այս կողմից Մայր Աթոռը գիւղական շատ աղքատ եկեղեցիների օգնութեան է հասել զգեստ և սաշտաման զբոքեր ուղարկելով:

Դ.

Մեր հաղորդած թեթեւ տեղեկութիւններով ընթերցողները տեսան, որ արդարեւ Մ. Աթոռը մեծ զոհաբերութիւններ է անում աղքատների համար, բայց նորան պակասում են դեռ ևս շատ կարեւոր հաստատութիւններ: Քրիստոնէական սէր և կարեկցութիւն պարտաւոր ենք ցոյց տալ դէպի այնպիսիները մանաւանդ, որոնք խիստ պէտք թշուառ են և արժանի զթութեան: Աղքատը, եթէ աշխատելու ընդունակ է, միայն ժամանակաւոր օգնութեան է կարօտ, իսկ խեղանդամները, կոյրերը, անդամաւորները, ցնորուածները կարօտ են մշտական կարեկցութեան և խնամքի: Երբէք մոռանալ չեմ կարող այն սպաւորութիւնը, որ պատանեկութեան ժամանակ ստացել եմ: Կարսի վիճակի Նախնական դիւղում, երբ մի քանի ընկերներով ճանապարհորդում էինք նախնեաց հնութիւններին երկրպագելու: Փողոցում պատի տակ ընկած էր ցնորուած մի կին, բոլորովին մերկ, աղատութեան մէջ շաղախուած: Քրիստոնէական սէրը պահանջում է հաւաքել այդպիսի թշուառներին անկեղծօրէն, պատասխարել նրանց փողոցի մանուկների ծաղրից և ժողովրդի ցոյց տուած արհամարհանքից: Մայր Աթոռը, Հայաստանեայց եկեղեցու կեդրոնը իւր անկեղծանոցը չունի դեռ եւս. այդ կողմից աւելի բաղդաւոր է Կ. Պոլսի պատրիարքարանը իւր աղքային բաղմաճիւղ հիւանդանոցով: Անհրաժեշտ չէ, որ անկեղծանոցը անպատճառ Ս. Էջմիածնում հաստատուի, կարող է լինել նաեւ մեր յարմարաւոր վանքերից մէկում, բայց Մայր Աթոռի տեսչութեան տակ: Մեր վանքերը այսօր կարծես աննպատակ հաստատութիւններ են դարձել, այն ինչ այդպիսի հաստատութիւնների հիմնարկութեամբ, նորա կվերակենդանանային իրենց նախնական կոչմամբ:

Մայր Աթոռը նոյն իսկ հիւանդանոց չունի: Ահա բարեգործութեան լաւագոյն ասպարէզ:

Ե.

Բարի գործերի համար գեղեցիկ օրինակ

կարող են լինել օտար եկեղեցիները, պրովոստաւ, կաթողիկ և բողոքական ժողովուրդը մեծամեծ նուէրներ է տալիս իւր եկեղեցու սպասաւորներին բարեգործական հաստատութիւնների, անկեղծանոցների, հիւանդանոցների, արհեստանոցների, կիրականօրեայ դպրոցների և ընթանալու համար: Բարի նախանձով լցւում է մարդ, երբ տեսնում է, օրինակ, բողոքական սպասաւորների դէպի թշուառներն ու բարոյապէս անկեղծները ցոյց տուած սէրը: Մենք ըստ ամենայնի նմանել չենք կարող. տարբեր են մեր և նոցա պայմանները, բայց քրիստոնէական սէրը հայ ժողովրդի և նորա եկեղեցու մէջ նոյնպէս վառ պէտք է լինի, ինչպէս և բոլոր լաւագոյն քրիստոնէականների մէջ: Կաթողիկների և բողոքականների մէջ ամենասովորական բանն է մեծամեծ զոհոթութիւններ անել հեռաւոր երկրներում ցրուած հաւատակիցներին: Օրինակ եթէ մի բողոքական համայնք ցրուած է մի կաթողիկ երկրում և նոքա անկարող են իրենց միջոցներով եկեղեցի դպրոց կառուցանել, քահանայ պահել, նրանց համար տարեկան նպաստներ են ուղարկում մայր երկրից: Բողոքականների ամենամեծ ընկերութիւններից մէկը՝ Գուստաւ—Աղոլճի ընկերութիւնը, նպատակն է միմիայն այդպիսի հեռաւոր և ցրուած բողոքականներին բարոյապէս և նիւթապէս օգնութեան հասնել, եկեղեցիներ կառուցանել և ինչ: Կաթողիկ Խաւիթայի բողոքական համայնքները ահագին նպատակներ են ստանում Վերմանիայից և Անդրկիսից, առանց որին անկարող են պահել իրենց գոյութիւնը: Միթէ այսպիսի գեղեցիկ օրինակների հետեւող չպէտք է լինի հայ ժողովուրդը և նորա եկեղեցու սպասաւորութիւնը: Աւանդ այժմ մենք քիչ ենք հետաքրքրւում մեր դաղթաւայրերով, մինչև իսկ լրիւ տեղեկութիւններ չունինք նոցա եկեղեցական վիճակի մասին: Մի երկու շաբաթ առաջ մեզ պատմում էին, որ Պարսկաստանի Սուլթուզ և Բարանդուզ գաւառներում քահանայի մեծ պակասութիւն կայ. Հայերը ցրուած են քուրդ և թուրք գիւղերի մէջ, տարիներով առանց հաղորդութեան և հոգեւոր մխիթարութեան են մնում, մեռելները թաղւում են առանց քահանայի: Բայց Վաղարշապատում օտարազգի բողոքա-

կան մի ընտանիք կայ և թիֆլիսից տարին մի անգամ պատարի է դալիս հաղորդութիւն տալու և հոգեւորական միութեանը: Բողոքական համայնքը իւր պատարին միջոց է տալիս այսպէս բարեխիղճ լինելու դէպի իւր պարտքը: Ո՞րպէս հակադրութիւն: Արագրական ահա հերոսները այս վերջին հակադրութիւնը կարգաւորելու գործնալ Մայր Աթոռի նորա սարսափութեան ապիկարութեան մասին կործան իրենց մտքում, այն ինչ այդ տարբերութիւնը 50 հոգուց բաղկացած մի զատակարարից է, կախուած, այլ ամբողջ եկեղեցուց: Բայց եկեղեցին կուսակցութեան հոգեւորականութիւնը է, միայն այլ նորա քահանայութիւնը, զիւզացիք, փաճառականները, արհեստաւորները, ամբողջ հայ ժողովուրդը: Շատ բան է կախուած եկեղեցու վարչութիւնից, բայց ոչ պակաս նշանակութիւն ունի և մեր ժողովրդի սէրը, հաւատարմութիւնը դէպի եկեղեցին և քրիստոնէական գործը: Մեր ժողովրդի ամբողջութիւնը պէտք է կենդանանայ Հայաստանեայց եկեղեցու և քրիստոնէութեան համար. ահա ի՞նչ պէտք է լինի լրջմիտ հայի ձգտումն ու տենչը:

ՄԱՅՐ ԱԹՐՈՒ

Ս. Հայրապետի հեռագիրը Պարսից Շահին և պատասխանը:

Թ է հ ք ա ն

ՆՈՐԻՆ ՄԵՐՈՒԹԵԱՆ ԻՆՓԵՍԱԿԱԼԻՆ

ԻՐԱՆԻ ՄՕՋԱՖՖԱՐ-ԷԴԴԻՆ ՇԱՀՆՇԱՀԻ

Ի մոռտս Նոր տարւոյ Նովրուդի շնորհաւորեմք զՁերդ Արքայական Մեծութիւն, ազօթելով առ Աստուած յաղագս երկարակեցութեան և քաջառողջութեան Վեհափառ Ինքնակալիդ և համայն արքայական տան, ի փառս և ի պարծանս Իրանի և յերջանկութիւն

համայն հպատակաց Ձերոց, որոց հայր էք ողորմած և սիրելի:

ՄԵՐՈՒԹԵԱՆ ՎԱՐՈՂԻԿՈՍ ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ

Տ Ժ Ի Ե

ՆՈՐԻՆ ՄԵՐՈՒԹԵԱՆ ԿԱԹՈՂԻԿՈՍԻ

ԱՄԵՆԱՅԻՆ ՀԱՅՈՑ

Սրտագին են շնորհակալիք իմ յաղագս բարեմաղթութեանց Սըրբութեան Ձերոյ յաւուրս Նովրուդի: Նոյն և ես մաղթեմ, զե պահպանեսցէ Աստուած զթանկագին աւուրդ կենաց Ձերոց: Ընմոռանալի կան և մնան յիս յիշողութիւնք այցելութեան իմոյ յԱջմիածին:

ՄՕՋԱՖՖԱՐ-ԷԴԴԻՆ

ՆՈՐԻՆ ՎԵՀԱՓԱՌՈՒԹԵԱՆ ԴԱՐՁԸ ՏԹԻԻՍԻՅ

Մարտի 23-ին Հոգեւոր Տէրը բարեհաճեցաւ վերադառնալ վերջին ճանապարհորդութիւնից իւր Աթոռը: Մի օր առաջ ելեւ նովկայից եկած հեռագրից յետոյ, անգապահ Տ. Արիստակէս արքեպիսկոպոսը և համայն Միաբանութիւնը ձեռնարկեց Հայրապետի ընդունելութեան կարեւոր պատրաստութիւնները տեսնել: 23-ին վաղ առաւօտեան ընդ առաջ ելան Սինոդական Սրբազան Հաբէ, Տ. Տ. Գարեգին և Կարապետ վարդապետը, որոնք Հոգեւոր Տիրոջ զիմաւորեցին ելար կայարանում և այնտեղ միանալով Հայրապետի շքանքի հետ, նոյն օրը հասին Երևան: Թեմի Առաջնորդարանում Վեհը առ ժամանակ հանդիստ առաւ և ընդունեց քաղաքի պատուաւոր անձանց, թեմական զպրոցի ուսուցչական խմբին և հոգեւորականներին: Նոյն օրը Վեհափառ Հայրապետը բարեհաճեցաւ զայլ Մ. Աթոռ ի Ս. Էջմիածին, ուր համայն միաբանութիւնը, ձեմարանի աշակերտութիւնն ու ուսուցչական ամբողջ կազմը և Վարդաշատու հասարակութիւնը մեծ զրան առաջ եկեղեցական թափորով սպասում

էր իւր Հոգեւոր Պետին: Մայր Աթոռի վանուց զանգակներն միանուազ զողանջիւնը Վեհի մօտալուտ դալստեան լուրը առաւ և ամբ բոխը հեղհեղ աւելի ևս խոնուեցաւ: Երեկոյեան ժամերգութիւնից անմիջապէս յետոյ Հոգեւոր Տէրը իւր շքախմբի և բաղմամբի ուղեկիցներն հետ ժամանեց և եկեղեցական թափորով և պատշաճի սարօք առաջ նորդուեցաւ Իջման ս. Սեղանի առաջ, ուր աղօթելուց յետոյ զիմեց Վեհաբան: Հետեւեալ օրը Միաբանութիւնը ներկայացաւ Վեհին, օրհնութիւն և հրահանգութիւն ստացաւ:

* *

Հոգեւոր Տէրը Ծաղկաղարդին և Աւագ շաբաթուայ տօներին մասնակցում էր տօնական հանդէսներին, իսկ Աւագ Հինգշաբթի երեկոյեան անձամբ կատարեց Ոսնալուայի խորհուրդը:

* *

Մարտի 11-ին Մայր Աթոռ էին ժամանել Ֆրանսիացի երկու պատուական այցելուներ, երաժշտապետ Pierre Aubry, որին ուղեկցում էին Gaston Duval և Մէլիքսան Քախաշեան: Պ. Aubry հետաքրքիր էր ծանօթանալու Հայ եկեղեցական և ժողովրդական եղանակներին: Մ. Աթոռի երաժշտապետ Տ. Կոմիտաս վարդապետը իւր Ֆրանսիացի College-ին շատ ծանօթութիւն տուաւ հայկական երաժշտութեան մասին, ճեմարանի երգիչ խումբը ի պատիւ երկու հիւրերի հ. Կոմիտասի առաջնորդութեամբ առանին կերպով մի փոքրիկ երաժշտական երեկոյթ տուաւ. յատկապէս երգում էին ժողովրդական երգեր: M-r Duval հետաքրքրւում էր հնախօսութեամբ. Մ. Աթոռի թանգարանն ու ճոխ մատենադարանը օտար հիւրերին նորանոր նիւթ և ծանօթութիւն մատակարարեցին հայի անցեալի նկատմամբ:

* *

Ապրիլի 7-ին Նորին Վեհափառութիւնը բարեհաճեցաւ մի հովուապետական ուղևորութիւն ձեռնարկել զէպի Իզդիր - Կաղզուան Կարս: Այս առաջին անգամն է, որ այս յեանեալ կողմերի հայ ժողովուրդը բաղդ ունեցաւ իւր Հովուապետի այցին արժանանալ: Այս անգամ Վեհի շքախմբի անդամներն էին Տ. Տ. Գարեգին վարդապետ Սաթուհեան և Մատթէոս վարդապետ Մատթէոսեան: Առաւօտեան ժամը 11-ին ամբողջ միաբանութիւնը թանգարանի առաջ համախմբած սպասում էր Վեհի դալուն, որպէս զի վերջին նուազ օրհնութիւն առնեն և բարի երթ և ողջամբ գալուստ մտնեն իրենց Պետին: Վեհը երևեցաւ, օրհնեց միաբաններին և նստաւ կառք: Վեհին միաբանութեան կողմից ուղեկցում էին զերապատիւ սինոդական հարք Տ. Տ. Մակարեպիսկոպոս, Յուսիկ և Աշոտ վարդապետը, վանական Կառավարութիւնից Գերապատիւ Տ. Յովհաննէս եպիսկոպոս և Եղիշ վարդապետ. ճեմարանից՝ Տ. Յուսիկ վարդապետ, Լուսարարապետ և փակակալ Տ. Ղևոնդ վարդապետ: Վեհը բարեհաճեցաւ հանգիստ առնել Մարգարայ գիւղում, ուր Տ. Յուսիկ վարդապետ Մովսիսեանի կռանդուն հոգածութեամբ մեծ պատրաստութիւն էր անսնուած իւր հայրենի գիւղում ու օջախում Հայրապետին պատշաճի ընդունելութիւն ցոյց տալու համար: Գիւղի ամբողջ հասարակութիւնը եկեղեցական թափորով դուրս էր եկած Վեհին ընդատաջ և զիւղի ծայրին աղ ու հաց մատոյց: Վեհը օրհնեց ժողովրդին և առաջնորդուեցաւ Տ. Մովսէս քահանայ Մովսիսեանի տունը, ուր ճաշելուց և հանգստանալուց յետոյ, կանչեց ժողովրդին և սրահում սրառուց խրատ և յորդոր տուաւ փոքրիկ հօտին, ամուր մնայ քրիստոնէական հաւատի մէջ, միմեանց օգնել և սիրել և աշխատել անդանդաղ և անդադրում յոյս զնելով Վեհին Յոնականութեան վրայ: Ապա կառք նստաւ և բոլոր ուղեկիցներն հետ ճանապարհ ընկաւ զէպի Իզդիր: Իզդիրից և շրջակայ գիւղերից հաւաքուած էին մեծ բաղմութիւն և ձիաւորներ. խմուղու երկու կողմում մինչև Արաքսի կամուրջը կանգնած էին զանազան հասարակութիւններ, ծերք և աղայք,

կանայք և երիտասարդք: Կամուրջի միւս կողմը
Երասխի միւս ափին մօտիկ՝ Ալիջան գիւղի հա-
սարակութիւնը թաքորով դուրս էր եկել ընդ-
առաջ և աղ ու հաց մատոյց Վեհին: Այստեղ Հո-
գեոր Տէրը կանչեց իւր ուղեկից միաբան անդամ-
ներին, օրհնեց և հրամայեց յետ դառնալ, իսկ
Տ. Տ. Գարեգին Սաթուհեան և Մատթէոս
վարդապետներին իւր հետ վերցնելով մեկնե-
ցաւ Իզդիր:

*
* *

Ղուսաւորչի մօտն ի վերապէս տօնին
Մայր Աթոռ ուխտ էին եկել Երեւանի թեմա-
կան դպրոցի տեսուչը և երկու ուսուցիչներ
բարձր դասարանների աշակերտներից 40 հո-
գուց բաղկացած մի խմբի հետ: Մի գիշեր Մայր
Աթոռում հիւր մնալուց, թանգարանները,
մատենադարանը, ձեմարանը այցելելուց յետոյ՝
կրկին վերադարձան Երեւան:

*
* *

Նոյն տօնին ձեմարանի երաժշտութեան
ուսուցիչ Հ. Կոմիտաս վարդապետը երաժշտա-
կան մի երեկոյթ տուեց, որին հրաւիրուած
էին Մայր Աթոռի միաբանութեան հետ նաեւ
թեմական դպրանոցի տեսուչն և ուսուցիչներն
իրենց աշակերտներով: Ծրագիրը հարուստ էր
և բազմադանձուր: Հոգեորդ և ժողովրդական երգեր,
դասախօսութիւններ երաժշտութեան պատ-
մութիւնից, զուեշտական զեղեցիկ արտաեա-
նութիւններ: Շատ հետաքրքրական էր մա-
նուկ Հ. Կոմիտասի դասախօսութիւնը, ու-
րով ազդեցութեամբ էր, թէ Հայոց եկեղե-
ցական եղանակները ժողովրդական են՝ շարա-
կանները համեմատելով ժողովրդական երգերի
հետ: Բոլոր ներկայ եղած հանդիսականները
երաժշտական ձեմարանի վայելք ստացան երե-
կոյթից և ամենագոհ սրտով և ոգևորութեամբ
լի խորին զաջիւժը: Հ. Կոմիտասը, կարող ենք
վստահութեամբ ասել, մեծ ապագայ ունի
Հայոց երաժշտութեան պատմութեան մէջ:

ցանկանք, որ նա իւր բարի ձգտումներն իրա-
գործել կարողանայ:

ՃԵՄԱՐԱՆ ՄԱՅՐ ԱԹՈՌՈՅ

ՄԱՅՐ ԱԹՈՌԻ ՃԵՄԱՐԱՆԻ ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ
ԵՒ ՏՆՏԵՍԱԿԱՆ ՎԻՃԱԿԸ
1899—1900 ՈՒՍ. շրջանում.

ՀԱՄԱՌՈՑ ՏԵՂԵԿԱԳԻՐ.

Այս շրջանում ձեմարանը բոլորում էր
իւր գոյութեան քսանհինգամեակը, որ և
տօնուեցաւ համեստ ընտանեկան հանդիսով
1899 սեպտեմբեր 25-ին: Նոր դարաշրջանի
մի յայտարար նշանը կարելի էր համարել
այն հանգամանքը, որ նախկին հասակաւոր
ուսուցիչներից մի վերջին պատկառելի ներ-
կայացուցիչ էր մնացել միայն տարուայ
սկզբին և նա տարուայ միջոցին իսպառ հե-
ռացաւ ուսուցչական ասպարէզից ու ձե-
մարանի վարչական—կրթական գործը ամ-
բողջապէս մնաց նոր երիտասարդ սերունդի՝
ըստ մեծի մասին նոյն հաստատութեան սա-
ներից բաղկացած խմբի ձեռքում: Մի ուրիշ
նորութիւն դպրոցական ներքին կեանքի
մէջ այն էր, որ վարժոցի փոխարէն վերա-
բացուեցան 1886 թ.-ից ի վեր փակուած
Ա. և Բ. դասարանները և ձեմարանն ունե-
ցաւ կրկին լիակատար դպրանոցական դաս-
ընթացը:

Այս շրջանում ձեմարանի գիշերո-
թիկ սաների թիւը՝ ամենամեծն էր՝ իւր
գոյութեան օրից. նա ունէր 226 գիշերո-
թիկ և 29 երթեւեկ՝ ընդամենը 256 աշա-
կերտ: Դոցանից միայն 27 հոգու հա-
մար դրամական նպաստ է վճարուել բա-

† Աւելորդ չեմ համարում համեմատութեան համար
դնել նախընթաց յոսու տարիների գիշերօթիկ սաների թիւը՝
130—136—198—210, որ ուշեմն այդ տարիների ըն-
թացում բարձրացել է զգալի կերպով: 1896/97 թ.-ին մի-
անգամից շատ սաներ աւելանալու պատճառն այն էր, որ
օտարուայ միջոցին ձեմարան ընդունուեցան ս. Գայանէի
վանքում պատկառութեամբ որդերը:

բերարները կամ ծնողաց կողմից. մնացած 200 հոգու պահպանութեան ամբողջ հոգսը, ծանրացել է Մ. Աթուռի վերայ: Նոր ընտրուել են այս թուականին 2 որդեգիրներ ի յիշատակ հանգուցեալ Ս. Բուդաղեանի և մի որդեգիր ի յիշատակ Շահ-գիտանեանի: Հին որդեգիրները հինգ էին, 2 պ. Ա. Ծառուբեանի և մի մի հանգուցեալ Իզմիրեանցի, պ. Ի. Ժամհարեանցի²² և Տ. Աթամալեանի հաշուով: Մշտական որդեգիրներ կային նոյսէս 5 հոգի՝ 2 հանգ. բժ. Գ. Տիգրանեանի^{††}: Մի մի հանգ. Գ. Լալայեանի, Թումայեան ամուսնոց և Տ. Շ. Մելիքեանի անունով, որոնց վերայ աւելացաւ նաև մի որդեգիր Ժամհարեան եղբարց ձեմարանի քսանհինգերորդ տարեգարձի առթիւ նուիրած գումարի հաշուին: Արժ. Ղաղարոս բահանայ Յովսէփեան ևս ուղարկել էր մի որդեգիր, որի թոշակը խոստացել էր հոգալ տարեցտարի Սիմֆերոպոլի ազգայնոց նուէրներով, բայց այդ բարի ազգայնոց կողմից կէս տարուայ թուշակ միայն ստացուեցաւ:

Թեմերի համեմատ աշակերտներն այսպէս էին բաժանուում.

Երևանի թեմից *	129
Տաճկահայքից	60
Պարսկահայքից	12
Վրաստանի և Իմերէթի թեմից	25
Արցախու թեմից	21
Բեսարաբիոյ և Ն. Նախիջևանի	6
Շամախույ թեմից	2
Աստրախանի թեմից	1

256

Դասարանների համեմատ բաժանման և փոխադրութեան պատկերը կարելի է տեսնել հետևեալ տախտակից.

† Ձեռնադրույ հարկաւ այն նուէրները, որոնք ստացուել են հախորդ հայրապետների ժամանակ մշտական որդեգիրների համար ևս որոնց հաշուին նուազ որդեգիրներ ընտրուել սովորութիւնը չի պահուել զժողովարար:

†† Իսկապէս Տիգր. որդեգիրներ 3 պէտք է լինէին, որոնց ընտրութիւնը վերապահուած է Ն. Նախիջևանի Աղխասախում ընկերութեան. երրորդն այս օրէի ընտրուած ուղարկուած է:

* Այս թեմից են սովորաբար բոլոր երթուկները:

Դասարաններ ընդամենը	Բնակարան թիւ	Գիշերօթիկ երեւակ	Փոքրեցիկ Մնացիկ	Անձնակցական Երան	Առաջիկ Առաջիկ են	Առ 1-ն սեպտ. 1900 թ. մնացել են
Ա. զ.	47	32	15	41	» 6	» 41
Ա. հ.	49	39	10	31	3 15	» 34
Բ.	29	27	2	23	2 3	» 25
Գ.	25	24	1	20	3 »	» 23
Դ.	27	26	1	24	2 »	» 26
Ե.	19	19	»	18	1 »	» 19
Չ.	24	23	1	21	3 »	» 17
Ա. լս.	14	14	»	13	» »	» 13
Բ.	14	14	»	12	» »	» 12
Գ.	8	8	»	»	» »	» 8
Գում.	256	226	30	203	14 24 14	9 210

Ըստ այսմ բացի 3 լսարաններից և դպրանոցական 6 դասարաններից ձեմարանն ունէր Ա. դասարանի համար նաև զուգընթաց, որ միջոց է տալիս համեմատաբար աւելի լաւ պատրաստուած և ընտիր աշակերտներից Ա. հիմնական կազմելու և գրեթէ մի ամբողջ տարուայ դասընթացով բարձր պահելու թեմ. դպրանոցների համապատասխան դասարանից:

Ուշադրութեան արժանի մի հանգամանք ևս այստեղ մասնագիտական բաժնի ուսանողների թիւն է, որ տարեցտարի աւելացել է, հակառակ շատ մեծ խոչընդոտների, և որ առանձին կարեւորութիւն ունի ձեմարանը իւր նպատակին հասցնելու նկատմամբ:

Ուսման լիակատար ընթացքն աւարտած 8 հոգուց մին՝ Երուանդ Տ. Մինասեան, միաբան ընդունուեցաւ և սարկաւագ ձեռնադրուեցաւ, 5 հոգի ուրար են ընդունել քահանայութեան պատրաստուելու համար: Նշանակելի է նաև այս կէտը, որ վերջին տարիների ձեմարանաւարտները մեծ ձգտում են ցոյց տալիս քահ. կոչումն ընդունելու՝ ըստ մեծի մասին իրենց ծննդավայրերում, գիւղերում, և գլխաւորաբար քաջալերութիւն չեն գտնում դուրսը, յաճախ նոյն իսկ ծանր արգելքների են հանդիպում:

Հրաժարած ուսուցիչների փոխարէն նոր հրաւիրուեցան.

Արժ. Կոմիտաս վարդապետ, Եկեղ. Երաժշտութեան համար, որ երաժշտ. բարձր կրթութիւն ստացել է Բերլինում.

Պ. Ս. Տիգրանեան, Եկեղ. իրաւագիտութեան և Ռ. դրականութեան համար, որ աւարտել է Ս. Պետերբուրգի Կայսեր. համալսարանի իրաւաբանական բաժինը.

Պ. Յ. Բախչեան, Ռ. լեզուի համար, որ աւարտել է նոյն համալսարանի Արեւել. բաժինը.

Պ. Յ. Յովհաննիսեանի դասերը, երբ նա Ուսումն. տարին սկսելուց առաջ անակնկալ կերպով հրաժարուեցաւ, բաժանուեցան նախ նոր ուսուցիչների մէջ և ապա յունուար ամսից յունարեանի համար ուսուցիչ հրաւիրուեցաւ պ. Յ. Մանանդեան, որ լեզուագիտութեամբ պարապելով՝ փիլ. դոկտորի աստիճան է ստացել Գերմանիայում (Իենայի համալսարանում) և աւարտման վկայական Ս. Պետերբուրգի համալսարանի Արեւել. բաժնից.

Նկարչութեան ուսուցիչ եղաւ պ. Գ. Նահապետեան.

Ճեմարանի նախկին սաներից ուսուցչութեան հրաւիրուեցան Շնորհ. Գրիգոր սարկաւազ և ուրարակիր Յ. Արիստակէսեան: Վերջինս նորին Վեհափառութեան հրամանով նոյեմբեր ամսին Երևանի Թեմ. գալրանոց փոխադրուեցաւ:

Դասերն սկսուել են սեպտ. 7-ին և դադարել մայիս 13-ին. հարցաքննութիւնները ապրիլ 18-ին և վերջացել մայիս 31-ին.

Տարուայ ընթացքում պարապած բոլոր դասերի գումարն է՝ Ս. զուգընթաց դասարանի դասերը չհաշուելով . . . 5964.

Հիւանդութեան և այլ պատճառներով ուսուցիչները բացակայել են ընդամենը 185 դ. Որոնց փոխարէն աւելորդ պարապել են 121 » Բաց մնացել են ուրեմն միայն . . . 64 » (կրկին Ս. զուգընթաց դասարանը չհաշուած).

Պակաս և աւելի պարապած դասերի ցուցակը հետևեալն է.

ԱՆՈՒՍՆՔ ՈՒՍՈՒՅՉԱՅ		Գումար ժամաց քանակայնքան	Գումար անցի պարապել ժամաց
1	Տ. Կարապետ վարդապետ .	—	44
2	Տ. Գարեգին վարդ. . .	49	1
3	Տ. Կոմիտաս վարդ. . .	15	2
4	Շնորհ. Եսայի սարկ. . .	9	8
5	Շնորհ. Գրիգոր սարկ. . .	9	—
6	Պ. Կանայեան Ստեփան .	26	2
7	Պ. Աբեղեան Մանուկ . .	1	4
8	Պ. Յարութիւնեան Սէթ .	17	4
9	Պ. Բաղչեան Յովհաննէս .	6	4
10	Պ. Տիգրանեանց Պետրոս .	—	4
11	Պ. Թումանեանց Գալուստ .	11	4
12	Պ. Հախնաղարեանց Մարտ.	—	16
13	Պ. Տիգրանեան Սիրական .	15	—
14	Պ. Միրաքեան Քերովրէ .	16	—
15	Պ. Յովհաննիսեան Յովհաննէս .	—	14
16	Պ. Ղազարեան Գէորգ . .	11	14
Գումար		185	121

Ուսումն. Խորհուրդը գումարուել է 17 անգամ և բացի ընթացիկ և ընդհանուր յառաջադիմութեան վերաբերեալ խնդիրներից զբաղուել է ի միջի այլոց դաստիարակութեան կանոններ մշակելով, որոնք Վեհափառ Հայրապետի վաւերացմամբ գործադրութեան մէջ են մտել ներկայ թուականին: Այլև վաղուց զգացուած մի պահանջ սկսել է իրականանալ. Ուսումն. Խորհրդի ընտելութեան ներկայացուել են բարեյիշատակ Բժ. Տիգրանեանի կտակի համաձայն երկու կարևոր աշխատութիւններ՝ Հայոց արմատական բառերի բառարան պ. Հ. Աճառեանի. և Ընդհ. պատմութեան դասագիրք պ. Ստ. Կանայեանի կազմած: Ուսուցիչներից ոմանք լուրջ դրական աշխատութիւններ են հրատարակել Արարատի էջերում, կամ դիտական ուսումնասիրութիւնների ձեռնարկել Մ. Աթուրի մատենադարանում:

Բացի սովորական ազգ. եկեղեցական

տօներէից և Ին-ամեայ տարեգարձի հանդիսից՝ տեղի են ունեցել երկու արտաքոյ կարգի կարևոր հանդէսներ.

ա) Ի պատիւ Վեհափառ Հայրապետի ծննդեան 80-րդ տարեգարձի.

բ) Ի պատիւ պ. Ս. Մանգինեանի Ին-ամեայ գործունէութեան.

Կազմուած են եղել նաև 5 գրական երեկոյթներ՝ պատմութեան, կրօնական առարկաների, ուսաց լեզուի և գրականութեան, դերմաներէնի և ընդգիտական առարկաների ուսուցչաց ղեկավարութեամբ, իւրաքանչիւրին իւր առարկայից ընտրած նիւթով.

Մատենադարանը ճոխացաւ քսանևհինգամեակի առթիւ եղած և այլ առատ նուիրաբերութիւններով.

Հանգուցեալ Գր. Զանչեան⁵ երկու նուազում ուղարկել է.

Հայերէն—30. ռուսերէն—309, օտար լեզուներով—104 ընտիր գրքեր, եւրոպական թանգարաններում պահուած նկարչութեան և քանդակագործութեան հրաշակերտից լուսանկարների մի հարուստ ժողովածու. Братская помощь - գրքի հրատարակութիւնից մնացած բազմաթիւ թանկագին մանողրամներ և նկարներ.

Պ. Կ. Եղեան՝ ռուսերէն 99 և օտար լեզուներով 5 ընտիր գրքեր. այլև 50 օր. իւր հրատարակած «Կորիւն վարդապետ և նորին թարգմանութիւնը», ի հաշիւ պ. Ա. Մատուրեանի դնած Բրիտանական հօշակաւոր հանրագիտական բառարանի 25 հատորները:

Պ. Լ. Մսերեան իւր պապ՝ յիշատակաց արժանի Մսեր Մագիստրոսից ժառանգութիւն մնացած 102 հ. ռուսերէն, ըստ մեծի մասին աստուածաբանական գրքեր.

Մուրացան՝ հայերէն 117, ռուսերէն 9, օտար լեզ. 6.

Դեր. Մեսրոպ արքեպիսկոպոս հայերէն 52 և մի քանի ձեռագիրներ.

Դեր. Մակար եպիսկոպոս 100 օր. իւր գրուածներէից.

Թիֆլիսի Հրատ. Ընկերութիւնը 56 հ. իւր հրատարակութիւններէից.

Մոսկուայի Լազարեան Ճեմարանը հայ. 10, ռուս. 12, օտար լեզ. 7.

Իշխան Կ. Բեհբութեան հայ. 1, ռուսերէն 32 ընտիր գրքեր.

Պ. Կ. Կոստանեան հայ. 64, ռուս. 20, օտար լեզ. 10.

Ս. Պետերբուրգում ուսանող ձեմարանի նախկին սաները մի քանի արժէքաւոր գրքեր և Կովկասի ուսուցիկ քարտէզը. ևլն.

Ընդամենը նուէր ստացուել և գնուել է հայերէն 559, ռուսերէն 668 և օտար լեզ. 156 նոր գիրք:

Ըստ այսմ՝ յաջորդ ուսումն. շրջանի սկզբին հիմն. մատենադարանում եղել է.

Հայերէն 1960

Ռուսերէն 3705

Փրանսերէն 1546

Դերմաներէն 707

Այլ լեզուներով 311

Թերթ և բառարան 1550

Մեծագին պատկերադարձ հրատ. 42

Համարի ներքոյ դեռ չմտած 560

Ընդամենը 10,381 գիրք.

Աշակերտական մատենադարանում եղել են

Հայերէն 1334

Ռուսերէն 659

Ընդամենը 1993 գիրք.

Բոլոր գրքերը միասին 12,374

Դասագիրք 5954 հ.

Մատենադարանապետ էր պ. Հ. Աճառեան:

Տեսչի օգնական Կարգուեցաւ յունուար ամսից պ. Յ. Յովհաննիսեան: Նոր վերակացու հրաւիրուած էր ձեմարանի նախկին սան պ. Ք. Միրաքեան: Վերակացութեան պաշտօն վարում էին բացի նորանից պ. պ. Մ. Հախնազարեան և Գ. Ղազարեան:

Աշակերտների առողջապահութեան վերայ հսկում էր ըստ առաջնոյն Բժիշկ պ. Կ. Խաչատրեան, որի հիմնութեան և աջակցութեան շնորհիւ բոլոր հիւանդները յաջողութեամբ բժշկուեցան: Նորա պաշտօնավարութեան վեցերորդ տարին էր այս, որ Տիրաջ ողորմութեամբ ոչ մի մահուան դէպք տեղի չունեցաւ ձեմարանի յարկի ներքոյ:

Տարուայ ընթացքում հիւանդանոց մտիկ էին ընդամենը՝ 285 աշ.

Դոցանից անհոգ կն ունեցել	147
«Խոզուկ» կոչուած բկացաւ	40
սովորական բկացաւ	26
աչքացաւ	12
արեան նստազուլիւն	9
սւրիշ այլ և այլ հիւանդութիւններ	42

Այս թուում 2 հոգի միայն լուրջ հիւանդ կն եղել՝ թոքերի բորբոքումով բնուհաւած:

Առողջական համեմատաբար այսպիսի բարւոյր գրութիւնը, չնայած սաների աւելի բազմանալուն՝ կարելի է գուցէ մասամբ նաև նորանով բացատրել, որ աշակերտաց ճաշի սեղանը նոյեմբեր ամսից Վեհափառ Հայրապետի ձեռնարանի բակում կառուցած նոր սեղանատունը փոխադրուեցաւ, և վարչութիւնն անմիջական հսկողութիւն ունենալով՝ կարող էր սննդեան բարելաւելուն նպաստել, որից շատ բան կախուած է:

Տնտես էր Շնորհ. Եսայի սարկաւադ:

Ծախք եղել է ամբողջ 1899 թ.ի ընթացքում 41,777 ռ.

Իսկ 1900 թուականի համար նախահաշիւ էր կազմած 40,832 ռուբլու. բայց այդ գումարը մի քանի խոշոր արտաքոյ կարգի և չնախատեսուած ծախքերի պատճառով չբաւականացաւ և հարկ եղաւ խնդրել այլևս 3000 ռ.

Նախահաշիւը բաժանուած էր 5 մասերի ըստ այսմ.

ա) Ուսումն. մաս, որի մէջ մտնում են բոլոր ուսուցչաց ուսճիկները . . . 14,900 ռ.

բ) Վարչական մաս, որի մէջ մտել է կուսակրօն պաշտօնեաների թէ միաբանական ուսճիկը և թէ ուսումն. պաշտօնավարութեան համար եղած յաւելումը (տեղի՝ 700, երկու ուսուցիչ վարդապետաց իւրաքանչիւրին 600, մի սարկաւագի 200—ընդամէնը 2100 ռ.): Վերականգնութեան, Բժշկի, մասնադարանապետի, քարտուղարի, ծառաների ուսճիկը և գիւնատեղան ծախք ընդամէնը 9040 ռ.

գ) Ուսումն. պիտոյք. գիրք, դասարանական կարասիք ևլն 1200 ռ.

դ) Տնտես. մաս. թէյ և շաքար, հանդերձեղէն, վառելիք, նորոգութիւն և կարկատան ևլն 12972 ռ.

ե) Արտասահմանում և Ռուսաստանում բարձր կրթութիւն ստացող նախկին սաների թոշակ 2900 ռ.

Նախահաշիւի մէջ որոշուած գումարով ուսանում էին Մուշեղ սարկաւագ (այժմ հանգուցեալ), իբրեւ որդեգիր Բար. Գ. Փրիւդոնեանի.

Կոստանդին սարկաւագ (այժմ Իւրիւհում), իբրեւ որդեգիր Բարեյիշատակ Խուդատեանի.

Տեարք Եղնիկ և Յուսիկ վարդապետներ (այժմ ուսուցիչ և օգն. տեսչի ձեռնարանում):

Այս հաշուից դուրս Բարեյիշ. Գ. Թումայեանի կողմից գումարի տոկոսով ուսանում էին՝ Սմբատ սարկաւագ (այժմ ուսանող Ս. Պետրբուրգի համալսարանի աղետ. բաժնի) և Պօղոս սարկաւագ՝ այժմ Խարկովում: Այլ և Բարեյիշատակ Յ. Աղաժեանի կողմից նպաստ ընդունելով ուսանում էր Կիւեւում Բարեյիշորհ Մամբրէ վարդապետ (այժմ տնտես և ուսուցիչ ձեռնարանում):



ՄՈՒՇԵՂ ՍԱՐԿԱՎԱԳ

Մարտի 8-ին, Հինգշաբթի երեկոյեան 5 ժամին իւր մահկանացուն կնքեց Մայր Աթոռիս միտքան Մուշեղ Սարկաւագ Տէր Գարբիէլեանց: Հանգուցեալը ծնուել է Շուշի քաղաքում 1874 թ: Հօր կենդանութեան օրով նա կրթութիւն էր նոյն քաղաքի Բէալական դպրոցում: մահուանից 2 տարի յետոյ թողնում է Բէալական դպրոցը և պատրաստուում է ձեռնարան մանել: Տ. Մակար կաթողիկոսի օրով, 1889 թ. ընդունուում է Մայր Աթոռիս ժառանգաւորաց Գէորգեան ձեռնարանի դ. դասարանը և յաջող աւարտելով դպրոցական բաժինը՝ 1893 թ.

մանում է մասնագիտական բաժինը, որտեղից աւարտում է 1896 թուին:

Բ. լսարան փոխադրուած ուսանող Մուշեղ Տէր Գաբրիէլեանը զիմում է աղգիս վեհափառ Տ. Տ. Մկրտիչ կաթողիկոսին առանձին խնդրով, որ իրեն ընդունեն կուսակրօն միաբանութեան շարքը, նրա խնդիրը յարգուում է և 1894 թուից նա ճանաչուում է միաբան Մայր աթոռի:

Յաջող աւարտելով մասնագիտական բաժինը՝ ձեմարանի վարչութիւնը վեհափառի հաճութեամբ ուղարկում է նրան Աիւի համալսարանը իրաւաբանութիւն և եկեղեցական իրաւագիտութիւն ուսանելու՝ հանգուցեալ Գէորգ Փրիդոնեանի յիշատակին եղած կտակի արգիւնքով:

Հէնց ա. տարին 1897 թուին նա համալսարանում ընդունուում է աղատ ուսանող և նոյն թուականի վերջում առաջին կարգի վկայականով աւարտում է առաջին լսարանը, միւսնոյն ժամանակամիջոցում պատրաստուում էր զիմնադիւնից հասունութեան վկայական ստանալ, որ և յաջողուում է 1890 թուին գեկեմբեր ամսի սկզբին, և այդ թուականից նա ճանաչուում է համալսարանում իրրե ուսանող Բ. լսարանի:

1899 թուին արդէն հիւանդացած էր նեարդային թոււութեամբ, 1900 թուին փոխադրուում է ս. Պետերբուրգի համալսարանը, որտեղ առանց այն էլ նորա առողջութեան խանդարումը աւելի սասականալով՝ կրճքի թոււութեան և թոքախտի է փոխուում:

Օգոստոսին նա դարձաւ Մայր աթոռ, թուրքական արդէն ընկճել էր նրան, մի.քանի տմիս ևս անցաւ և նա հրաժարուեցաւ աշխարհից, սուգի մէջ թողնելով իրեն բարեկամներին և ծանօթներին:

Մուշեղ սարկաւազը իւր թէ՛ աշակերտական և թէ՛ ուսումնական կեանքում օրինակելի է եղել իր ընկերակիցների համար. նա ոչեւորուել է իսկական գործով և առանց ազմուկ հանելու նպատակին է զիմել: Այն տեղեկութիւնները, որ տալիս է Աիւի համալսարանի յարգելի ուսուցչակետ պ. Աղիազարեանը Մուշեղ սարկաւազի մասին, իբրեւն գովասանական կտորներով: Արք. ժամա-

նակում իւր աշխատասիրութեամբ, ընդունակութեամբ և համեստութեամբ նա կարողացել էր համալսարանի վարչութեան ուշադրութիւնը և ուսուցչականների սէրը գրաւել:

Աիւրակի մարտի 14-ին հանգուցեալի զիակը Մայր Տաճար իջեցրին. նրա դագաղը զարդարուած էր թարմ ծաղիկներով և պսակներով, որ տրուած էին ձեմարանի ուսուցչական խմբի և աշակերտների կողմից. վերջինս հիւսուած էր թարմ ծաղիկներից: Քառասուն նահատակ մանուկների աօնի օրն էր. արժ. Կարապետ վրդ. մի դամբանական խօսեց Մայր Տաճարում, ներկայացնելով հանգուցեալին զիտութեան, աշխատասիրութեան և պարտաճանաչութեան նահատակ մանուկ: Դիակը միաբանական գերեզմանատուն տարան ձեմարանի գաւթով, առաջից դրնում էին ձեմարանի սաները, ապա երգեցիկ խումբը և պսակակիրները: ձեմարանի գաւթում ուրարակիր ուսանողներից մէկը մի դամբանականով արտայայտեց այն ցաւն ու թախիծը, որ հանգուցեալը թողնում էր իւր ընկերների և մատաղ եղբայրների վրայ այսպէս շուտ հեռանալով, այդ միջոցին աշակերտներից ոմանք թարմ ծաղիկներով զարդարում էին հանգուցեալի դագաղը: Աերջին հրաժեշտը տուեց նրա գերեզմանիմօ հանգուցեալի ձեմարանաւարտ, ընկերներից մէկը՝ Ն. Նորարեանը: Տեսարանը սրտաշարժ էր. յուզարկաւորութեանը աւելի տխրութիւն էր տալիս արժ. Կովստաս վարդապետի առաջնորդութեամբ երգուած քառամայն «Աշխարհ ամենայն»-ը, որ շատերից արցունքի կաթիլներ խեց:

ՏԱՃԱՆՈՅԹ.

—Ալսենք թէ Աղգ. Հիւանդանոցի Հոգարարձութիւնը կազմեր է Յանձնաժողով մը, որ պաշտօն պիտի ունենայ Հիւանդանոցի կալուածներուն սեփականութեան եղանակը ճշտելու և ըստ օրինի աւելի ապահով վիճակի մէջ դնելու համար միջոցներ խորհիլ և արգիւնքը տեղեկագրել Հոգարարձութեան: Այդ Յանձնաժողովին անգամ կարգուած է նաև յարաբերական գիւանի տեսուչ Խաչատուրեան Կարապետ էֆ., որուն արդէն Աար-

չութեան կողմէ ասիէ առաջ յանձնարարուած էր ընդհանուր Ազգային հաստատութեանց սեփական կ'սլուածներն ապահովելու համար ծրագիր մը պատրաստել և ներկայացնել Վարչութեան:

—Պօղոս Նուպար փաշա 150 ոսկի բաշխած է շայի արձանին նոյն քաղաքին մէջ բացման հան- Աղեքսանդրիոյ աղքատաց: Իր հօր՝ Նուպար փա- դէսին առթիւ:

—Վանայ Ստեփան վ. Աղաղատեան, Պաշ- քալէի առաջն. Տեղապահ կարգուած ըլլալով Պատրիարքարանէ գրուեցաւ յիշեալ վ.-ին, որ փութայ իր պաշտօնավարը: և տեղւոյն վանքին զարգացման համար հարկ եղած հոգածութիւնը ունենայ:

—Պաղտատէն Պատրիարքարան հասած գրու- թեան մը կտեղեկանալ թէ Վ.իճակին հանգուցեալ Պատրիարքական փոխանորդ Տ. Արիստակէս եպսկ. Դերձակեանի յուղարկաւորութիւնը տեղի ունե- ցեր է Յնվ. 16-ի Գշ. օրը: Յուղարկաւորութեան ներկայ գտնուեր են ուսական հիւպատոսը, ֆրան- սական փոխ-հիւպատոսը, անդլիական պահակա- լուն հրամանատարն և սպաները: Բոլորն ալ հա- մադրեցան, անգլ. միսիոնարութեան պաշտօնէ- թիւնը, քաղդէացի, ասորի, հայ-հռոմէական և լատին հասարակութեանց երեւելիք: Յուղարկա- վորութեան միջոցին հանգուցելոյն լուսանկարն հա- նուելէ յետոյ, մարմինը տեղւոյն Ս. Երրորդու- թեան եկեղեցւոյն աւագ դրան դէմ ամփոփուեր է: առնթիւր Պոլսեցի հանգուցեալ Մետրոպ Վրդպ.-ի որ Պաղտատի առաջնորդ և նոյն եկեղեցւոյն հիմ- նադիրն եղած է: Պաղտատի Գաւառային Վարչու- թիւնն այս առթիւ բանիւրուն եկեղեցականի մը նոյն Վ.իճակին առաջնորդական տեղապահ կարգուելը խնդրած է Պատրիարքարանէն:

—Որքանոցն ձայն մը.—Անշուշտ ամէն դգա- յուն Հայ՝ օրտի անհուն բերկրութեամբ կարգա- ցած պէտք է ըլլայ շարաթ օրուան Ազգ. թերթե- րու այն լուրը թէ Գրիգոր էֆ. Գարակէօզեան ինքնաբերաբար նամակ մը ուղղելով Ազգ. Սեդր. Վարչութեան, յանուն բարեյիշատակ Տիգրան էֆ. Գարակէօզեանի ժառանգորդաց, խոստացած է 20,000 ոսկին տարեկան տոկոսը 800 ոսկի Պատ. Վարչութեան տրամադրութեան տակ զնել՝ Վար- չութիւնն ինք պատշաճ տեսած կերպով գործածե- լու համար: Իրաւի հանգուցեալ կտակարարն իսկ եթէ ողջ ըլլար, չենք կարծեր որ ասկէ աւելի կենսական, ասկէ աւելի օգտակար ու այժմէութիւն ունեցող խնդրէ մը տարբեր բանի կարենար գոր- ծածել: մանաւանդ երբ հարիւրաւոր որոնց առող- ջութիւնն ի վտանգի է տեղւոյ անձկութեան ու վարակիչ միջոցորտին պատճառաւ:

—Սանասարեան վարժարանին մէջ թատերա- կան ներկայացում մը տրուեր է ի նպաստ Վարձոյ

Հոփսիսիմեան Վարժարանին: Ներկայ գտնուեր են տեղւոյն Վսեմ. կուսակալը, հրամանատար փա- շան, հիւպատոսական մարմինն և այլ բարձրաստի- ճան պաշտօնեայք: Վսեմ. կուսակալը մարդասի- րաբար բարեհաճեր է գումար մը նուիրել ի նպաստ նոյն վարժարանին, և անոր գեղեցիկ օրինակին հե- տեւեր են նաև իր հետեւորդք և հիւպատոսական մարմինը: 14 ոսկւոյ չափ գումար մը հանգա- նակուեր է:

—Որոշուեցաւ Ամերիկայի Հոգեւոր հովիւ Յովսէփ եպիսկ.-էն տեղեկութիւն ուղեւ Նիւ-Եորքի այժմուս Հոգեւոր Հովիւ Սահակ վրդ.-ի մասին, որ ժամանակաւ Հռովմէականութենէ դարձած և ա- ռանց Պատրիարքարանի գիտութեան Ամերիկա գա- ցած էր:

—Պերպերեան վարժարանի նախկին սանուց կողմէ Ս. Պատրիարքին մատուցուած խնդրագրին ստորագրողներէն ոմանք հրաւիրուած են վաղն ա- ռաւօտ Ն. Սրբազնութեան բնակարանը գտնուիլ: կաղմելու համար Յանձնաժողով մը՝ որ Ս. Պատ- րիարքին նախագահութեամբ գումարուելով, պաշ- տօն պիտի ունենայ հարկ եղած գործողութեանց ձեռնարկել, նոյն վարժարանի հաստատութեան 25 ամեակին լրման առթիւ գնահատման հաւաստիք մը ընծայելու վարժարանին հիմնադիր Պերպերեան էֆ.-ի ծառայութեան:

—Հիւանդանոցի շէնքին մէջ կան այսօր 133 որբեր երկու սեռէ, որոց 10-ը Հիւանդարանին մէջ են զանազան հիւանդութեամբ: մէկ կամ կամ երկուքը թոքախտէ վարակուած են: Մնա- ցեալները մեծազոյն մասամբ փոքր տղայք են: կէս առ կէս մանչ և տղջիկ:

—Տրապլոնէ Ազգ. Պատրիարքարան եկած հեռագիր մը կ'ծանուցանէ թէ Տ. Բարդէն Ծ. Վ. օրինաւորապէս Առաջնորդ ընտրուած է Տրապլոնի:

—Վարդացուեցաւ Վեսարիոյ առաջնորդ Տ. Տրդատ եպսկ.-ի մէկ տեղեկագիրը, որով Ն. Սըր- րազնութիւն կը հաղորդէր տեղւոյն աղգայիններէ Խուպէսէրեան Վարպետ աղայի մահն և անոր վա- լերական կտակին մէկ օրինակը, որուն համաձայն հանգուցեալն 3000 լիւրա կտակած էր աղգին, պայ- մանաւ որ այդ գումարին տոկոսը բաժնուի աղգա- յին որոշեալ հաստատութեանց, կտակակատար կարգելով Պոլսոյ Պատրիարքն և ուրիշ մէկ քանի երեւելի աղգայիններ, Ս. Նախագահ հոգեւոյ մը կարգաց և հանգուցելոյն յիշատակն օրհնելէ յե- տոյ Ս. Պատրիարքին յանձնուեցաւ, բանակցելով միւս կտակակատարներուն հետ, հարկ եղած կար- դադրութիւնն ընել անոր գործադրութեանն համար:

—Ազգ. Պատրիարքարանի շէնքը պատշաճ դիրքի մը վերածելու համար եղած ջանքերը վեր- ջապէս իրականութիւն կ'գտնեն ու այսօրուրն կ'սկսի նորոգութիւնը: Ճարտարագետ Մելիտոսեան

ՄՏԻ. Գրիգոր Էֆ. ի յանձնուած է նորոգութեան գործը, Ընդունելութեան դահլիճը մանաւանդ բոլորովն պիտի նորոգուի և կահաւորուի, Կրօնական Ժողովոյ համար, որ ցարդ ընդունելութեան սրահին մէջ կգումարուէր, մասնաւոր սեննակ մը պիտի յատկացուի: Առաջին սանդուխին վրայ գտնուած շէնքը վար պիտի առնուի և վարդապետաց յատուկ սենեակներ պիտի շինուին, որպէս զի հիւր վարդապետները գիշերելու տեղ ունենան, նորոգութեան և կահաւորման ամբողջ ծախքը 500 ոսկիէն աւելի կհաշուուի: Այդ գումարը բարեսէր անձերէ հանգանակութեամբ ձեռք պիտի բերուի: Պատրիարքարանի անտուկին վրայ բեռ չըլլալու համար:

— Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան Տեղեկագրին մէջ, որուն հաշուական մասին վրայ խօսեցանք մեր Ըբ. օրուան թուով, մանրամասն տեղեկութիւններ տրուած են Հիւանդարանի, Վիրարութարանի, Յիմարանոցի, Որբանոցի և վերջապէս Հաստատութեան յարակից ամէն մասերուն վրայ, յաղատական ցուցակներով և մանրամասն վիճակագրութիւններով, Հիւանդանոցի բաժանումներուն, բժշկական մարմնոյն և պաշտօնէութեան վրայ, ինչպէս նաև կատարուած և կատարելի բարեկարգութիւններու վրայ խօսելէ ետք, Տեղեկագիրը կըսէ թէ անցեալ տարւոյ շրջանին 1638 հոգի դարմանուած են Հիւանդանոցի մէջ, 1076ը ներքին հիւանդութեանց և 562ը վիրաբուժական բաժնին մէջ: Տասնամեայ շրջանին Հիւանդանոց դիմող 1017 անձերու 428ը տեղացիի և 589ը դրսեցի են, մեծ մասամբ Թուրքիոյ գաւառներէն, իսկ մի փոքր մասն օտարահայտակ, Գարմանուած են նաև մի քանի օտարազգիներ, ընդհանրապէս դրսեցի, Հիւանդներու 3/4-ն այր և 1/4-ը՝ կին են, Միջին տարիք՝ 51—60:

— Բնիկ Պոլսեցի Անդրանիկ Գափուքճեան առնուն անձն, որ ասկէ շուրջ 10 տարի առաջ ամուսնացած է, իր օրինաւոր կինը Լքանելով, Մշոյ Մանազկերտ գիւղը գացած և գեղացի աղջկան մը հետ կրկին ամուսնացած էր, տեղւոյն Առաջն. Փոխանորդ Տ. Յարութիւն քահանային պատկազրութեամբ, Յիշեալ անձն իր այս երկրորդ կինն առնելով Տրապիզոն դացեր և հոն հաստատուեր է: Նախորդ կինն իմանալով իր օրինաւոր ամուսնոյն Տրապիզոն հաստատուելը ուրիշ կնոջ մը հետ, որմէ երեք զաւակներ ալ ունեցած է եղեր, կգիմէ Պատրիարքարան և կպահանջէ որ երկրորդ ամուսնութիւնը չեղեալ նկատուի և իր ամուսինն իրեն վերադարձուի և կամ գոնէ իրեն ալ արտօնութիւն տրուի կրկին ամուսնանալու: Խնդիրը Տրապիզոնի առաջնորդարանէն քննուելով, արդիւնքը կտեղեկագրուի Պատրիարքարան և կյանձնուի Կրօնական Ժողովոյ նկատողութեան: Միւս կողմէ կիմանալք

թէ Մանազկերտի մէջ կրկնամուսնութիւն պատկազրող քահանան վախճանած է, Արդ, հետաքրքրական է գիտնալ թէ Կրօնական Ժողովն այս մասին ինչ տնօրինութիւն պիտի ընէ:

— Հապին-Գարահիսարի առաջնորդական տեղապահ Տ. Սմբատ Ծ. Վրդ. ի խնդրանաց վրայ, Յանձնաժողովն որոշեց 25 ոսկիի նպաստ մը տալ նոյն վիճակի աղքատաց բաշխուելու համար, և ամսական 5 ոսկւոյ գումար մը յատկացուեցաւ գիւղական վարժարաններ հաստատելու համար նոյն վիճակին մէջ:

— Տ. Եղիշէ Եպսկ. Գուրեան այս Մայիսին պիտի կատարէ իր առաջին ձեռնադրութիւնը, աբղայական աստիճան տալով իր աշակերտ վեց սարկաւազի:

Քաղաքական Ժողովն յետ խորհրդակցութեան, որոշեց Գարակէօղիան կապի հաստատութեան կալուածներու համար յատկացուած գումարին տոկոսն Ազգ. Հիւանդանոցի Հոգաբարձութեան տրամադրութեան ներքե գնել, որպէս զի Հոգաբարձութիւնը կարենայ պէտք եղած կարգադրութիւններն ընել և մանաւանդ հոգ տանիլ որբերուն սննդեան:

— Հապին Գարահիսարի Տեղապահ կմէնի հելլենական շոգենաւով, իրեն հետ տանելով առաջնորդական ընտրութեան հրահանգը, նաև 25 լիւրայի նպաստ մը՝ կարօտելոց սերմնացու ցորեն և գարի բաշխելու, և 5 ոսկիի վարկ մը՝ գեղային մի քանի զարոցներ բանալու համար: Բայց վանքերէն միոյն մէջ Որբանոց մը բանալու համար իր առաջարկը չէ ընդունուած նպաստից Յանձնաժողովէն:

— Քանի մը ձեռներէց աղգայիներ, որք կոյս հող մը կը փնտռեն շերամբուծութեան համար, որոշեր են Հապին Գարահիսարի կողմերն այսպիսի գործ մը հաստատել, Սմբատ Ծ. Վ. Սաստեթեան սիրով յանձն առեր է անոնց տրամադրութեան ներքե գնել իր վիճակին վանքերէն մէկը, և կյուսայ որ այս ձեռնարկութեան շնորհիւ տեղացի կարօտաւաք շերամի և մետաքսի գործը պիտի սովորին, և վանքերուն նուազ շահաբեր հողերն ալ թթաստանի պիտի կրնան վերածուիլ:

— Նպաստից Յանձնաժողովն իր երեկուան նիստին մէջ նկատողութեան առաւ Աստրախանի առաջնորդ Տ. Արիստակէս Եպսկ. ի մէկ գրութիւնը, յայտնող թէ տեղւոյն աղգայիներն ի յարգանս հանգուցեալ Պ. Ջանշեանցի յիշատակին, անոր բացած որբանոցներէն միոյն ապրուստն ապահովել փափաքած են, կհարցնէր թէ նոյն որբանոցներէն որոնք տրամադրելի են, թէ ո՞րքան որբ կպարունակեն, և կբաւէ եթէ մէն մի որբի համար տարեկան 50 բուլլի յատկացուի: Յանձնաժողովը նկատելով, որ Պ. Ջանշեանց իր բացած որբանոցներէն մէկ քանին քառամեայ շրջանին

թոշակները չէ կրցած ղրկել իր վաղահաս մահուան պատճառաւ, որոշեց այդ կարգէն, Մշոյ և Ալաշ-կերտի որբանոցներն յանձնարարել՝ անոնց մին ընտրելու համար, տալով պէտք եղած տեղեկութիւններն որոց թուոյն և այլ մանրամասնութեանց վրայ:

— Կարնոյ առաջն. տեղապահ Տ. Զաւէն Ծ. Վրդ. Խաստուր գիւղի ազգայնոց կարօտ վիճակն յայտնելով կինդրէր, որ նոյն գիւղի մէջ որբանոց մը և վարժարան մը հաստատելու համար նըպաստի գումար մը յատկացուի: Յանձնաժողովը նկատելով որ որբանոցներու շրջանն արդէն լրանալու վրայ է, որոշեց ամսական մէկ ու կէս ոսկի յատկացնել նոյն գիւղին մէջ դպրոց մը բանալու համար:

— Ասկէ առաջ Երզնկայի Առաջնորդարանն 50 ոսկւոյ գումար մը ղրկուեցաւ գորգաշինութեան յատկացուելու համար, և առաջարկուեցաւ ի հարկին պէտք եղած գումարը ղրկել այդ արհեստն յառաջացնելու համար: Յանձնաժողովը ցաւօք տեղեկանալով որ թէ՛ Երզնկա և թէ՛ ուրիշ տեղերի հակառակ նպաստից Յանձնաժողովոյ յանձնարարութեանց, դեռ և ոչ մէկ արհեստանոց իր արտադրութիւններէն մէկ մէկ նմոյշ ղրկած է Պատրիարքարան, որոշեց կրկնել, որ փութացնեն մէյ-մէկ նմոյշ, որպէս զի Յանձնաժողովը գաղափար մը կազմէ եղած աշխատութեանց վրայ:

— Արօնական ժողովը նկատողութեան առաւ Ռուսմանիոյ հոգևոր հոգևութեան խնդիրը, որ երկարատեւ ի վեր Վարչութեան ուշադրութեան առարկայ եղած է, և յետ խորհրդակցութեան որոշեց յանձնարարել Երուսաղէմի Պատր. Փոխանորդ Երեցեան Տ. Գէորգ Սրբազանի, որ մէկ-երկու ամսոյ արձակուրդով մը Ռուսմանիա երթալով, բոլոր քաղաքներու չայոց եկեղեցական վիճակը քննէ և տեղեկագրէ ժողովոյ: Ազգ. Վարչութեան ներկայացնելու և առանձինն հոգևութիւն մը հաստատելու համար:

ԶՈՒԱՐԹՆՈՑ ԵԿԵՂԵՑՈՒ

ԲԵՒԵՌԱԶԵՒԻ ԱՐՁԱՆԱԳՐՈՒԹԻՒՆԸ *

Անձամբ բաղդ ունենալով այցելել և քննել Զուարթնոց եկեղեցու աւերակների տակից զուրս եկած բեւեռաձև արձանադրութիւնը, ներկայիւս տալիս եմ ամբողջական պարունակութիւնը իմ թարգմանութեամբ: Յուսով եմ թէ բարձր. Խաչիկ Ս. Վ. Գատեան նորանոր

* Բնագիրը հրատարակուած է Արարաթի անցեալ օտուայ Օգոստ. Սեպտ. համարում:

ղիւտերով ևս պիտի ձնխայնէ, զիտութեան աղքատ զանձարանը:

Թարգմանութիւնս կը ղեկավարէմ տոյ առ տոյ, այն կարգաւ ինչպէս զրուած է, բնագիրն:

1. Առ Խաղդի, տեառն աշխարհի, այս
2. արձանը Ռուսա
3. Արդիթիւն շինել տուաւ:
4. Առ ազնիւ Խաղդիացիս
5. Ռուսա Արդիթիւն
6. Կըսէ. նուաճեցի Պուտուրի երկիրը
7. ամենայն ինչ որ ամեն կողմէ կը պատկանէր նրան
8. Եւ իր ամբողջ սահմանը
9. Իշխանն երկրի, Խաղդի, ինձ շնորհեց Խաղդիկ արձանը դնելու:
10. Ես այս շէնքը
11. Կանգնեցի. նոճի՛ և կաղնի ծառերով պարտէզ մը
12. Նորա կենդրոնում տնկեցի:
13. Մի քաղաք նրա կենդրոնում հաստատելու համար
14. Ելդարունի գետէն ջրմուղ մը
15. Պեղել տուի և գինեճօնք — յանուն
16. Ռուսայի (հրամանաց) գործադրութիւն —
17. Ընդունեցի: Ջրմուղի տան պարիսպը շինուեցաւ (?):
18. Խաղդի Աստուծոյ համար դառնուի մը
19. Պալատին զոհել: Ոչխար մը խաղդի Աստուծոյ,
20. զոհի ոչխար մը Թէխպա Աստուծոյ, ոչխար մը Արդիկի Աստուծոյ,
21. Իբր ընծայ ներկայելով այդ աստուածներուն:
22. Ջրի աւաղանի առատութեան համար
23. Ու մը պէտք է զոհել խաղդի Աստուծոյ,
24. Ոչխար մը Խաղդի Աստուծոյ, զոհի ոչխար մը Թէխպայ Աստուծոյ,
25. Ոչխար մը Արդիկի Աստուծոյ, իբր ընծայ ներկայելով այդ աստուածներուն,
26. Արդիթիւն Ռուսայի կողմէ, (որ է)
27. Արքայ հզոր, արքայ մեծ արքայութեան
28. Աշխարհիս, արքայ Վանեցոյ,
29. Արքայ արքայից ևս և
30. Տոռա քաղաքին:
31. Ռուսա Արդիթիւն
32. կըսէ. Ո՛վ որ այս արձանադրութիւնը
33. Եղծէ, ո՛վ որ վրայի անունը ջնջէ,
34. Ո՛վ որ այս կարգադրութիւններն իրեն վերագրէ
35. Ո՛վ որ գետին տապալէ,
36. Ո՛վ որ ջրոյ մէջ ձգէ,
37. Ուրիշ ո՛վ որ հետամտի թէ
38. Ըն՛ս կանգնեցի, ո՛վ որ
39. Անունս ջնջէ և իր անունը
40. Հոն դնէ, — լինի նա
41. Վանեցի մը, լինի՛
42. Լուլուբեցի մը, — որ Խաղդի,
43. Թէխպա, Արդիկի աստուածները
44. Թէ՛ իր անունը, թէ՛ նրա

Շուրջ հոտեցան ատենակալը:
 Մի բան պակաս ունէր ատենն,
 Աւետարան չէր ի միջի,
 Այլ սոսկ միայն գրէին ու գիւտն,
 Քաղաքագէտ խելք մարդկան:
 Մինչ խորհէին և երկնէին,
 Ծնանել անքակ մի գաշնադիր,
 Որ թէ անցնեն երկինք երկիր,
 Չանցանեն բանք մեր գաշնադրին:
 Եւ խնայէս:
 Ինչպէս պողպատ ամուր զօրեղ,
 Թողթէ շղթայ մի շինել,
 Կապել ողին աշխարհակալ,
 Առիւծ փակել յիւր գառապեղն,
 Թող մենչէ սրչափ կամի:
 Սահման դնել, արձան կանգնել,
 Զնջել յերկրէ զայն հին առածն,
 «Սահմանք քաջաց զէնք իւրեանց»:
 Թէ ալէկոծ ծովերուն պէս,
 Հանցեն ալիք լեռնանման,
 Անդրէն յինքեանս խորտակեցին:
 Սահմանադիր ձեռք Արարչին
 Դոյզն աւաղով փակելու է ծով,
 Որ կատաղի ալեաց հոսանք
 Չեղցեն երբէք ընդ ափն ի դուրս:
 Այս է միակ օրէնք անխախտ,
 Խաղաղութիւն մեր աշխարհին:
 Այլ մինչ գրէին և երկնէին,
 Ծնանել սղջամբ զգաշնադիրն,
 Յանկարծ հնչեց շեփօրն ահեղ,
 Հրուէր ի կռիւ ճակատամարտ . . .
 Վրդովեցան Ատենակալը
 Առ ի խուճապ և ի տաղնապ,
 Կործանեցան գիւտի և կահք
 Եւ փակեցաւ մեծ տոտան:
 Վերցաւ հրեշտակ խաղաղութեան,
 Իշաւ Արէս ի կռուոյ գաշտ:
 Ատենակալք բան փոխեցին,
 Ի սուր ի սուր գոչեցին,
 Թողէք, ասեն, խորհրդարան,
 Ճակատադիր է պատերազմ,
 Եւ ո՞վ կարէ ի ճակատէն քերել զայն:
 Օհ ճեպեցուք ի գաշտ արեան,
 Եւ ո՞ւր արդեօք.
 Ի թրանսլալ և Զինաստան:
 Առէք ընդ մեզ զգաշնադիրն,

Անդ կնքեցուք մարդոց արեամբ.
 Սուրն է պայման խաղաղութեան,
 Բան և խորհուրդ չառնեն ոչինչ:
 Փող հնչելով յաղթանակաւ
 Պարզեմք դրօշակ նոր հաշտութեան:
 Չ'կարեմք եղծել այն հին առածն,
 «Սահմանք քաջաց զէնք իւրեանց»,
 Որ աւարն է մնացէ ի նոյն,
 Զօրաւորին լիցի ստրուկ.
 Ուսցի կրել իշխողին լուծ:
 Մեր աշխարհին բնական օրէնք
 Այսպէս է միշտ, չ'կարէ չըջիլ:
 Զի ծովերու կէտք մեծամեծ
 Կըլցեն ձկունքս փոքրկունս,
 Որոց փորն է խոր և անասի,
 Զաշխարհ ընուն չ'ասեն ատակ:
 Զունի օդուս մեր գաշնադիր,
 Ուժաւորին է այս աշխարհ
 Առանց կռուի, առանց արեան
 Խաղաղութիւն չունի աշխարհ:
 Ո՞ր, որ բնակեալդ ես ի բարձունս,
 Տեսնէր այտի զխորհուրդ մարդկան,
 Ծիծաղեցա՞ր ըղ նորօք:
 Ո՞վ Խնամակալ ազդի մաքուկան,
 Աստուած հզօր իշխան և հայր,
 Յղեցեր Որդիդ քս մեր աշխարհ,
 Որ մեզ տուաւ սուրբ գաշնադիր,
 Խաղաղութեան Աւետարան:
 Ո՞վ դու Փրկիչ խաղաղարար,
 Ծնչե՞ս քո շունչ կենդանարար.
 Աշխարհի շունչ կռիւ է և մահ,
 Եկար տեսար դու մեր աշխարհ,
 Ինքնին քններ զսիրտ մարդկան,
 Մարդիկ խեղ են և խօլամիտ,
 Դեռ ևս չուսան Աւետարանդ:
 Տուր մեզ զքոյդ խաղաղութիւն,
 Զոր չկարէ տալ մեզ աշխարհ:



ՄԻ ՀԱՄԵՍՏ ԲԱՆԱԳՈՂ

Պ. Դ. Խաչկոնց հրատարակել է «Հայոց կրօնական բանաստեղծութիւնը» (Լոււմայ. 1901. գիրք Ա. էջ. 209—240), որ աչաւաւիւրէլ կամ փոխաւրէլ է այս ու այն տեղից և, յետ ու առաջ դասաւորելով, 43 յօդուած հիւսել:

ԿՈՄԻՏԱՍ ՎԱՐԴԱՊԵՏ

(Արարաւ 1898. էջ 114. Տաղաւախութիւն և Շեշա-
դրութիւն.)

Դ. ԽԱՉԿՈՆՑ

(Լոււմայ 1901. գիրք Ա. էջ 222—223 և 218—219.
յօդ. 19, 13 և 14.)

Շարականի երգեցողութեանց տողերի և հատուածների վերջաւորութեան ժամանակ երկար կամ զոյգ ամանակ ունեցող վանկերին հետևում են ընդհանրապէս կոճաները՝ (կենտ) մինչև վերջը կամ կրկին մի զոյգ ամանակ ունեցող վանկի հաղիւթը. «Բարեխօսութեամբ» այս օրէնքով է գնում մինչև վերջը. «Բարեխօսութեամբ ծօր քա և ևս» և ընկալ զաղաչանս քոյ պաշտօնէից. և լին: «Լեառն վիմաճին» աղբիւր յարգաւարտ պարունակ ծաղկեալ, այգի վայելու: ... «Խորհուրդ մեճ էս քանիւն» որ յայտաւ արտայայտեցաւ. հովիւք երգեն ընդ հրեշտակս, քան անբիւ աշխարհի: ... «Չինուորութիւնը հրեշտակաց օրհնեն գեղ» ... «Չայնիւն անբարան հրեշտակ» ... «Տէր ք ի Դի վերին աղբիւրացիս զգործն վեճ» ... և լին: Այս ընդհանուր օրէնքին համաձայն է գրեթէ շարականների 4/5 մասը: Պատարաղի արարողութեան մէջն էլ ենք նկատում այս կանոնը, բայց շատ փոփոխուած և այլայլած. օր. «Ամէն և ընդ հոգեւորք քում: Եւ ևս խաղաղութեան պէր աղաւթացուք: Ամենայն սրբովք զար քիչապաւիւցսն ևս արաւելապէս ըզբէր աղաւթացուք» յետոյ խառն է:

Երաժշտութիւնն էլ ինչպէս բանաստեղծութիւնն ունի տաղաչափական օրէնքներ. այսինքն իւրաքանչիւր երգ շեշտերի զրութեան համաձայն պէտք է բաժանել հատածների: Երաժշտական երկու գլխաւոր հատած կայ՝ Մեծասար և Ստեղն. մնացեալները սոցանից ածանց կամ բաղադրութիւն են: Մեծասար 2/4 է մի երաժշտական հատած, եթէ պարունակում է զոյգ ամանակ, ուր շեշտուում է առաջինը, երկրորդն անշեշտ է անցնում. Ստեղն 3/4 է, եթէ բովանդակում է երեք ամանակ (կոճատ) ուր շեշտու-

Շարականի երգեցողութեան տողերու և հատուածներու վերջաւորութեան տուն, երկար կամ զոյգ ամանակ ունեցող վանկին կը հետևին ընդհանրապէս կոճատները մինչև վերջը կամ կրկին զոյգ ամանակ ունեցող վանկ մը: «Բարեխօսութեամբ» այս օրէնքով է մինչև վերջը: Բարեխօսութեամբ ծօր քա և ևս ընկալ զաղաչանս քոյ պաշտօնէից, և այլն: «Լեառն վիմաճին» աղբիւր յարգաւարտ պարունակ ծաղկեալ, այգի վայելու: «Խորհուրդ մեճ էս քանիւն» որ յայտաւ արտայայտեցաւ. հովիւք երգեն ընդ հրեշտակս, քան անբիւ աշխարհի: «Չինուորութիւնը հրեշտակաց օրհնեն գեղ» ... «Չայնիւն անբարան հրեշտակ» ... «Տէր ք ի Դի վերին աղբիւրացիս զգործն վեճ» ... և լին: Այս ընդհանուր օրէնքին համաձայն է գրեթէ շարականների 4/5 մասը: Պատարաղի արարողութեան մէջն էլ այս կանոնը թիւ շատ փոփոխուած ու այլապէս, օր. Ամէն և ընդ հոգեւորք քում: Եւ ևս խաղաղութեան պէր աղաւթացուք: Ամենայն սրբովք զար քիչապաւիւցսն ևս արաւելապէս ըզբէր աղաւթացուք» յետոյ:

Երաժշտութիւնն ալ բանաստեղծութեան նման ունի իր տաղաչափութեան օրէնքները, այսինքն իւրաքանչիւր երգ շեշտերու զրութեան համաձայն բաժնուած է հատածներու: Երաժշտական երկու գլխաւոր հատած կայ՝ Մեծասար և Ստեղն. մնացածները սոցանից ածանց կամ բաղադրութեան են: Մեծասար 2/4 երաժշտական հատած մըն է, եթէ պարունակէ զոյգ ամանակ, ուր կը շեշտուի առաջինը, մինչ երկրորդը անշեշտ կանցնի, ստեղն է 3/4 եթէ կը բովանդակէ երեք ամանակ (կոճատ) ուր կը շեշտուի կրկին առաջինը, մինչև

ուժ է կրկին առաջինը, բայց վերջին երկուսն անշեշտ են մնում. Մեծասարի ածանցումն են $\frac{4}{4}$, $\frac{4}{2}$, $\frac{8}{4}$, $\frac{2}{2}$, $\frac{2}{8}$, $\frac{4}{8}$ և ինչ ուր որ $\frac{4}{4} = \frac{2}{4} + \frac{2}{4}$, շեշտում է որպէս Մեծասարը ($\frac{2}{4}$), այն զանազանութեամբ, որ առաջին $\frac{2}{4}$ -ի շեշտն աւելի զօրեղ է, քան երկրորդինը և ինչ: Ստեղծի ածանցումն են $\frac{5}{8}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{9}{8}$, $\frac{12}{8}$, $\frac{6}{4}$, $\frac{9}{4}$ և ինչ ուր որ $\frac{9}{8} = \frac{5}{8} + \frac{5}{8} + \frac{5}{8}$ առաջին $\frac{5}{8}$ -ը զօրեղ շեշտ ունի, երկրորդը՝ զրեւել, առաջինի կիսի չափ, և երրորդն աւելի պակաս և ինչ: Բարդութիւններն են $\frac{5}{4}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{7}{8}$ և ինչ ուր որ $\frac{5}{4} = \frac{2}{4} + \frac{5}{4}$ -ին կամ $\frac{5}{4} + \frac{2}{4}$ -ին և շեշտում է պարզերի շեշտադրութեան օրէնքով: Մեր եկեղեցական եղանակներն միջ կան թէ Մեծասար և թէ Ստեղծ և թէ ածանց ու բարդ հասածներ:

Երաժշտութեան և լեզու շեշտադրութեան օրէնքները սերդ կապ ունին. երկուսի շեշտերն անբաժան ընթանալով մի անքակտելի ներդաշնակութիւն պէտք է ներկայացնեն:

Մեր լեզուի միջ շեշտումում են բառերի վերջին վանկերը միայն, բայց կոչականներէց երգեցողութեան միջ ներելի է բաղմամբանի բառերին երկու շեշտաւ և, եթէ հնարաւոր է, բառի արմատը շեշտել, որպէս արեւ են և մեր նախնի բանաստեղծ—երգիչ—երաժիշտ հայրերը: Ուրեմն նախ պէտք է երգի խօսքերը լեզուական չափի վերածել, ապա հասածներն բաժանել, որպէս զի լեզուի և եղանակի շեշտերն իրար համընկն:

վերջին երկուքն անշեշտ կը մնան. մեծասարի ածանցներն են $\frac{4}{4}$, $\frac{4}{2}$, $\frac{8}{4}$, $\frac{2}{2}$, $\frac{2}{8}$, $\frac{4}{8}$ և այլն, ստեղծ $\frac{4}{4}$, $\frac{2}{4} + \frac{2}{4}$ կը շեշտուի մեծասարի ($\frac{2}{4}$) նման, այն զանազանութեամբ միայն որ առաջին $\frac{2}{4}$ -ի շեշտն աւելի զօրաւոր է քան երկրորդինը և այլն. ստեղծի ածանցումն են $\frac{5}{8}$, $\frac{6}{8}$, $\frac{9}{8}$, $\frac{12}{8}$, $\frac{6}{4}$, $\frac{9}{4}$ և այլն, ուր $\frac{9}{8} = \frac{5}{8} + \frac{5}{8} + \frac{5}{8}$ առաջին $\frac{5}{8}$ -ը զօրաւոր շեշտ ունի, երկրորդը զրեւել, առաջինի կիսուն չափ, և երրորդն աւելի պակաս և այլն: Բարդութիւններն են $\frac{5}{4}$, $\frac{7}{4}$, $\frac{5}{8}$, $\frac{7}{8}$ և այլն, ուր որ $\frac{5}{4} = \frac{2}{4} + \frac{5}{4}$ -ին կամ $\frac{5}{4} + \frac{2}{4}$ -ին և կը շեշտուի պարզերուն շեշտադրութեան օրէնքով: Մեր եկեղեցական եղանակներու միջ կան թէ մեծասար և թէ ստեղծ և թէ, անոնց ածանցներն և բարդ—ածանցներ:

Երաժշտութեան և լեզուի շեշտադրութեան օրէնքները սերտ կապ ունին իրարու հետ, երկուքին շեշտն ալ իրարմ անբաժան ըլլալով՝ անքակտելի ներդաշնակութիւն մը կը ներկայացնեն:

Մեր լեզուին միջ կը շեշտուին բառերու վերջին վանկերը միայն: Բայց կոչականներէ, երգեցողութեան միջ ներելի է բաղմամբանի բառերուն երկու շեշտաւ և, եթէ հնարաւոր է, բառի արմատը շեշտել ինչպէս ըրած են մեր նախնի բանաստեղծ—երգիչ—երաժիշտ հայրերը: Ուրեմն նախ պէտք է երգի խօսքը լեզուական չափի վերածել, յետոյ հասածներու բաժանել, որպէս զի լեզուի և եղանակի շեշտերն իրար համընկն:

Այսպէս, իմ «Հայոց եկեղեցական եղանակները» (Արարատ 1894. էջ 222—227 և 256—260, Սոգոմոն Ա. Ս. Սոգոմոնեան) ուսումնասիրութիւնիցն էլ, միջ ընդ միջ, արաագրել և այս և այնտեղ ցրել տալով, 31, 32 և 33 յօդուածներն է, կազմել, մալամբ կամ ամբողջովին: (Նոյնի 1901. զիքք Ա. էջ 229—232): Մնացածներն էլ ուրիշ տեղերիցն են արաագրած անշեշտ. օր. Սահակ վարդապետ Ամատունուց՝ 30 յօդուածը (Արարատ 1894. էջ 178—179) և այլն և այլն և այլն:

Պ. Դ. Խաչկունց «Էջ Երաժշտական օրէնք չափի և իւր աղբյուրն երաժշտութեան մասին հասկացողութիւն անդամ չունի, բայց հոգի է, որ Հայոց «խաղերն ալ, եղանակներն ալ ծագումով հայացի չեն, այլ հայացած», ստիպն այդ միտքն էլ նոյնքան հայացի չէ, այլ հայացած»:

Պ. Դ. Խաչկունց:

Կոմիտաս Վարդապետ



Կ Ր Թ Ո Ւ Թ Ի Ն Ն Ե .

Հետեւում թիւներն այսպիսի ըմբռնումից.
1) ծագման պայմանները: Կրթութիւն խօսքի
էութեան այսպիսի ըմբռնումից անմիջապէս
հետեւում է, որ նորան կարելի է հասնել մի-
այն անհատի ներքին զարգացման ճանապարհ-
հոյ: Կենսաբանութեան հիմնական օրէնքով օր-
դանական կեանքը իւր բոլոր տեսակներով
կերպարանք է ստանում միայն ներքին զար-
գացման միջոցաւ: Մովն՝ որեւէ ձեռնադրու-
համար՝ մենք տրորում ենք և հարթում
մարմարի արձան շինելու համար՝ մենք զործ
ենք ածում մուրճ և սղոյ. իսկ օրդանա-
կան մարմինը մեքենական ներգործութեամբ
կարելի է միայն խանդարել ու աւելել և ոչ
թէ, կազմակերպել: Նոյնը վերաբերում է նաեւ
հոգեւոր կեանքին. նա չի կարող արաքին՝
«կազմակերպող նիւթի» միջոցաւ ձեռնադրու-
հա կազմակերպուում է միայն ներքին ստեղծա-
գործող ոյժի զօրութեամբ: Երեխաներին կա-
րելի է ստիպել բերան անել շատ անուններ և
խօսքեր, ֆորմուլներ և յօդուածներ. մինչեւ
անգամ բառաքեր. որեւէ անում են կրթ-
ութեաւ Եւրոպայի բոլոր երկրներում հազար ու
մի «կրթական հիմնարկութեանց» մէջ. բայց
արդիւնքը լինում է ոչ թէ կրթութիւն այլ
խեղձութիւն: Մենք այս գիտենք և յար-
մարում ենք այս պայմաններին միայն այն
ժամանակ, երբ զործ ենք ունենում կենդանի-
ների և բոյսերի հետ: Պարտիզաններ և անաս-
նապահ իրենց անեղներին ամեն տեսակ ձեւեր
են տալիս: Նոքա գիտեն, որ այդ բանին կա-
րելի է հասնել ոչ թէ արտաքին միջոցներով,
այլ միայն ներքին ստեղծագործող ոյժի ազդե-
մամբ՝ տալով նորա զարգացմանը անհրաժեշտ
պայմաններ: Միայն մարդու և նորա հոգեկան
կրթութեան վերաբերմամբ այն հանդամանքը
հեշտութեամբ մոռացուում է: Այստեղ հա-
րաւոր է համարուում ջանասիրութեամբ, քե-
րելով և տաշելով իւրաքանչիւրին ուզած «կրթ-
ութիւնը» տալ. որքան էլ բնութիւնը վճռա-
կան կերպով բողբէ, այսպիսի բնութեան դէմ:
Երկրորդ՝ այստեղից հետեւում է, որ

կրթութիւնը աղատութեան պտուղ է և ոչ բրո-
նութեան: Ներքին ձեռնարկող կարողութիւնն
բնութեան չի ենթարկուում: Նորան կարելի
է զարթոյնել և զբոսել, բայց ոչ ստիպել:
«Մարդ բնութեան մարմինները մոռցնե-
լուց և հեռացնելուց զատ ուրիշ ոչինչ չի
կարող անել: Մնացեալը բնութիւնը ինքը կը-
ներմուծէ»: Բեկոնի այս խօսքերը որոշում
են զատարակի և ուսուցչի պարտականու-
թիւնները և նորա ներգործութեան սահման-
ները: Նա կարող է առաջարկել և զբոսել, իսկ
եթէ, չափազանց պնդէ, այն ժամանակ բնու-
թիւնը կմերժէ, նորա պահանջի ներքին
կատարումը: Այսպիսով սեպհական կամքը
և ազատայանկութիւնը յաջողութեան հա-
մար անհրաժեշտ պայմաններ են և ար-
դիւնաւոր ազդեցութեան համար առաջին
պայմանն է վերոյիշեալ երկու պայմանների
կատարման համար երաշխաւորելը: Իհարկէ
այդ չի նշանակում, որ զատարակիչը պէտք
է ենթարկուի զատարակեալի բոլորական տը-
րամադրութեանը: Բնդհակառակը սա կօգնի
վերջինիս իրեն կամակորութեան հակառակ
իւր մէջ իսկական կամք զարգացնելու. շարու-
նակ փոփոխուող զգայական բնութեան բոլոր-
ական ցանկութիւնների հակառակ հիմնաւոր
և դէպի բարձր նպատակները ուղղուած ձգ-
տումն յառաջ բերելու: Բայց առանց աղատ
կամքի այս տեսակից նա ոչ մի նշանաւոր ար-
դիւնքի չի կարող հասնել ոչ բորոյական ոչ էլ
մտաւոր զարգացման զործում: Ստիպելով կա-
րելի է որոշ վարժութեան հասցնել, փայտով
մի բան բերան անել տալ, բայց կրթութիւնը
ծաղկում է միայն աղատութեան հողի վերայ:
«Նա չեմ կարող այլ կերպ մէկին աւելի լաւ
զարձնել, բայց եթէ միայն բարեւոյ այն մնա-
ցորդով, որ արդէն նորա մէջ կայ. ես
չեմ կարող այլ կերպ մէկին աւելի խելացի
զարցնել, բայց եթէ խոհականութեան այն
մնացորդով, որ արդէն նորա մէջ կայ»: Եթէ
Կանտի (նորա «Fragmente aus dem
Nachlass» զրուածքի) այս խօսքերի մէջ մնա-
ցորդ՝ բառի տեղ դնենք «ունակութիւնը» կամ
«ցանկութիւնը» բառերը, այն ժամանակ այս
խօսքերով արտայայտուած կլինի կրթութեան
զաղանկը:

Եւ հէնց այս հանդամանքը մենք չափազանց արամադիր ենք մոռանալու ոչ միայն հայրենի մասածում է, որ բարկութեամբ և պատիժներով կարող կլինի երեխայի «կամքը կտարել» և ուրիշ կամք տալ կամ մայրը կամենում է օգնող ուսուցիչների և մասնաւոր դասերի միջոցաւ «կրթութիւն» մտցնել իւր որդու մէջ, այլ և զպրօքի իշխանաւորն էլ մոռանում է, այդ մասին կարծելով, որ կրթութեանը պէտք է օժանդակել քննութիւնների թիւը շատացնելով և հսկողութիւնը խտացնելով: Այսպէս քանի որ քննութիւնները՝ միջոցներ են, աւելի լաւը չլինելուն պատճառով, դորձադրում են որպէսզի պաշտօնների և ստաժանների ձգտող անձանց մէջ ընտրութիւն լինի և հնարաւոր եղած չափով ընտրողների բարեհաճութիւնից աշտուութիւնից անկախ կերպով: Իսկ կրթութեանը օժանդակելու համար, իբր միջոց նորա անպէտք են: Բնդհանրաւոր հանդիսաւոր դարձանալու և իւրացնելու զէմ մեծ փառանքներ են նորա: Ամեն մի քննութիւն, որ ուսուցչի և աշակերտի զուտ մտերմական յարաբերութիւնից չի բրդխուում, արդէն իւր բնութեամբ ընդունակ է ուշադրութեան առարկայից կտրելու: Քննութիւն տալը նպատակ է դառնում, սովորելն էլ—միջոց: Իսկ միջոցներից այսպէս են օգտուում, որ կարելոյն չափ քիչ կորուստով մեծ արդիւնք ձեռք բերեն:

2⁵ որ միջոցը ինքնորոշն նշանակութիւն չունի: Նոյնպէս չի էլ կարելի ասել թէ, այսպէս թէ այնպէս բուն նպատակը, որ է դիտութիւնը կամ դիտենայր, այնուամենայնիւ ձեռք է բերում: Աւրիշ բան է առարկան գիտենալ, այլ բան է նոյն առարկայից քննութիւն տալ: Վերջինի համար տասից հինգ զէպքում դիտութեանն մի ապացոյց բաւական է: Կարելի է քննութիւն տալ փիլիսոփայութիւնից և զերմանական գրականութիւնից ստանց Կանտի կամ Կեոտեի ոգին ըմբռնելու, մինչև անգամ ստանց նոցա գրութեանները կարդալու: Աւ ընդհանրաւոր, կարելի է կարդալ Կանտի և Կեոտեի գրութեանները և ըմբռնել իսկական կրթութեան համար վերին աստիճանի օգտակար, էական սկզբունքները, քննութիւն տալու անկարող լինել: Մինչև անգամ կարելի է

ասել, որ առարկայի չափազանց եւ անդով ուսումնասիրութիւնն էլ բոլորովին անփաստ բան չէ, որովհետեւ այդպիսով պատրաստողը սխալ ինքնախտահարութիւն ձեռք կրերէ, իսկ դորա հեռանքն էլ այն կլինի, որ նա քննական շատ կարեւոր հարցերի պատասխանը իւրացնելու հոգսը չի քաշի: Այս իհարկ է իրենք, քննութեան պատրաստողները նկատած կլինին: Այս իսկ պատճառով քննութիւնը, եթէ քննիչը աշխարհի ամենարարմիտ և խելօք մարդն էլ, լինի միշտ այնպիսի յատկութիւն ունի, որ պատրաստողների ուշադրութեանը դարձնում է իրենց պատրաստած առարկայի արտաքին և պատահական գծերի վերայ, որով և այդ առարկան էլ ճշմարիտ կրթութեան համար աղարկիւն է դառնում: Այս ուղղութիւնը ամենից աւելի յատուկ է այն քննութիւններին, որ ընդհանուր կրթութեանն են վերաբերում: Մասնադիտական առարկաներից քննութիւնները այնքայն փառանքաւոր չեն: Եթէ չեմ սխալուում, այն քննութիւնները, որոնցով փիլիսոփայութեան գաղափարները կառավարիչները աշխատում էին ընդհանուր կրթութեանը, օժանդակել, այն պատճառներից մէկն է, որ նրա պատեցին զիտականների դասակարգի մէջ արհեստական ոգի մտնելուն: Նորա մեայնում են մարդու ներքին վերաբերմունքը զէպի դործը: Այլ ընդհանուր կրթութեան վերաբերեալ հարցաքննութեան համար բերան է արել Աստուածաշնչի զբերի յաջորդական կարգը կամ Խորայելի 12 ցեղերի անունները կամ փիլիսոփայութեան ու մանկավարժութեան պատմութեան անկադ նախադասութիւններով լի դասադրերը, նա այս բոլոր բաներից հեշտութեամբ երես կդարձնէ, վճռելով, որ նորա ընդհանրապէս ձանձրալի են և անպէտք: Սակայն մը սովորելով՝ բոլորովին դուրս է ձգուում աշտու ուսումը, որ զէպի դործն ունեցած ներքին հեռաբերութիւնից է բղխում մինչ ներքին կրթութեան համար միայն վերջինս է արդիւնաբեր:

Ասկայն նոյնչափ անհրաժեշտ է ազատութիւն և սէր զէպի դործը՝ ուսուցանելու համար, որչափ և ուսանելու համար պէտք է, այդ: Այն ուսուցումը, որ հոգեկան կրթութիւնն

է դարձրել իրեն համար նպատակի ծաղկում է միայն ազատութեան հողի վերայ: Եթէ կաշկանդենք ծրագրներով և խիստ հսկողութեամբ նորան ազատութիւնից զրկենք, նա կկորցնէ իւր թարմութիւնն ու ոյժը և կգառնայ մի առակի ոգորմէյի վարժութիւն. դպրոցական վարչութիւնը յաճախ այս ևս մոռանում է: Գասաւանդութեան աստիճանը բարձրացնելու համար ներկայ դարում նորարոյնադատութիւնը և եղանակը այնպիսի ծրագրներով էին սահմանափակում, և ուսուցիչներին այնպիսի խիստ հսկողութեան էին ենթարկում, որ դործի անհատական ըմբռնման կատարման համար շատ քիչ տեղ էր մնում: Հետեանքը այն է լինում, որ գասաւանդութիւնը դադարում է ազատ արուեստ լինելուց և դառնում է գործարանական աշխատանք: Զարմանալի չէ, որ այսպիսի կրթական գործարաններից էլ դուրս է դալիս գործարանական ապրանք և ոչ թէ կրթութեամբ մարդ: Բայց այնուամենայնիւ այս չի խանգարում նոյն վարչութեանը նոյն ուսուցիչներին ազդարարել, որ նորա պարտական են աշակերտների անհատականութիւնը աչքի առաջ ունենալ, որ դպրոցական կրթութեան նպատակն է ոչ թէ չափ ու ձևի տակ դրուած միակերպութիւնը, այլ զօրեղ կամքի տէր և ազնիւ մարդիկ պատրաստելը: Իսկ երբ դալիս է հաշուի օրը, այն ժամանակ բոլորից «միևնոյն պահանջն են անում, բոլոր աղիւսները թրձած պիտի լինին: Անհատի «մասին կարծես խօսք էլ չէր եղել: Կամ աւելի վատը, հաշուի չի առնուում այնտեղ, ուր նա կարող էր օգտակար լինել թէ ուսուցչի «և թէ՛ աշակերտի համար, այլ որպէս ծանր բեռն ձնշում է այն չափով, ինչ չափով վերաբարձրող պաշտօնեայի պատահական և անձնական հակումներին օրինաւոր պահանջների ջանասիրութիւն է արուում: ¹⁾

2) Կրթութեան չափը եւ միջոցների ընտ-

¹ Այս խօսքերը Ծր. Ռեյսերի ուշադրութեան արժանի յօդուածից են բերած, որ վերաբերում է գիմնադիւլայում օրուած դաստիարակութեան նպատակին Reckeisens Jahrbücher für Pädagogik und Pädagogik, Jahrgang 1892, Abtheilung, Heft 1, 2.)

րութիւնը. — Այս բաները որոշում են նոյն պէս մեր կրթութեան մասին գրած սկզբունքի միջոցաւ: Մենք կասենք, որ ամեն ոք պէտք է սովորի այն, ինչ որ մէկ կողմից ներքին կարողութիւն իւրացնել կարող է և միւս կողմից այն, ինչ որ կեանքի մէջ գործադրել կարող է և այն չափով, ինչ չափով որ նա իւր սովորածը կարող է իւրացնել և կեանքի մէջ գործադրել: Առաջինը կախուած է բնական ձիրքերից, երկրորդը արտաքին հասարակական դիրքից: Այսպիսով ուրեմն ընդունակութիւնների ուղղութեանց և չափի տարբերութիւնը անհրաժեշտ է դարձնում նաեւ կրթութեան չափի և ձևերի տարբերութեան գոյութիւնը: Եթէ մէկին ուրիշ բան տան կամ աւելի չափով, քան որ պահանջում են և կարող են տանել նորա բնատուր ունակութիւնները, այն ժամանակ դորա հետեանքը այլանդակ բան կլինի: Այս բանին գոնէ տեսութեամբ ոչ ոք չի հակառակել: Նա, որին ստիպում են արտաքին միջոցաւ ընդունել այն նիւթը, որ հողեպէս չի կարող, շնորհիւ այս հանգամանքին, զրկուում է նաեւ բնութիւնից իրեն տուած ոյժերից: Նոյն վիճակին է ենթարկուում նաեւ այն մարդը, որի դպրոցական կրթութիւնը չի համապատասխանում նորա կեանքի պայմաններին. չափազանց մեծ լինի այդ կրթութիւնը, թէ չափազանց փոքր, միևնոյն է: Գնահատելի է այն կարողութիւնը, որից օգտուելու հնարաւորութիւն է տալիս կեանքը: Բայց օգտուել ասելով իհարկէ չափաի հասկանանք միայն փող ձեռք բերելը: Գնահատելի են այն ծանօթութիւնները, որոնք մի կողմից միջոց են տալիս աւելի լաւ հասկանալու և լուծելու այն գործնական խնդիրները, որ ընտանեկն ու պարտականութիւն կառավարութիւնն են ներկայացնում մեզ, և միւս կողմից այն ծանօթութիւնները, որոնք մարդուս դէպի փիլիսոփայութիւնն ու իմացականութիւնը աւելի հակուած և աւելի ընդունակ են դարձնում: Այն, ինչ որ ներկայ պայմաններում ոչ մէկն է տալիս սոցիալից և ոչ միւսը, նա ոչնչից էլ քիչ է: «Այն բանը, որից մարդ չի օգտուում, մի ծանր բեռն է»: Իրականութեան մէջ այնպիսի հասանքներ են յառաջանում, որ բոլորովին հակառակ են զնում տեսութեան պահանջներին: Մի կողմից

ռամկավարական վարդապետութիւնը սկզբունքով մերժում է հասարակական և պարագրամներէ համեմատ մաս՝ տարբերութեանց հետ յարմարութիւն անհրաժեշտութիւնը միւս կողմից ընկերավարական—ազնուական գործնական կեանքը մեծ մասամբ բնութեան բողոքներին և պահանջներին քիչ է ականջ դնում:

Ռամկավարութեան հին իդեալն է. ամենքի համար միօրինակ դաստիարակութիւն, առնուազն միօրինակ դպրոցական կրթութիւն՝ ուսանց նայելու պարագրամներէ և անտեսական դրութիւնից յառաջ եկած խտրութեան: Ներկայումս սոցիալդեմոկրատիան է սեպհականել այդ պահանջը: Ճշմարիտ է, նա մասնաւոր է, որ այդ բանը կարելի է իրագործել միայն դասակարգային խտրութիւնները վերացնելով և հեռուդարար սպասում է ապագայում պարագրամներէ տարբերութեան վերանայուն: Ապագայ իդեալական հասարակութեան մէջ ամեն ոք ամեն գործի դէպքում զանազան նպատակներէ համար պիտի գործադրուի: Այս վերաբերում է յատկապէս ներկայ կառավարական գործնականութեան: Կառավարական գործնականութեան համար չի պահանջուում առանձին և յատկապէս դորա համար պատրաստուած մարդիկ: Կառավարութեան ղեկը, ինչպէս հաւատացնում են ընկերավարութեան մարդաբանները կարելի պիտի լինի հերթով ամենքին յանձնել:

Ես չեմ կարծում թէ երբ և իցէ դայ այդպիսի ժամանակ, որ այս իդեալը իրագործուի: Պարագրամներէ մէջ եկած զանազանութիւնների վերացնելը ծանր հարուած կհասցնէր հասարակութեան պաղարեւութեանը: Հասարակութեան կազմակերպուած աշխատանքի շլացուցիչ ոյժի և արդիւնաւորութեան պայմանը հենց այն է, որ առանձին անհատները սովորութեան միջոցաւ դարձել են ընդհանուր գործունէութեան համար առանձնայատուկ բնաւորութիւն ստացած և կատարելագործուած մարմիններ: Նմանապէս անհարկն կլինի առանց մասնաւոր յատուկ պատրաստութիւն ունեցող առաջնորդների ու ղեկավարների կառավարուիլ: Կարելի է նշանակել միայն մի հասանելի նպատակ, այն է, որ գործնականութեան ընտրութիւնը կլինի միմիայն կամ

զոնէ մեծ մասամբ աչքի տեսք ունենալ իւրաքանչիւր մարդու բնական ընդունակութիւնները: Այժմ այդ ընտրութիւնը արուում է մեծ մասամբ ի նկատի ունենալով ծնողների հասարակական դրութիւնը: Ունենոր դասակարգի անդամներին ժառանգարար բաժին է ընկնում առաջնորդող ղեկեր անտեսական կեանքի մէջ և կառավարութեան պաշտօններ պետութեան մէջ, մինչդեռ չունենորները խաւալէս զրկուած են նոցա հետ մրցելու հնարաւորութիւնից: Զունենորների համար իբր ժառանգական կոչումն վերապահուած է ձեռքի աշխատանքը: Սորա հեռանքը յաճախ լինում է բնութեան պահանջների սաստիկ աղճատումն: Անընդունակ մարդիկ մեծ աշխատանքների շնորհիւ մի կերպ վաժառում են և յետոյ պատասխանատու պաշտօններ ստանցնում, որի մէջ նոքա ոչ մի օգուտ չեն բերում, որի մէջ իրենք իրենց վատ են դգում: Միւս կողմից ընդունակ գործնականութեան համար բնութիւնից ներքին ունակութիւններով օժտուած մարդիկ, զրկուում են իրենց ընդունակութիւնները զարգացնելու հնարաւորութիւնից: Ենթահիւ այն հանգամանքների, որ նոքա կապուած են ստորին դասի գործնականութեան հետ, նոցա տալանաւոր հասարակութեան համար կորչում է. իսկ իրենք իրենց շրջապատող պայմաններով ճնշուած ամբողջ կեանքում չարչարուում են: Հասարակական կոչումը համաձայնեցնել բնական կոչման հետ, ահա թէ, ինչը կարող էր ղեկի սոցիալական կողմի վերանորոգումը ուղղուած ձգտումների հասանելի նպատակ լինել և իսկական իդեալ դառնալ: Ճշմարիտ է, սա մի իդեալ է, որ երբեք չի կարելի լիովին իրագործել հենց այն պատճառով, որ մենք մարդու բնական կոչումը խմանալու ոչ մի հաւաստի միջոց չունինք:

3) Դպրոցների տեսակները:—Այսպէս, եթէ պարագրամներէ տարբերութիւնը սոցիալական անհրաժեշտութիւն է, այն ժամանակ նոյնպիսի անհրաժեշտութիւն է նաեւ դպրոցների տարբերութիւնը: Ամենից առաջ պարագրամներէ երկու հիմնական բաժիններ կան, որոնք և պահանջում են դպրոցական ուսման երկու տարբեր տեսակներ: Պարագր-

մուքների երկու հիմնական բաժինները հետեւեալներն են. զբաղմունքների որ գլխաւորապէս ֆիզիքական աշխատանք են պահանջում և պարապմունքների որ մեծ մասամբ մտաւոր աշխատանքով են սահմանափակուում: Կամ ինչպէս այլ կերպ ևս կարելի է ասել, հասարակութեան շարժիչ և կառավարող անդամների բաժիններ: Իսկ դպրոցական ուսման երկու տեսակներն են, ինչպէս մենք սովորաբար անուանում ենք, ժողովրդական և բարձրագոյն դպրոցները: Ժողովրդական դպրոցի դասընթացը այնպէս պէտք է որոշած լինի, որ կարենայ 14 տարեկան հասակում աւարտել: Այդ տեղից արդէն աշակերտները կեանք են մտնում: Իսկ բարձրագոյն դպրոցի դասընթացը աւելի ընդարձակ պիտի լինի: Նորա սահմանը աւելի ճիշտ որոշում է այն պահանջների համեմատ, որ ղեկում է գիտնական և արուեստագիտական դպրոցը: Այն աւարկաները որոնք ժողովրդական դպրոցներում պէտք է աւանդուին կարելի է Պոլ Դը-լա Գարաի հետ համաձայնել, և հայրենադիտութեան անուան տակ ամփոփել: Այդ դպրոցի նպատակն է ծանօթացնել պատանիներին այն բնական և գլխաւորապէս հոգեկան—պատմական հանգամանքների հետ, որոնց մէջ ապրում է իւր հարապատ ազգը: Արօնը, մայրենի լեզուն և բանաստեղծութիւնը, պատմութիւնն ու աշխարհագրութիւնը, միքանի տեղեկութիւններ հայրենի գիտութիւններից, ահա այս բաները գրելու, կարդալու, հաշուելու, նկարչութեան արուեստի և երգեցողութեան հետ պէտք է ժողովրդական դպրոցի ծրագիրը կազմեն: Բարձրագոյն դպրոցը իւր դասընթացի մէջ կմտնէ նախ և առաջ երկու նոր առարկայ, այն է օտար լեզուներ և մատեմատիկայ: Որովհետեւ ազգերը անանձնացած չեն եղած, այլ քաղաքակրթութեան, անտեսական և հոգեւոր տեսակէտներից հանդէս են դալիս իրր մեծ խմբերի անդամներ, ուստի այստեղից ծագում է ազգային և միջազգային կեանքի յարաբերութիւնները ձանաչելու և նոցա ուղղութիւն տալու խնդիրը: Քաղաքական և անտեսական յարաբերութեանց ինչպէս նաև գիտնական դործնէութեան համար, որ եւրոպական ազգերի ընդհանուր դործ է, հարկաւոր է գլխաւորապէս ժամանակակից

քաղաքակրթութեան ազգերի լեզուն գիտնալ: Իսկ հասկանալու համար թէ ինչպիսի տեղ է բռնում իւր ազգը հոգեկան—պատմական կեանքի մէջ, անհրաժեշտ է բացի դորանից գիտնալ նաև հին ազգերի լեզուները: Փիլիսոփայութեան և դիտութեան, արուեստի և բանաստեղծութեան, իրաւունքի և քաղաքականութեան ասպարէզում յոյների և հռոմայեցոց դործերը քաղաքակրթական զարգացման սկիզբն են: Ահա սրբա են երկու հիմնական դպրոցների տիպերը, որոնց դոյութեան պատճառը հասարակական կեանքի կազմութիւնն է: Սակայն ոչ մի արդէլք չկայ, որ այս դպրոցներն ևս զանազան տեսակի բաժանմունքներ ունենան, որոնք զանազան հնարաւորութեանց և պահանջների համար յարմար լինին: Այսպէս են գիւղական միդասեան դպրոցը և շատ դասարաններ ունեցող քաղաքային ուսումնարանը, ինչպէս կրտսիական և բնական գիտագիտները: Այս վերջիններս էլ կարող են ունենալ իրենց միջանկեալ բաժինները, որինակ քաղաքային դպրոցը կարող է ունենալ ժողովրդական դպրոցի ընդարձակ և շարունակած ծրագիրը և սորա հետ միասին մտնող գիտական բաժիններ: Եւրոպայի իւրաքանչիւր հակումն, իւրաքանչիւր պահանջ և ամեն մի աստիճան աշխատելու, ընդունակութիւն՝ կարողանայ զանել այն ինչ որ իրեն հարկաւոր է: Միևնոյն ժամանակ շատ ցանկալի կլինէր, որ մէկ տեսակի դպրոցից միւս տեսակին անցնելը որքան կարելի է հեշտացած լինէր: Իսկ դպրոցի տեսակները վերացնելը չի կարող մեր նպատակը լինել: Այս բանին չէր օգնել նաև դատակարգային տարբերութեանց վերացումը, որ դուշակում է սոցիալ-դեմոկրատիան, տարբեր պարտումունքների սոցիալական անհրաժեշտութիւնը այն ժամանակ ևս կապահանջուէր, որ կրթութեան զանազան ձևերը դոյութիւն ունենային: Եւրոպայի հոգեկան որ դրքի մէջ (Բէլլ-լամի «100 տարուց յիտոյ») ապագայի պատկերը հետեւեալ կերպ է գործաբարմարդկանց կեանքի առաջին քսան տարիները նուիրումը պիտի լինին ընդհանուր կրթութեան, քսանումէկերորդ տարին միայն մարդ մտնում

է աշխատութեան բանակը: Եւ վախում եմ թէ այն մարդը որ մինչեւ 21 տարեկան հասակը «ընդհանուր կրթութեամբ» է զբաղուած եղել (ձեռքի վարժութիւն անգամ չի սահանջուում: զորա փոխարէն աշխատանքի հիմնական տեսակների մասին տեսական դասախօսութիւններ են կարդում և խորհուրդ են տալիս իբր զիտող գործարաններ և արհեստանոցներ այցելել) այն մարդը, ասում եմ, իբր յետոյ նորան հոգազործ կամ դարբին դարձնեն, կամ ուղարկեն աղիւսի գործարան և կամ քարածուխի հանքերը, այն ժամանակ նա կտեսնէ, որ իւր փափուկ ձեռներով և «ընդհանուր կրթութեամբ» պաշարով բոլորովին անյարմար է այդ պարապմունքներին: Եւ ինչի հեղինակը ոչ միայն ինքը երբեք այդ աշխատանքները չի արել, այլեւ մօտիկից չի էլ տեսել թէ ուրիշները ինչպէս են անում: Այդպիսով իհարկէ նա աւելի յարմարութիւն է ունեցել փափուկ բաղկավորութիւն վերայ նստած ապագայի պատկերը երևակայելու: Ճշմարիտ է, աշխարհը այդպիսի հաշուով է ստեղծուած, որ նա կարողանայ մարդու համար իբր մի կրթական հաստատութիւն ծառայել, սակայն հիմք ունինք կարծելու, որ «ազնուական» որդեակների և աղջկերանց ընդհանուր կրթութիւնը այս դէպքում չպիտի ծառայէ իբր զլիաւոր նպատակ: Եւ այս իսկ պատճառով պէտք է ճշմարիտ համարել բանաստեղծի խորհուրդը թէ «բերանաբաց մի լինիք, շատ չոր թիքաներ կարիք կլինի կուլ տալ, և մենք պէտք է կամ մարտնչեք այդ կտորները և կամ «խեղդուենք»:

4) Թերութիւններ. — այստեղ իրերի բնական ընթացքը չի թոյլ տալիս կեղծ իդեալին չափազանց շատ վնասներ հասցնել, բայց դրա փոխարէն հասարակութեան բարձր դասերի կեղծ կրթական ձգտումները բոլորովին այլ վախճան են ունենում: Ամեն անգամ բարձրագոյն դպրոցներում կարելի է տեսնել թէ ինչպէս երկու սեռի երիտասարդ մարդկանց ստիպում են երկար տարիների ընթացքում սովորել այն բաները, որոնց համար նորա ոչ ընդունակութիւն ունին և ոչ էլ հակուսում: Գորա հետեանքը լինում է այն երևոյթը, որ կոչուում է թերութիւն և

որը վերջին ժամանակներս այնպէս խիստ զբաղեցնում է մեր կեանքը դիտողներին: Մեր տեսակէտով թերութիւնը այն է, ինչ որ սովորաբար կրթութիւն են անուանում, այսինքն ամեն բանի ծանօթ լինել և ամեն բանի մասին խօսելու հմտութիւն ունենալ: Թերութիւնը երևան է գալիս ամեն տեղ, ուր մարդու վերայ առանց աչքի առաջ ունենալու նորա բնածին ընդունակութիւնները բեռնում են այնպիսի «կրթական նիւթ», որ բնութիւնը չի իւրացնում: Թերութիւնը դրսւորոցների որոշ տեսակի՝ օրինակ բէլալիան զրպարոյն՝ արդիւնք չէ, ինչպէս մի քանիսը կարծում էին. ոչ էլ նաեւ դպրոցական դասընթացը կիսատ թողնելու հետեանք միայն, ինչպէս ուրիշներն են կարծում, այսպէս հինգերորդ դասարանից դուրս եկող մարդը, իբր թէ ամբողջ կեանքում թերութիւն կմնայ, մինչդեռ հաստունութեան վկայական ունեցողը «լրիւ և վերջացրած» կրթութեան տէր է: Թերութիւնը՝ կիսատ թողած ներքին կրթութիւնն է: Այս ցոյց է տալիս բառիս ստուգաբանութիւնը: Եթէ կրթութիւնը ձեռք է բերուում ներքին բարեփոխութեամբ և իւրացուցմամբ, այն ժամանակ թերութիւնը երևան է գալիս այն դէպքում, երբ նիւթը ընդունուում է միայն արտաքին կերպով: Յիշողութեան մէջ ուժով մտցրած ծանօթութիւնները, հոգու մէջ մնում են որպէս կողմնակի մարմիններ և խանգարում են բնական զարգացումը, այլանդակում են ու ազաւաղում հոգեկան կրթութիւնը:

Այսպիսի կրթութիւնը խօսք չկայ, մի դժբաղդ վիճակ է: Եթէ այն ձեռք բերելը տանջանք է, տէր լինելն էլ դժբաղդութիւն է: Թերութիւնը մարդուս անափառ է դարձնում և ուրիշին դուր գալու ցանկութիւն է ծնեցնում նորա մէջ: Արթութեան այս չնչին հետքն էլ, ինչպէս և ամեն զարդ, դժբաղդում է տիրոջ, իրեն երևան հանելու: Ախր նա ոչ մի արժէք չունի, եթէ նորան ոչ ոք չի տեսնում: Թերութիւնը մարդուս ինքնահաւան և կռուասէր է դարձնում: Որովհետեւ նա ոչ մի ներքին արժէք չունի, ուստի մարդ աւելի ևս մեծ նշանակութիւն է տալիս նորա արտաքին առաւելութեանը և ուրիշներին:

որոնք «կրթութեան տէր» չեն, արհամարհում է: Թերուսութիւնը մարդուս անհամբեր և կոպիտ է դարձնում: Ինքն իրեն վրայ վստահ չլինելով՝ նա չի կարողանում տանել ուրիշների վարմունքը և նոյա մէջ տեսնում է վտանգ իրեն «կրթութեան» համար: Թերուս մարդը խփոյն յայտնի է լինում այն բանով, որ նա հայհոյում և թշնամարար է վերաբերում դէպի այն ամենը, ինչ որ չունի այնպիսի գործարանական դրոշմ, որպիսին իւր վրայ կայ: Այստեղից է յառաջ գալիս նաև նորա դէպի ամեն աչքի ընկնող և ինքնուրոյն երեւոյթներն ունեցած բնածին թշնամութիւնը: Արտասովոր բան անելը նորա համար անամօթութիւն է թուում: Վերջապէս թերուսութիւնը մարդուս անբաւական և դժբաղդ է դարձնում: Եւ իրօք կարող է իրեն բաղդաւոր զգալ այն մարդը, որ այսպէս է վերաբերում դէպի իւր անձը և դէպի իրեն շրջապատողները:

Իսկական կրթութիւնը այս ամենի բոլորովին հակառակն է: Նա խուսափում է արտաքին փայլից և անսպարծութիւնից, որովհետև նա կարիք չունի իրեն ցոյց տալու: Իսկապէս կրթութեամբ մարդու նշանն այն է, որ նա դիտէ լսել և լսել և մինչև անգամ քաջութիւն ունի մի բան չիմանալու: Իսկական կրթութիւնը ներքին համեստութեամբ է օժտուած. որովհետև նա իր անձի վերաբերմամբ խիստ պահանջող է և չի պարծենում այն բանով, ինչ որ ուրիշները չունին: Հէնց այս պատճառով էլ նա իրենից զանազանուող բաները տանում է: Նա ուրախանում է երբ մի սուանձնակի բան է տեսնում և յոյս է ունենում նորա հետ յարաբերութեան մէջ մտնելով իրեն հարստացնելու: Վերջապէս իսկական կրթութիւնը մարդուս հարուստ, բաւական և բաղդաւոր է դարձնում: Նա մի զանձ է, որ եթէ միանգամ ձեռք է բերուած մէկ էլ երբեք չի ծախսուում և իւր գինը չի կորցնել, որովհետև առեւտրաւայրի ղին չէ այս:

Թարգմ. Բ. Մ.



ՔՆՆՈՒԹԻՒՆ ՂԱՐԱԲԱՂԻ ԲԱՐԲԱՐՈՒՆ

(Շարունակութիւն)*

ԳԼՈՒԽ Գ.

ՔՆՐԱ, ԿԱՆՈՒԹԻՒՆ

Ա. Գոյականներուն հոլովումը

1. Ղարաբաղի բարձառը եղակին թէ յորհակին մէջ ունի եօթը հոլով. այն է Ուղղական, Սեռական, Տրական, Հայցական, Բացառական, Գործեական և Ներքոյական:

2. Եղակի ուղղական հոլովը կը կազմուի առանց որ և իցէ վերջաւորութեան. օրինակ՝ փող, պրօքհան, յամիկ, փայտ, պատուհան, չամիչ:

3. Եղակի սեռական և տրական հոլովները՝ որոնք միշտ նոյն ձևն ունին, կը կազմուին սովորաբար ըէ վերջաւորութեամբ. այսպէս փո'ղի, ըղիսթի, պրօքհանի, ընձիղի, փայտի, աղքատի, պատուհանի, ածուխի:

4. Այս ըէ վերջաւորութիւնը կուգայ դրաւարի ի ձևէն և յատուկ է բուն Ղարաբաղի բարձառին. իսկ Գորիս, Խնչպէս և Հուշի քաղաքը կը դործածեն ի մասնիկը. այսպէս փո'ղի, ըղիսթի, պրօքհանի և ըն:

5. Նոյն ըէ վերջաւորութիւնը տեղ տեղ, մանաւանդ արագ արտասանութեան մէջ կը հնչուի պարզապէս Ե. այսպէս՝ փո'ղի, ըղիսթի, պրօքհանի և ըն:

6. «Աստուած, ձի և ըն» բառերուն, ինչպէս և բայի աներեւոյթներուն սեռական—տրական հոլովը կը կազմուի ու մասնիկով. այսպէս Բսորձու, ծիւն, Եկ կնար, պրիկու, կյօնար, կյնգյոսփէրա—«Աստուծոյ, ձիու, անցնելու, պահելու» գոռալու, գանգատելու և ըն:

7. Այս ձևին վրայ կ'երթան յատկապէս ուղղականին մէջ ի վերջացող բոլոր բառերը, որոնց ին սեռական—տրական հոլովին մէջ կը կորսուի. օր. կյնար, ձօրու, կիկու, Պիլու—«գարւոյ, ջուրոյ, գինոյ, Պօղոսի»:

8. Այս պարագային, երբ բառին մէջ իւ ձայնը գտնուի սեռական—տրական հոլովին ու մասնիկին ալ անոր ազդեցութեամբ կը վերածուի իւ ձևին. այսպէս՝ Բիսի, Բիկի, Թիկի, Կիսի—«հօգւոյ, հոնոյ, Յարութեան, Գրիգորի»:

9. Ուղղականին մէջ ու վերջացող բառերը իրենց սեռական—տրական հոլովը կազմելու հա-

* Տես Արարատ 1900 թ. հոմարտ ԺԲ.

մար կ'ստանան դարձեալ ու մասնակիւր բայց այս վերջինին բով նախորդ ու վերջաւորութիւնը կը դառնայ վ-ի. այսպէս լինելու, ըստ «լեզուի առուի» են:

10. Ազգականին մէջ իւ վերջացող բառերը այս պարագային ներգաղտնական թեան համար ե-կամուտ վ ձայնն ալ կը ներմուծեն. օր. լիւրի, ձիւրի — «լուրի, ձուրի»:

11. Խուճը մը բառերու սեռական - արա-կան հոլովը կը կազմուի ա մասնակիւր. այսպէս՝ հրան, տնա, լիւրի, կրկն են — «Ազամայ, ամ-այ, աղջկան, կնոջ»:

12. Առոնցմէ մաս մը կրնայ ստանալ նաև ա մասնակիւր, ինչպէս կնկան, լիւրի, որ աւելի յայտնի կերպով երևան կուգայ ա յ, ե գիտնող յօդերուն առջև. այսպէս՝ կրկնան, լիւրիակն են:

13. Գրաբարի ե յանդին տեղ, Ղարաբաղի բարբառով ուղղականին մէջ - կը վերջաւորող բա-ռերը իրենց սեռական - արական հոլովը կը կազ-մեն երկու ձևով, այսինքն նախ դրաբարի պէս և երկրորդ սովորական § 3 ձևով. այսպէս՝ բոնան, մնան, վրէժան, յեղան, անկան, տան, բայց նաև բոնրէ, մննրէ, վրէնրէ, յեղնրէ, անկնրէ, տոնրէ են: Զուի և մուի բառերը կը դառնան ծիւկի, ծիւ-կրէ և մնկնու, մնկնրէ:

14. Ժամանակ ցուցնող բառերուն սեռա-կան — արականը կը կազմուի վա մասնակիւր. այս-պէս՝ օրի, սորի, տնի, ամիսի են — «օրուան, այսօրուան, ամիսուան»: Ասոնք կրնան նաև -ն մ' ալ աւելցնել նոյն վա մասնակիւր վրայ և դառնալ օրվան, սորվան են:

15. «Աւթիւն» վերջացող վերացական բա-ռերուն սեռ. - ար. հոլովը կը կազմուի դարձեալ ու մասնակիւր. այսպէս՝ հասորնու, խըրնօրնու, մծրնու, կըրնու, հասաութեան, խելօքու-թեան, մեծութեան, նեղութեան:

16. «Հայր, մայր, քոյր, եղբայր, աներ են» բառերուն սեռ. - ար. հոլովը հետեւեալ ձևն ու-նի. հօր(նպօր), մօր, փօր (փիւր), անպօր, հանօր են:

17. Ազգականին մէջ ա վերջացող բառերը սեռ. - ար. հոլովին ու, ք, ի մասնակիւրուն քով իրենց այս ա ձայնը կը ջնջեն. այսպէս՝ խօխու, լրիւ, լրիւր, լրիւի, փեւրի, տրի են:

18. Եղակի հայցականը առանձին հոլովա-կան ձև չունի. ասոր տեղ կը գործածուի սեռ. - ար. հոլովածեւը՝ եթէ բառը շնչաւոր է. իսկ ուղ-ղական հոլովը՝ եթէ բառը անշունչ է. այսպէս՝ «ախպօր» բրկիցրէ, հօր ըս ... «կաշի» քրկիցրալ, «ծէսի» ծալալ հասալ, հաշիւ «մանք» յս միւս գաւ պահաւ տալ ըս:

19. Եղակի բացառականի մասնակիւն է ա, որ կ'ածանցի դրաբարի և մասնակիւն. այսպէս՝ փնչալ,

միւրալ, ընթանալ, պարհալ, ծնալ, քօրալ, յար-վալ, վրալ, պարհալ, պարհալ, մծօրնալ, անց կրնալ, պրեկալ են:

20. Աւելի սովորական է - ա մասնակիւր՝ որ սակայն ուրիշ բան չէ, բայց եթէ նոյն նախորդ ա մասնակիւր՝ և գիտնող յօդով. այսպէս՝ լիւրան, ցօրնան, ծծիլիլան, հնգան, օրան, պրեկան, վրալիլան, ցօրնան են. ինչպէս որ կրնանք ըսել նաև ա յ գի-տնող յօդերով՝ միւրալ, ծնալ, հնգալ, լիւրալ, լիւրիլ, վրալիլ, վրալիլ են: — Բացառականի այս ձև կազ-մու թիւնը կը յեղեցնէ Խուսահայ գրական լեզուին, ինչպէս և քանի մը բարբառներու արական - ին ձևը՝ որ նոյնպէս գոյացած է և յօդին կցմամբ ի մասնակիւր վրայ:

21. Ա և ի վերջացող բառերը բացառականի ա մասնակիւր առջև կը ջնջեն նոյն վերջաւորու-թիւնը. օր. կյո՛րան, ծօրան, խիւան, սրանան են:

22. Ու վերջացող բառերուն բացառականին մէջ այս ու վերջաւորութիւնը կը փոխուի վ-ի. օր. լիւրվան, տնվան են: Իսկ իւ վերջացողները բա-ցառականի մասնակիւն առջև կը ներմուծեն նաև վ ձայնը. այսպէս ծիւվան, լիւվան են:

23. Գրաբարի ե յանդին տեղ Ղարաբաղի բարբառին մէջ - կը վերջացող բառերը նոյնպէս բացառականի ա մասնակիւր քով կը ջնջեն նոյն ը վերջաւորութիւնը. այսպէս՝ ծիւկնան, բոննան, մնկնան, մնկնան, վրէննան են — ծուկն, թոնն, մուկն, մաւկն, սաքն:

24. «Հայր, մայր, քոյր, տան, շուն, կնիկ» և այլ այս կարգի բառերուն բացառականը սեռ. - ար. հոլովածեւն կը կազմուի. այսպէս՝ մօրա, տնա, կնիկա, շան, հօրա և կամ մօրան, տնան, կնիկան, շան, հօրան, փօրան, մօրա, տնա, կնիկա են:

25. Եղակի գործիականը կը կազմուի ալ մասնակիւր, այս մասնակիւր ո՛չ Բ է գրաբարի ա. վերջաւորութեան կ'ածանցի, ինչպէս սովորաբար կը կարծեն, այլ մեր այժմեան սովորական ալ մաս-նակիւն է, որուն ու ձայնը յաջորդ վ-ին պատճառաւ դարձած է ա-ի (տես այս մասին նաև էջ 97): Այս մասնակիւր կրնայ առանց դժուարութեան կցուիլ ամէն հոլովման պատկանող բառի. այս-պէս՝ հնգալ, օրալ, մնկնալ, տնալ, լիւրալ, լիւրիլ, լիւրիլ, փեւրալ, սրալ, մծալ, կըրնալ, հասալ, խելալ են — հացով, օրով, մատով, գունով, ծեծելով, անծեւելով, սո-վորելով, մեծութեամբ, նեղութեամբ են: Ան-կանոն հոլովումներուն մէջ ալ մասնակիւր բացա-ռականին պէս կը դրուի սեռ. - արականի հոլո-վածեւն վրայ. այսպէս՝ հօրալ, մօրալ, փօրալ, կըրնալ, կնիկալ, լիւրիկալ, լիւրիկալ, լիւրիկալ, լիւրիկալ — հօր-մով, մօրմով, փօրմով, աներմով, կնոջմով, աղ-ջիկով, շնով, անով են:

26. Ա վերջացող բառերը գործիականի ալ

վերջաւորութեան քով նոյն ա ձայնը կը ջնջեն. օր. պէկրալ, փէսալ, քրդալ—բաւկալով, փեսայով, տղայով:

27. Ի վերջացող բառերը նմանապէս նոյն ի ձայնը կը ջնջեն գործիականի ալ վերջաւորութեան քով. այսպէս ձօրալ, կիւնալ, կյո՛րալ—ջօրելով, դիւնելով, գարելով:

28. Սակայն երբ նոյն -ի-էն առաջ նաեւ կ, ք ձայնները կան, ի-ն ջնջուելէն ետք ասոնք ալ կը կապանան և կը վերածուին կյ, քյ. այսպէս՝ քիւֆալ, հնֆալ, վրէսկալ ևլն—հոգիով, ագիով, սկիով ևլն:

29. Իւ, ու վերջաւորող բառերը հոս ալ սոյն փոփոխութիւնները կը կրեն ինչ որ բացառականին մէջ. տես § 22. Ըստ այսմ՝ լիւզիւլ, ծիւլիւլ, մուլիւլ, լիւլիւլ, լիւլիւլ ևլն:

30. Գրաբարի և յանգին տեղ Ղարաբաղի բարբառին մէջ նր վերջաւորութիւնն ունեցող բառերը հոս ալ կը զրկուին ր ձայնէն. օր. ծիւկնալ, քօնկալ, յեզնալ, վրէնկալ, մանկալ ևլն:

31. Մեր ներկայ երկու գրական լեզուներուն և բազմաթիւ գաւառականներուն մէջ առհասարակ յատուկ անունները գործիական չունին. այսպէս չ՝ըսուի՝ օր. Գրիգորով, Յարութիւննով ևլն. այլ ասոր տեղ կը գործածուին Գրիգորին հետ, Յարութիւնին հետ ևլն ձևերը: Ղարաբաղի բարբառը սակայն ազատ կերպով կրնայ թէ մին և թէ միւսը գործածել. այսպէս՝ Կիւֆալ, Թիւնալ կամ Կիւֆիւն ևրհէ, Թիւնիւն ևրհէ. նոյնպէս Թիւնալ դարկի, հօրալ դարկի—Յարութիւնին կամ հօրը միջոցով (հետը) ուղարկել:

32. Եզակի ներքոյականի մասնին է ում, որ նոյնպէս կրնայ ամէն հոլովման պատկանող բառերուն ալ անխտիր կցուիլ. այսպէս՝ հնգում, հրդանում, ցօրնում, մոֆում, մծօրնում, նրդրում ևլն:

33. Իւ ձայնաւորը պարունակող բառերուն առջև ներքոյականի ում մասնիկը սոյն իւ ձայնին ազդեցութեամբ կը դառնայ իւմ. իսկ երբ բառը արդէն իւ կամ ու կը վերջանայ, այս վերջաւորութիւնը վ-ի կը փոխուի. օր. մրնիւմ, լրվիւմ, ծրվիւմ, լիւզիւմ, հիւֆիւմ, Թիւնիւմ ևլն—արեան, լուի, ձուի, լեզուի, հոգւոյ, Յարութիւնին մէջ:

34. Բայերուն աներևոյթները կրնան թէ ում և թէ իւ մասնիկով կազմել իրենց ներքոյականները. օր. զնիւ, ընկիւ, փրսկիւ, պրնկիւ կամ ընկում, կռնում, հրնմում, շրնում ևլն ևլն:

35. Ա և ի վերջացող բառերուն այս վերջաւորութիւնները կը ջնջուին ներքոյականի ում մասնիկին առջև. այսպէս՝ ձօրում, վրէսկում, կյո՛րում ևլն:

36. Գրաբարի և յանգին տեղ Ղարաբաղի

բարբառին մէջ նր ունեցող բառերն ալ ներքոյականի ում մասնիկին առջև կը զրկուին սոյն ր-էն. այսպէս՝ ծիւկնալ, քօնկալ, վրէնկալ, մանկալ ևլն:

37. Անկանոն հոլովումներուն մէջ ներքոյականի մասնիկը կը գրուի սեռական - արական հոլովածին վրայ. այսպէս շանում, անում, կնկանում, հօրում, մօրում, ֆօրում, լիւլիւնում ևլն:

38. Յօդակիին հոլովներուն բացատրութեան շանցած՝ հարկաւոր է խօսիլ հոլովական ուրիշ մասնիկի մը վրայ, որմէ՝ յատկապէս կ'ախորժի Ղարաբաղի բարբառը և որուն նմանը ուրիշ գաւառաբարբառի մէջ հազուադիւս է: Այս մասնիկն է ան, բայց աւելի սովորական նաև, որ կը ներմուծուի բուն բառին և բացառականի, գործիականի ու ներքոյականի հոլովական վերջաւորութեանց մէջտեղ: Այս պարագային բառն ալ սեռ. - տր. հոլովածը կ'ստանայ, այն է բուն -ի, բայց նաև -ի, -ու, -իւ, -ու, -վիւ ևլն. Ըստ վերոգրեալ § 6 - 17 կանոններուն, Այս վերջաւորութիւններն ալ Ղարաբաղի ընդհանուր շեշտադրութեան օրէնքով կրնան վերածուիլ ր, վր ձայնին: Որով կ'ունենանք յաջորդ օրինակներուն նման ձևեր. Լսումանա, Լսումանալ, Լսումանում, Կիւֆանալ, Թիւնանալ, հիւֆանալ, լիւզիւնում, ծիւլիւնում, լրվիւնում, ծրիւնում, հիւնում, հացիւնում, հացիւնում, լիւլիւնում, պուլիւնում, ծրդրիւնում ևլն ևլն:

Ինչպէս դիւրին է գուշակել ասոնց բոլորին մէջ ալ աւելցուած բուն մասնիկն է ան, իսկ և-ան կազմուած է նոյն դիմորոշ և յօդով, որով կազմուած է բացառականի ան վերջաւորութիւնը կամ ռուսահայ գրականին ին արականի վերջաւորութիւնը (տես § 20): Այս բանը աւելի ակնյայտի կերպով երևան կուգայ «ձեռքէս, ձեռքդ, քու առուիդ մէջ, ծիծաղելովս, քրծմէս» ևլն ձևերուն մէջ. այսպէս՝ ծոխսանա, ծոխսանա, ծոխսանում, ծոխսանում, ծոխսանում ևլն:

39. Յօդակի ուղղականը կը կազմուի սովորական ղեր և նրեր մասնիկներով, որոնց առջև ու, իւ վերջաւորութիւնը կը դառնայ վր. այսպէս՝ հնգրեր, մանրեր, խրխնրեր, լիւզրեր, լրվրեր, ծրիւրեր ևլն:

40. Այս նպատակին համար կը գործածուին նաև րի, անի, րանի և նկ մասնիկները. վերջինը՝ որ յատկապէս Շուշի քաղքին մէջ գործածական է, կը ծագի նի ձևէ մը և ըստ այսմ նոյն է միւս բարբառներուն նի մասնիկին հետ, որ ստացական մասնիկներուն առջև երևան կուգայ. ասոր վրայ տես նաև իր կարգին: Յօդակիի այս կերպ կազմութեան օրինակներ. շիւրի, շիւրի, խօխիւրի, լիւլիւրի, հօրանի, մօրանի, շրնիւրի, լիւլիւրանի, շիւրանի, լիւլիւրի, հրգնի, սիւլիւրի ևլն:

անթիւ անհամար թիւիկներէից է բաղկացած լինում: Սուէկերը արմատանում են բողբոջի կամ սերմնարանի ներսը, իսկ արտաքին մակերևոյթի վրայ յառաջանում են սուէկեր, որոնք յետոյ հեշտութեամբ վայր են թափւում և ուրիշները դուրս գալիս: Առհասարակ այս հիւանդութեամբ վնասուում են հտաիկները, երբեմն նաև ցօղունը:

Կան մի քանի տեսակ ժանգեր՝ ա) խոնաւ — գարշահոտ բ) թուշոյ փոշխանման ժանգ ցորենի, կորեկի, սիմինդրի, հաճարի հատիկների և գ) հաճարի ցօղունի ժանգ:

Այսպիսի հիւանդութեամբ վարակուած հացաբոյսերի վրայ երևում են անորոշ մեծութեամբ նարնջագոյն բծեր (ժանգ), որոնց միջոցով տարածուում է նոյն հիւանդութիւնը հարեան, դեռ չվարակուած առողջ բոյսերի մէջ:

Հացաբոյսերի վրայ ժանգ յառաջանալիս սուէկերը իրանցից արտադրում են նաև միջատներ հրապուրող մի տեսակ քաղցր հիւթ, այսպիսով միջատները աւելի պատճառ են դառնում տարածելու սոյնանման հիւանդութիւններ:

Վերջին դիտողութիւններից երևում է, որ ժանգ յառաջացնող սուէկերը գարնան ժամանակ կորցնում են իրենց կենսունակութիւնը, եթէ ձմեռել են մի որևէ փակ տեղում՝ մարադում և այլն, իսկ ընդհակառակն այն սուէկերը, որ ձմեռը մնում են բացօդայ, խոզանի մնացած յարդի գեղերի, եղնների մէջ, բազմանալու և տարածուելու ընդունակ են լինում:

Ժանգից ազատուելու համար հարկաւոր է հեռացնել այն գլխաւոր պատճառները, որոնք այսպէս թէ այնպէս նպաստում են նրա տարածմանը: Յաճախ ժանգ երևալու պատճառը մանաւանդ աշնանացանքերի համար, պէտք է համարել անասունների տակ իրբե փռւածք գործածուելիք այդ հիւանդութեամբ վարակուած հացաբոյսերի յարդը: Այդպիսի փռւածքից կազմուած աղբը աշնանացանի արտի մէջ յաջող պայմաններում կարող է շուտով առաջ բերել ժանգ, ուստի և չպէտք է իրբե փռւածք գործ ածել ժանգով վարակուած հացաբոյսերի յարդը:

Գարնանացանի ուշ և աշնանացանի վաղ կատարուած ցանքերը աւելի շուտ են վարակուում հիւանդութեամբ, բււտի և հարկաւոր է շատ ւեցնել գարնանացանը և ընդհակառակը ուշացնել աշնանացանը: Ուշ մնացած ցանքերը աւելի երկար ժամանակ կանաչ մնալով, դանդաղ են հասունանում և աւելի ենթակայ են օդի փոփոխութեանց: Աւելի ստատիկ տարածուում է այնպիսի տեղերում, ուր օդը ազատ չի շարժուում, ինչպէս օրինակ, անտառների, ցած հարթութեանց մէջ և այլն: Այսպիսի տեղերում պէտք է աշխատել ցանքը շատ վաղ կատարել, որպէս զի հացաբոյսերը ազատ լինեն ժանգից:

Վերջապէս պէտք է աչքի առաջ ունենալ, որ հացաբոյսերի ժանգով վարակուում են գլխաւորապէս դանդաղ աճելիս, որի ժամանակ հիւթալի տերեւներն աւելի են վնասուում, պէտք է աշխատել արագացնել բոյսերի աճեցողութիւնը: Փորձը ցոյց է տուել, որ ծծմբաթթվով աշխատելու պարարտացումը արագացնում է բոյսերի աճեցողութիւնը և դիմադրում այդ հիւանդութեան, ընդհակառակ բորակածին (ռոտ) նիւթերով հարուստ պարարտացումը նպաստում է սուէկի տարածուելուն:

Ժանգի տարածուելն ու ոչնչանալը կախուած է հացաբոյսերի տեսակներից: Կան այնպիսի հացաբոյսեր, որ դիմանում են ժանգի և չեն վնասուում, կան նաև այնպիսիները, որոնք զուրկ են այդ ընդունակութիւնից, ինչպէս ցորենի մի քանի տեսակները: Շատ անգամ ձահիճներ ցամաքեցնելով ժանգը ոչնչանում է:

Այս հիւանդութեան դէմ հիմնաւորապէս կուուելու համար հարկաւոր է նաև ոչնչացնել հիւանդութեամբ վարակուած բոլոր հացահատիկները: Այն տեղը, ուր լցուած էին հացահատիկները, լաւ մաքրելուց յետոյ պէտք է լուանալ զօրեղ աղաջրով, աւելի լաւ կլինի պղնձի կամ երկաթի արջասպի լուծուածքով, սպիտակացրած կրային ջրով: Գործադրած պարկերը պէտք է թրջել $\frac{1}{2}$ 0/0 պղնձի արջասպի լուծուածքով և յետոյ լուանալ: Յարդը պէտք է այրել, բայց եթէ գործ է զբուել կամ իրբե կերակուել և կամ

իրեն փութածը անասունների համար, այն ժամանակ աղբը առանձին պէտք է հաւաքել և վրան ժամանակ առ ժամանակ մի քանի անգամ մոխիր լցնել: Այս տեսակ աղբը կարելի է դործ դնել դաշտում միայն այն ժամանակ, երբ յարդը վերջնականապէս նեխուել փթել է, այսինքն երկու տարուց յետոյ որովհետեւ այդքան ժամանակուայ կանոնաւոր խնամելուց, յաճախակի խառնելուց և շատ մոխիր լցնելուց յետոյ դործադրելու համար հազիւ պատրաստ լինի:

Խորհուրդ ենք ապրիլ դործ դնել նաև հետեւեալ միջոցները.

Ա. Թողնել հատիկները 10-12 ժամուայ ընթացքում պղնձի կամ երկաթի արջասպի $\frac{1}{4}$ 0/0 լուծուածքի մէջ:

Բ. Նախապէս 2-3 ժամուայ ընթացքում մաքուր ջրի մէջ թրջած հացահատիկները ծածկել լաւ այրած — հանդած կրով: Սատիկ վարակուած հատիկները անհրաժեշտ է 24 ժամ անընդհատ թողնել շտամարանում կամ չարդաղում (сарай) և որպէս զի չափազանց խոնավութեան պատճառով չաքանայ ու այդպիսով կորցնէ աճելու ընդունակութիւնը, հարկաւոր է բարակ կերպով փռել փայտեայ յատակի վրայ: Եթէ խիստ չէ վարակուած, բաւական է 10-12 ժամ: Աչքի չափով պէտք է վերցնել նաև կիրը, որպէս զի թրջուած հատիկները ծածկուած լինին սպիտակ հեղուկով. չորանալուց յետոյ հատիկները կծածկուեն սպիտակ փոշիով:

Գ. Հարկաւոր է նաև այրել ժանդով վարակուած և արդէն քաղած արաը (խողանը) և յարդը և ոչնչացնել մօտակայ դաշտերի միջակների խոտերը:

Դ. Լաւ կլինի այդպիսի արտերում ցանել այնպիսի հացահատիկներ, որոնք ժանդով դժուարութեամբ են հիւանդանում:

Ինքն ըստ ինքեան հասկանալի է, որ նախքան այս վերոյիշեալ փորձերից մէկն ու մէկի կատարելը, հարկաւոր է հոգը պատրաստել ցանքի համար, որովհետեւ ցանքը խոցոյն պէտք է տեղի ունենայ:

Փռչեւունի (Ժող. ածուխ *Ustilago Carbo*): Աս մի տեսակ հիւանդութիւն է ցորենի, դարու, վարսակի, որով նրանց հատիկները սև

փոշի են դառնում: Այս հիւանդութեան պատճառը մի տեսակ բարակ, ազատ սև սունկ է, որ բնակութիւն է հաստատում հացաբոյսերի հասկերի վրայ, ժամանակի ընթացքում լցնում է հատիկները սև փոշիով, և շատ անգամ ամբողջ հասկից մնում է միայն ցօղունը:

Այս հիւանդութեան պատճառը և սրտաճեցողութեանը շատ նպաստող պայմանները պէտք է համարել ցորենի և առհասարակ հացաբոյսերի պտուկերը խոնավ գետինը, նոր աղբը, ուշ տեղի ունեցող ցանքը, արախ անկանոն պատրաստութիւնը: Թէ այս և թէ նոյն խոյ ուրիշ սունկերի դէմ կուտելու համար պէտք է ձեռք առնել հետեւեալ միջոցները.

Ա. Չպէտք է դաշտ դուրս բերել աղբ և այնպիսի դարման, որի մէջ փոշեսունի կայ: Սիմֆիդրի վրայ եղած փոշեսունկը թունաւոր է, ուստի և փոշեսունկերով վարակուած սիմֆիդը չպէտք է դործ ածել:

Բ. Յանքից առաջ սերմնացու ցորենը, հաճարը և այլ հատիկներ թրջում են պղնձի արջասպից պատրաստած լուծուածքի մէջ: Իւրաքանչիւր 6 փութ հատիկի համար 100 գրուանքայ տաքացրած ջրի մէջ $\frac{1}{2}$ գրուանքայ պղնձի արջասպ պէտք է լուծել և յետոյ այդ լուծուածքը սառն ջրով խառնել, բաց անել: Այս կերպ պէտք է շարունակել թրջել 12-16 ժամ և իւրաքանչիւր 2-3 ժամը մի անգամ հարկաւոր է խառնել հատիկները և երեսին լողացող նիւթերը վեր առնել, որից յետոյ պէտք է դուրս բերել հատիկները, բարակ կերպով փռել չորացնել և հնար եղածին չափ շտապով ցանել:

Գ. Գարին, կորեկը և մի քանի հատիկներ, որոնց ծածկոցը աւելի պինդ է և կարծր, 12 ժամուայ ընթացքում թրջում են մի այլ լուծուածքի մէջ. 7 փեղր ջրի մէջ լուծում են 1 գրուանքայ անգլիական ծծմբաթթու և յետոյ այդ լուծուածքը լաւ խառնելուց յետոյ լցնում են նրա 6 մասը մի մաս հատիկի վրայ:

Դ. Պատռաւարոյժ սունկերով վարակուած հացահատիկները պղնձի կամ երկաթի արջասպի լուծուածքով մաքրելը ունի շատ անյարմարութիւններ: Թունաւորուած սերմերը բացի ցանքից այլ ևս ոչ մի բանի պէտք չեն դայ՝ նշանակում է ցանքից աւելացած հացահա-

տիկները սահալուած պէտք է ոչնչացնել, որովհետեւ այդպիսիները նոյն իսկ աղբակոյտի մէջն անգամ չի կարելի աւելացնել, որովհետեւ ընտանի թռչունները կարող են թռնաւորութիւն, Բացի դրանից վարսակի կամ դարու վրայ պըղնձի արջասպը երբեմն վատ աղբեցութիւն է անում և մինչև անգամ կորցնում բուսնելու ընդունակութիւնը:

Աւելի յարմարաւոր միջոց է համարուում դանիացի Իենսենի առաջարկած միջոցը: Նա առաջարկում է 5 բոպ. ժամանակով պահել սերմերը 53-56⁰ Յ. տաքութիւն ունեցող ջրում, որի մէջ բոլոր պատառաբոյժ սունկերը կորցնում են իրենց կենսունակութիւնը, մինչդեռ հացահատիկները մնում են անփնաս, մանաւանդ երբ հատիկները տաք ջրից հանելուն պէս արագութեամբ սառեցնեն, որի համար կարելի է միշտ ունենալ պատրաստի սառը ջուր:

Այս գործողութիւնը կատարելիս պէտք է ունենալ 16-24 վեդրանոց մի փոքրիկ տակառ, որի 2/3 մասը պէտք է լցնել 53-56⁰ տաքութիւն ունեցող ջրով: Պէտք է ունենալ նաև 40-50⁰ տաքութիւն ունեցող ջրով լիքը առաջնից աւելի փոքր մի այլ տակառ: Բացի այս երկուսից կարելի է նաև առաջին տակառի մեծութեամբ սառն ջրի համար մի այլ տակառ: Մօտաւորապէս 1/2 փութ հացահատիկ պարունակող պարկը նախապէս 40-50⁰. տաքութիւն ունեցող ջրի մէջ կոխելուց յետոյ արագութեամբ պէտք է հանել և խորասուզել 53-56⁰ տաքութիւն ունեցող ջրի մէջ, ուր 5 բոպ. մնալուց յետոյ պէտք է հանել և այս անգամ դնել սառը ջուր պարունակող տակառի մէջ, որտեղից հանելուց յետոյ, եթէ ցանքը ձեռքով է տեղի ունենում իսկոյն պէտք է ցանել իսկ եթէ մեքենայով, նախ մի լաւ չորացնել, ապա գործ դնել:

Ջրի տաքութեան աստիճանը ոչ 50⁰. տաքութիւնից պակաս պէտք է լինի և ոչ էլ 56⁰. բարձր, որովհետեւ առաջին դէպքում սպորները կամ սունկերը բոլորովին չեն ոչնչանում իսկ երկրորդ դէպքում հացահատիկները կփնասուեն:

Սոյն միջոցը սկզբներում գործ դրուեց միմիայն գարու և վարսակի հատիկների համար,

բայց վերջերս տեղի ունեցող փորձերը ցոյց են տուել, որ այս միջոցը յաջող հետեւեանքներ է ունենում նաև միւս հացահատիկների համար գործադրելիս ևս: Փորձերը ցոյց են տուել, որ հին հացահատիկները աւելի զփուարութեամբ են զիմանում բարձր աստիճան տաքութեան, քան նորերը և առհասարակ նկատուել է, որ 56⁰ բարձր տաքութեան մէջ սկսում են կորցնել աճելու բուսնելու ընդունակութիւնը:

Ն. Կարեւոր է նաև աչքի առաջ ունենալ հետեւեալ անհրաժեշտ տեղեկութիւնները: Հողը պէտք է բաւականաչափ չոր լինի, յարմարաւոր կերպով մշակած, պէտք է ցանել ուժեղ, հասուն, մաքուր, առողջ սերմեր և հացած աղբով պարարտացնել:

Փոփոք կամ Զէլլ (Uredo caries) շատ նման է փոշեսունկին: Սա սովորաբար երևան է գալիս ցորենի և այլ հացաբոյսերի վրայ, որով հատիկները գորշ, սև գոյն են ստանում: Փրտած ցորենից ստացուում է թուխ կամ ձիթածոյն մի տեսակ գարշելի հոտ արձակող փոշի:

Մէղրացոյն հացահատիկների և մի քանի ուրիշ բոյսերի հիւանդութիւններիցն է, որ առաջ է գալիս եղանակի յանկարծակի փոխուելուց—սառչելուց: Բոյսերի ծակոտիկներն ու երակները փակում են և սկսում մի տեսակ քողցր հիւթ արտադրել, որից մեղունները հաւաքում են պատրաստելու համար մեղրահիւթ: Այս հիւանդութիւնն աւելի ձորերի, գետերի, լճերի և առհասարակ ջրոտ տեղերի մօտ գտնուած արտերի մէջ շատ է պատահում: Դեռ մինչև այժմ այս հիւանդութեան դէմ կռուելու և ոչ մի զօրաւոր միջոց չկայ:

Վ.ՆԱՍԱԿԱՐ ԽՈՏԵՐԻ ԴԷՄ ԿՈՌԵԼՈՒ ՄԻՋՈՅՆԵՐ

Յորեն ցանեցին, բայց փշեր պէտք է հնձնի, աշխատանք քաշեցին, բայց օգուտ չպէտք է տեսնեն:

Երեմ. ԺԲ. 13.

Դիւղաանտեսութեան թշնամի անպէտք և փնտաւար խոտերի հացքած փնտաները բաւական աչքի են ընկնում սրանց և շատ ուրիշ բոյսերի հետ երկրագործը ստիպուած

է մշտական և յամառ կռիւ մղել: Վնասակար կամ աւելորդ խոտ ասելով հասկացուում է ոչ միայն վայրի այլ նաև այն օգտակար բոյսերը, որոնք հակառակ արոջ ցանկութեան, բուսնում են այս կամ այն մշակելի բոյսի համար նշանակուած հողի մէջ: Յանքերի կամ անկիւնների մէջ այդպիսի բոյսերի երևալը ոչ միայն աւելորդ է, այլ և երբեմն մինչև անգամ այնքան վնասակար, որ կարողանում են բուրդովին խեղդել օգտակար բոյսերն և արդելք դառնալ նրանց արագ աճեցողութեանը: Նրանք խլում են մշակելի և օգտակար բոյսերի սրնընդարար հիւթերը և ջուրը (մանաւանդ երաշտ տարիներում) և այդպիսով ամենալաւ ժամանակն անգամ բերքը պակասում է մինչև 20-25 % (այսինքն $\frac{1}{4}$ մասը), իսկ ուրիշ դէպքերում մինչև անգամ բոլորովին խեղդում են: Նրանք զրկում են օգտակար բուսականութեանը լոյսից և նսեմացնում նրան, որի շնորհիւ և անպէտք բուսականութեամբ հարուստ ցանքերը մինչև անգամ անձրևից հեշտութեամբ թէք են ընկնում: Այդ խոտերից շատերը խանգարում են և չեն թողնում, որ հողը կանոնաւորապէս մշակուի, իսկ միջանիսը մինչև անգամ դժուարացնում են հացարոյսերի ժողովիլը: Անպէտք խոտերի սերմերը հատիկների հետ խառնուելով նուազեցնում են նրանց գինը, որովհետև հողատէրը հացահատիկները զանազան տեսակ մանր հատիկներից և այլ անպէտք սերմերից ազատ կացուցանելու համար, ստիպուած է գործ զննել ահագին ոյժ, երբեմն նոյն իսկ անօգուտ ջանք: Անգլիական նշանաւոր գիւղատնտես Սեկլերը փորձով որոշել է, թէ որքան մեծ կորուստ է ունենում հողատէրը, երբ մշակելի կամ օգտակար բոյսերը անպէտք խոտերի հետ մըրցման մէջ են: Միւսնոյն պայմանների մէջ յիշեալ գիւղատնտեսը միանման արտերում ցանել է միւսնոյն հացահատիկներից: Արտերից մէկը մինչև ցանք և նրանից յետոյ խնամելով մաքրել է անպէտք խոտերից, իսկ միւսը թողել էր առանց քաղհանելու:

Առաջ ենք բերում երկու տարբեր դէպքերում հնձի որպիսութիւնը ցոյց տուող մի քանի թուանշաններ:

	Անպէտք խոտերից ազատ վաւերացողները.	Անպէտք խոտերով հարուստ վարելահողն.	Հունձը պակասել է.
ցորեն	161 չետովերտ	25 չետովերտ	85 0/0
դարի	30 »	18 »	40 »
վարսակ	32 »	24 »	25 »

Վերջերումս այսպիսի փորձեր կատարել է նաև պրոֆ. Վոլնը: Այստեղ յառաջ ենք բերում նաև այդ կատարած փորձերի հետեանքները, որոնցից երևում է, որ դարնանացանի հացարոյսերի բերքի նուազումը ըստ տոկոսի հետեւեալն է.

Սիսեւը	20 0/0
Հաճարը	66 »
Գեանախնձորը	60 »
Եգիպտացորենը	74 »
Ճակնդեղը	98 » և այլն:

Անպէտք խոտերը թուլացնում են մշակելի կամ օգտակար բոյսերի աճեցողութիւնը, որի համար և նրանք անգոր են լինում արագ կերպով մեծանալու. այդ անպէտք խոտերը ճնշում են հարեան օգտակար բոյսերը և ինչպէս վերեն յիշեցինք, խլում են նրանց տեղը, լոյսն և հողի սննդարար հիւթերը:

Առանձնապէս վտանգաւոր է այդ վնասակար բոյսերի մըցումը երաշտ ժամանակ: Ինչպէս յայտնի է բոյսերի հողի երեսին գտնուող կանաչ մասերը հողի միջից արմատների միջոցով խլած ջրերը գոլորշիացնում են, և որքան հողը խիտ ծածկուած լինի բուսականութեամբ, այնքան շուտ կշորանայ. հետեւապէս և ամէն մի հասարակ խոտ, երբ բուսել է օգտակար բոյսերի մէջ խտացնելով բուսական ծածկոցը, գիւղացու համար բոլորովին անօգուտ կերպով ծախսում է հողի խոնաւութիւնը, որով և զրկում է օգտակար բուսականութեանը անհրաժեշտ խոնաւութիւնից:

Բացի սրանից վնասակար բոյսերի մէջ լինում են նաև այնպիսիները, որոնք խիտ թունաւոր են՝ ինչպէս օրինակ՝ մոլեխնդը (бѣлена), ընձախոտ կամ եղաճաղիկը (лютикъ), որոնք եթէ օգտակար խոտերի մէջ բուսած լինին, վնասակար կլինին կենդանիների առողջութեան համար: Ուրիշներն, ինչպէս օրինակ՝

բաղեղն (ВЬЮНОКЪ) և կախուող մածնի (ПОДМАРЕННИКЪ) բոյսերը փաթաթուում են օգտակար բոյսերի ցօղուններին, կռացնում են և այդպիսով խեղդում նրանց: Դայլախոտը (ПОВИЛИХА), առիւծախոտը (ЗАРАЗНХА) և այլք ուղղակի իրրեւ պարտաբոյծ կենդանի մաշում են օգտակար բոյսերը: Շատ ուրիշ սունկաւոր հիւանդութիւններ տարածում են մշակուող, օգտակար բոյսերի մէջ շնորհիւ նրանց մէջ տարածուած վնասակար խոտերի, որովհետեւ այդպիսիների վրայ աւելի յաճախ զարգանում են այն հիւանդացնող սունկերը: Վերջապէս շնորհիւ այս վնասակար բոյսերի զարգանում են նաեւ վնասակար միջատներ և ուրիշ կենդանիներ, որովհետեւ նրանք իրրեւ ապաստանարան են ծառայում միջատներին: Այս պատճառով հասկանալի է, թէ ինչու դիւ զատնատեսները ամէն կերպ աշխատում են անպէտք խոտերը ոչնչացնելու միջոցներ դնել:

Ակրներում որքան դանդաղ մեծանան օգտակար բոյսերը, այնքան աւելի վնասակար բոյսերից փչանալու երկիւղ կայ. ընդհակառակը, որքան արագ կերպով աճեն բոյսերը, այնքան նրանք աւելի յաջող կկարողանան մրցել դաշտերի անպէտք խոտերի հետ: Վերեւում առաջ բերած աղիւսակը բաւական պարզ կերպով ցոյց է տալիս այդ բանը: Արագ աճող օգտակար բոյսերը մինչեւ անգամ երբեմն հնարաւորութիւն են ունենում խեղդելու նրանց, որով և չեն թողնում իրենց խանգարող այդ անպէտք բոյսերն ազատ զարգանալ:

Երբ մէկ անգամ այդ անպէտք և վնասակար բոյսերը բուն են դնում դաշտում կամ բանջարանոցում, այնուհետեւ արմատախիլ անելը շատ դժուար է: Մի հմուտ գիւղատնտես հողի մի քառակուսի մետր տարածութիւն եօթն անգամ մշակելով կարողացաւ ոչնչացնել մօտաւորապէս 12,000 անպէտք բոյսեր, 15 անգամ հերկելուց և ուրիշ այլ և այլ մշակութիւններից յետոյ 25 սանտիմետր հաստութիւն ունեցող մի քառակուսի մետր հողի շերտերում գտնուել են վնասակար բոյսերի 25,000 սերմեր:

Չնայած հողի շատ անգամ կրկնուած մշակութեան, այսչափ մեծ քանակութեամբ անպէտք բոյսեր երեւալու պատճառը պէտք է

համարել այն, որ սերմերի մի մեծ քանակութիւն պահուում է հողի խորը շերտերում, որտեղ օդի պակասութեան և այլ ուրիշ արգելքների պատճառով չեն կարողանում աճել: Հերկելիս սերմերն ընկնելով հողի մակերևոյթի վրայ, սկսում են զարգանալ, դժբաղդաբար այդ սերմերի մեծամասնութիւնը երկար ժամանակ կարողանում է պահպանել իր մէջ աճեցողութեան ընդունակութիւնը:

Թէ որչափ անհրաժեշտ է գիւղացու համար այդ վնասակար բուսականութեան դէմ կռուելը, այդ բացի վերոյիշեալ օրինակներից երեւում է նաեւ նրանից, որ մի քանի եւրոպական պետութեանց օրինագրքերի մէջ մշտցրած է մի օրէնք, որով պատասխանատուութեան են ենթարկուում այն անձինք, որոնք անփոյթ են վերաբերուում դէպ այդ գործը: Սա, իհարկէ, շատ խելացի կարգադրութիւն է, որովհետեւ այն աստիճան յանդուգն թշնամուն դէմ գնելու համար հարկաւոր է գինուել ընդհանուր ոյժերով:

Ո՛րքան ուղում է թող աշխատանք թափէ ջանասէր հողատէրը, որքան ուղում է թող մաքրէ իր արտը, այնուամենայնիւ վերջնականապէս չէ կարող ազատուել այդ վնասակար բոյսերից այն դէպքում, երբ նրանք ազատ բուսնում են հարեան արտերում:

Անպէտք և վնասակար խոտերի դէմ կրուուելու համար պէտք է նախ նախազգուշացուցիչ միջոցներ ձեռք առնել և ապա նրանց խալառ ջնջել, երբ առաջին միջոցը բաւական չէ նրանց խալառ ոչնչացնելու համար: Երբեմն նոյն իսկ առաջին միջոցն աւելի արդիւնաւոր հետեանքներ է ունենում և քիչ հոգատարութիւն է պահանջում, քան երկրորդը:

Նախազգուշացուցիչ միջոցներից ամենակարեւորը պէտք է համարել ցանքի համար միմայն մաքուր սերմեր գործ ածելը: Այս դէպքում պէտք է ուշադրութիւն դարձնել, որ չլինի թէ սերմի մէջ մանր, վատ և դիմացկուն պորտաբոյծ բոյսերի սերմեր գտնուին, որովհետեւ ապագայում շատ դժուարութեամբ կարելի կլինի նրանցից ազատուել: Հատիկները առանձին խնամքով պէտք է մաքրել, որովհետեւ մշակուած հողում ցանած այդ վնասակար սերմերի մի աննշան քանակութիւնն անգամ բաւ-

ւական է, որ նորից վարակե ամբողջ այդ օգտակար բուսականութիւնը անպէտք, հասարակ խոտերով: Այս տեսակ բուսականութիւնն արագ կերպով բազմանալ գիտէ, այսպէս օրինակ՝ մէկ հատ դաշտային մանանիքը (полевая гарчица) տալիս է մինչեւ 2000, իսկ մի ուրիշը մինչեւ 17,000 սերմ: Աչքի առաջ ունենալով այս անհրաժեշտ է հոգ տանել, որ ոչ միայն մի կտոր վարելահող, այլ և նրա շուրջն եղած բոլոր հողերը, մօտակայ ճանապարհները, առուները և շինանոցները ազատ լինեն վնասակար բուսականութիւնից: հակառակ դէպքում ինչքան էլ որ աշխատանք գործ զրուի մի այդպիսի հողի վրայ, այնուամենայնիւ նա երբեք ազատ չի կարող լինել վնասակար խոտերից: Հարեւան հողերի վնասակար սերմերից նախադրուշանալու համար հարկաւոր է ամառը մի քանի անգամ դեռ խոտը չհասած, հնձել, բայց ամենալաւ միջոցն է փորելով նրանց արմատահան անել:

Գաշաբեր վարակուում են նաեւ աղբի միջոցով, որի մէջ սերմերը երկար ժամանակ կարողանում են պահել իրենց կենսունակութիւնը: Շատ հասարակ խոտերի սերմեր, անցնելով կենդանիների աղիքների միջոցով, դարձեալ չեն կորչում: Ծիւղու ընդունակութիւնը: Երենելուց յետոյ ստացուած մնացորդը երբեք աղբի հետ չպէտք է խառնել, որովհետեւ ինչպէս տեսանք, նրանց մէջ աւելորդ և վնասակար բոյսերի սերմեր են լինում: Այդպիսիները լաւ կլինի պղել, ոչնչացնել:

Լաւ կլինի նոյնպէս աւելորդ խոտերով շատ հարուստ վարելահողերը մի կամ երկու տարի հանդիսաւ թողնել և յետոյ մշակել, որպէս զի նրանք չկարողանան աճել: Այդպիսի հարուստ մէջ չպէտք է անտառներ արածեցնել, իսկ երբ այդ անկարելի է, այն ժամանակ հարկաւոր է հարուստ մէջ շատ խիտ կերպով այնպիսի օգտակար խոտեր ցանել, որ կարողանան խեղդել անպէտք վնասակար բոյսերն, որպէս զի նրանք այլևս հնարաւորութիւն չունենան սերմեր տալու: Այդպիսով հեռեւեալ ամառը այդ բոյսերից մի քանիսը, որոնք միամեայ են, այլևս չեն երեւոյ, իսկ որոնք բազմամեայ են, հեռուցեալ կոչնչանան: Այսպիսի հարուստները պէտք է անպատճառ

ձմրանը խնամքով մշակել, վարը չպէտք է շուտ շուտ կրկնել, որ հողի շերտերը կանոնաւոր կերպով դասաւորուելով հանգստանան և անպէտք խոտերը ոչնչանան:

Վատ չէ լինել, եթէ այսպիսի հարուստ ժամանակ առ ժամանակ վարուի բայց անհրաժեշտ է վարից յետոյ հողը առ ժամանակ հանդիսաւ թողնել, որպէս զի անօգուտ սերմերը ծին, որից յետոյ նորից խեղդեն և եթէ պէտք է վարել: Արդէն բուսականաչափ բարձրացած բոյսերը այս անգամուայ վարից յետոյ կոչնչանան և մնացած սերմերը կրնան նրանց տեղը: Այս ժամանակուայ ընթացքում անհրաժեշտ է ուշադրութեամբ հետեւել սերմերի աճելուն և առանց երկար ու բարակ սպասելու, հաստատուն արմատ բռնելուն պէս դուրսնալով պէտք է վարել:

Անպէտք խոտերի դէմ կռուելու համար հմուտ դիւղասնտեսներից մէկը խորհուրդ է տալիս արտերը մի որոշ ժամանակ իբրեւ արօտատեղի ծառայեցնել: Երեք տարի իբրեւ արօտատեղի ծառայեցնելուց յետոյ սեղերը և առհասարակ բոլոր անպէտք խոտերը, որոնք խոնաւ աւազահողի և կաւախաւ հողի շերտերում օգտակար և մշակելի բուսականութեան իբրեւ ամենապատանդաւոր թշնամիներ են հանդիսանում կոչնչանան: Եւ ճշմարիտ քանի շատ քաղուի և քանի անտառները շատ կոխտեն, փչացնեն կանաչը, այնքան աւելի անպէտք խոտերի արմատներն շուտ ուժաւորաւ կլինեն, որի պատճառաւ և կարճ ժամանակուայ մէջ կոչնչանան:

Այդ նպատակին կարելի է հասնել նաեւ ձմեռ ժամանակ խոտը (районного пахания) վարելով, որպէս զի ցրտերը նպաստեն հողմնահարութեան և հողի շուտ տուած շերտերը արագապէս վերլուծուեն, այն ժամանակ հողի պողպարներ շերտերը և նրա հետ միասին նաեւ անպէտք բուսականութեան սերմերը այն աստիճան խորը թաղուած կմնան, որ այլ ևս բուսանելու ոչ մի հնարաւորութիւն չեն ունենայ: Բայց որովհետեւ այդպիսի վարելահողը շատ պարարտացնելու համար հարկաւոր է թարմ արգասանդ հող և աղբ, ուստի և պէտք է խոտոփանել, որ այս միջոցը օգտակար է միայն ոչ մեծ կտոր հողերի համար:

Բաւական օգտակար և հեշտ գործադրող միջոց պէտք է համարել մի այլ հմուտ գիւղատնտեսի տուած խորհուրդը: Պէտք է նախ գութանի առաջից ամրացնել սէզեր, ձմեր կտրատող մի գործիք (предпосажникъ или дерноснигъ), որը կտրատելով հողի վերին շերտը $\frac{1}{2}$ կամ 1 վերջ, խորութեամբ, անպէտ բոյսերը արմատախիլ է անում և շուտ ապրիլի գութանի միջոցով նախընթաց ակօսի յատակի վրայ:

Վնասակար խոտերի կտրտած արմատները և ցողունները այսպիսով ընկնում են հողի այնպիսի շերտերի մէջ, որտեղ օդի պակասութեան պատճառով նրանք մեռնում են: Միայն թէ այդ կտրտած ձիւները չպէտք է կապուած և ամբողջ թողնել, որովհետեւ դժուար կլինի սպազայում մշակել, այլ հարկաւոր է, նախքան կճեպելը (сжечь) և վարելը, ձիւները հողի երեսից խաչաձև կտրատել խղիչով (экскапаторъ): Կճեպելը կարող է աւելի լաւ հետեւանքներ ունենալ միայն այն ժամանակ, երբ հողը չափից դուրս չէ պնդացած, երբ նա բաւականաչափ ուռողուած է անձրևի ջրով, որովհետեւ միմիայն այդպիսի պայմաններում կարելի է մեր ցանկացած խորութեամբ վարել հողը, հետեւապէս և միայն այն ժամանակ կարող կլինենք խորը թաղել արմատախիլ արուած խոտերը:

Երբ անօգուտ, վնասակար խոտերը բարձր են բուսնում և աճում, բազմանում են սերմերով (որովհետեւ շատերը նրանցից բազմանում են նաև արմատներով, ինչպէս օրինակ, սէզերը), պէտք է ծաղկած ժամանակ քաղել նրանց կատարները, որից յետոյ այլևս չեն կարող սերմեր պատրաստել և այնուհետեւ օգտակար բոյսերը հնարաւորութիւն կունենան վերջնականապէս խեղդել նրանց: Խիստ զգուշութեամբ պէտք է քաղել այդ անօգուտ բոյսերի կատարները, որպէս զի միւս օգտակար և մշակելի բոյսերը չվնասուեն. այս միջոցը պէտք է դործադրել գլխաւորապէս գարնանացանի ցանքերի համար:

Այս բոլոր վերոյիշեալ միջոցները թէպէտ որոշ չափով օգտակար, բայց ոչ այնքան զօրեղ պէտք է համարել հացաբոյսերը վերջնականապէս ազատելու վնասակար բոյսերից: Այժմ

յիշենք մի քանի աւելի զօրաւոր միջոցներ կռուելու յիշեալ վնասակար բոյսերի հետ:

Երկաթի և պղնձի արջապաներ և ծծմբա-թթու երկաթի բարեբար պղնձ-թթու անպէտ խոտերի վրայ. — Անպէտք խոտերի վրայ ունեցած երկաթի և պղնձի արջապաների ներդործութիւնը խիստ զգալի է: Այսպէս օրինակ, մի յայտնի փրանսիացի հողատէր բոլորովին պատահարաբար դտել է, որ պղնձի արջապալը լաւ միջոց է անպէտք խոտեր ոչնչացնելու համար:

Յիշեալ հողատէրը մէկ անգամ սրսկելով խաղողի որթերը պղնձի արջապով, նկատել է, որ նրա շուրջը բուսած դաշտային մանանեխը սրսկելուց մի քանի օր յետոյ վերջնականապէս ոչնչացել է, մինչդեռ մօտն եղած գարին և վարսակը անվնաս են մնացել: Հետաքրքրութեամբ այս երևոյթով, նա կամեցել է այդ փորձը կատարել գարնանացանի արտօրում, որոնք հարուստ էին դաշտային մանանեխով, բողկով և այլ խոտերով: Փորձը յաջող է անցել, որով և համոզուել է, թէ յիշեալ անպէտք խոտերը ոչնչացել են պղնձի արջապ սրսկելու պատճառով, մինչդեռ գարնանացանի հացաբոյսերը բոլորովին անվնաս են մնացել:

Մի ուրիշը մանրամասն զբաղւելով այս հարցով, հասել է այն եզրակացութեան, որ վերոյիշեալ և շատ ուրիշ խաչածաղիկ բոյսեր ոչնչացնելու համար առանց մի որ և է փոքր վնաս անգամ հասցնելու հացաբոյսերին, հարկաւոր է կազմել մի այսպիսի լուծուածք. վերցնել մի վեղրոյ ջուր և հետը խառնել 12 լոտ բորակապղնձային (азотно-мѣдный) աղ կամ 6—7 գրուանքայ երկաթի արջապի և $\frac{1}{40}$ մսխալ ծծմբախառն թթուութեամբ խառնուրդ և կամ վերջապէս 2—4 գրուանքայ պղնձի արջապ: Այս լուծուածքը պէտք է պատրաստել տաք կամ սառն ջրի մէջ: Սրանից թոյլ լուծուածքը չէ կարող բոլորովին ոչնչացնել անպէտք և վնասակար միջատներին, ուժեղն էլ վնասակար ներդործութիւն է ունենում հացաբոյսերի վրայ: Այս խառնուրդը վնասում է նաև դաշտային խաշխաշին (полевоѣ маѣ) և ընձախոտին — եղածաղկին: Պէտք է անպէտք և վնասակար խոտերը

սրսկել այն ժամանակի երբ նրանք արձակում են 4—6 տերևներ: Իսկ ինչ վերաբերում է լուծուածքի քանակութեանը, փորձից երեւում է, որ նպատակի հասնելու համար մի օրավար տեղի համար բաւական է 8—10 վեղրոյ լուծուածք:

Գորտոր Լմիկներ բազադրեալ բոյսերի ցեղից կաթնբեկը, որի ցողունը կաթնեղին հիւթ է իր մէջ պարունակում, ոչնչացնում է 15 0/0 երկաթի արջասպի լուծուածքով, մինչ զեռնրա հետ միասին բուսած վաքսակը և դարին անմիաս են մնում: Նրա մի փորձի ժամանակ յիշեալ լուծուածքով սրսկած խոտերը երկու օրից յետոյ սևացան և լծառամեցին, մի ուրիշ անգամ յորդառատ անձրևների պատճառով, որ սրբել տարել էր բոյսերի վրայ եղած արջասպը, փորձը անյաջող է անցել: Բայց յամենայն դէպս ապիկոյ (сyrinka) խոտը, կաթնբեկը և այլք դարձեալ այն ատիժան վնասուեցան և թուլացան, որ վարսակը բարձրանալով ծածկեց նրանց, մինչզեռն առաջ ընդհատուակն էր:

Վագները պղնձի արջասպի լուծուածքը զործ զրեց զանազան վնասակար խոտեր ոչնչացնելու համար: Այսպէս օրինակ, նա 50/0 պղնձի արջասպի լուծուածքը գործ զրեց վարսակ ցանած 50 քառ. մետր տարածութեան վրայ, ուր սաստիկ տարածուած էր ապիկոյ խոտը: Շուտով այդ անպէտք խոտը դեղնեց, սևացաւ ու չորացաւ, իսկ վարսակը անմիաս մնաց:

Վարսակի հետ միասին այսպիսի տեղերում կարելի է ցանել առնոյտ, որի վրայ պղնձի արջասպը բարերար ազդեցութիւն կունենայ: Վարսակը քաղելուց յետոյ առնոյտը յաջող կերպով կսկսէ աճել և աչքի կընկնի իր բարձրութեամբ, խառութեամբ և զոյնով: Բացի արջասպի ունեցած բարերար ազդեցութիւնից, լաւ է ներգործում նրա վրայ նաև ծըծրմաքը (сѣрнокислая соль), որովհետև սովորաբար առնոյտը շատ ծծումբ է գործադրում, նոյնն է և վարսակը:

Մօտ ժամանակներս Ֆրանսիայի այգեպաններից մի քանիսը ստուղեցին ծծմբաթթվութեան երկաթի (сѣрнокислое желѣзо) անպէտք խոտերի վրայ ունեցած ազդեցութիւնը: Պաղա-

բերութիւնը զօրեղացնելու և կամ ծառերի մեւած մասերին կենդանութիւն տալու համար յիշեալ այգեպանները ծծմբաթթվութեան երկաթի լուծուածքով ծառերն ուռեցելուց յետոյ եկել են այն եզրակացութեան, որ սոյնանման լուծուածքը բարերար ազդեցութիւն ունենալով ծառերի վրայ, միաժամանակ կործանիչ հետեանքներ է ունենում այգիների օգտակար բուսականութեանը խեղդող անպէտք վնասակար խոտերի վրայ: Այս փորձը մօտ ժամանակներս գիտնական եղանակով ըստուղեց Ֆրանսիայի ճարտարապետներից մէկը: Նրա դիտողութիւններից երևում է, որ եթէ 2-30/0 խառնուրդ կազմող ծծմբաթթվութեան երկաթի լուծուածքով ջրենք վարելահողը, բոլոր վնասակար խոտերը կոչնչանան: Այս փորձերը ստուղութեան ենթարկուեց ուրիշ տեղերում՝ նաև մի քանի այլ տեսակ խոտերի վերաբերմամբ, որը և ամէն տեղ յաջող հետեանքներ ունեցաւ:

Բորբոյի հեղու. Երկրագործին երբեմն խիստ մեծ հարուած հասցնող և նրա ազարակներն ամայացնող պորտաբոյծ (паразитъ) սունկերի և նոյն իսկ մանրիկ միջատների դէմ կռուելու համար Ֆրանսիական գիտնական Թիւրարը առաջարկում է մի նոր տեսակ հեղուկ՝ ծծմբաթթվութեան պղնձի, այսինքն արջասպի (կապոյտ քար) և ջրի մէջ լուծուած կրի խառնուրդ գործ ածել: Այս հեղուկը, որ յայտնի է «Բորբոյի հեղու» անունով, մեծ յաջողութեամբ գործ է ածում պողատու ծառերի, խաղողենիների, բանջարանոցների, հացաբոյսերի և այլ բոյսերի համար և խիստ մեծ բարերար ներգործութիւն է ունենում այն ժամանակի երբ բոյսերի կանաչ մասերը ենթակայ են սունկերի, մանաւանդ մանրիկ միջատների, զանազան բզէզների, թիթեռների, թրթուռների, հարսնեակների և այլոց յառաջացրած հիւանդութեանց: Հեղուկը ոչ միայն զաղարեցնում է պորտաբոյծ սունկերի աճեցողութիւնը, այլ արգելք է դառնում նաև նրանց տարածմանը: Սունկերի վրայ այս առաջարկած հեղուկից ցանելով, նա զրկում է նրանց աճելու հնարաւորութիւնից:

Իժուար չէ այս խառնուրդը պատրաստել, զրա համար հարկաւոր է աչքի առաջ

ունենալ նախ և առաջ հետևեալ կանոնները:

Ա. Բորգոյի հեղուկը պէտք է պատրաստել փայտեայ կամ կաւեայ ամաններէ մէջ խառնել փայտեայ թիակներով:

Բ. Կրի լուծուածքը անհրաժեշտ է նախ պղնձի և յետոյ խառնել ծծմբաթթուային պղնձի հետ, որ մի կապոյտ մարմին է, և հասարակ անոնով կոշուում է պղնձի արջասպ:

Շատ հասարակ կերպով կարելի է պատրաստել այս խառնուրդը: Հարկաւոր է իմանալ, որ զանազան ժամանակներում մի քանի բոյսերի համար զանազան կերպ պէտք է պատրաստել այս բաղադրութիւնը: 1) Նախ քան տերեւների բացուելը մարտի սկզբներին կամ փետրուարի վերջերին կազմում են հետևեալ խառնուրդը. վեր են առնում 15 գրուանքայ պղնձի արջասպ, նոյնքան կիր և 8 վեդրոյ մութ քուր ջուր: 2) Մայիսին և կամ՝ յունիսի վերջերին, երբ պտղատու ծառերը ծաղկում են, գործ են դնում մի խառնուրդ, որ բաղկացած է լինում 5 գրուանքայ պղնձի արջասպից, 5 գրուանքայ կրից և 8 վեդրոյ ջրից: 3) Երբ հացաբոյսերն արդէն հասել են (յուլիս և օգոստոս ամիսներում) այն ժամանակ պէտք է կազմել խառնուրդը 4—5 գրուանքայ պղնձի արջասպից 7—8 գրուանքայ կրից և 8 վեդրոյ ջրից:

Ընդհանրապէս Բորգոյի հեղուկ պատրաստելու համար պէտք է նախապէս վեր առնել 10 վեդրոյ տաք ջուր և լուծել նրա մէջ 6 գրուանքայ նախօրօք փոշիացած պղնձի արջասպ (արջասպը կրի մէջ հեշտութեամբ է լուծուում): Միաժամանակ պէտք է պատրաստել առանձին 7 վեդրոյ ջրից և 4 գրուանքայ չայրած կրից կաթնաման մի լուծուածք: Անհրաժեշտ է սպասել, մինչև որ երկու նիւթերն էլ առանձին առանձին բոլորովին լուծուեն և ամանի տակը ակնուեցք չմնայ: Այս բոլորից յետոյ պէտք է կրային հեղուկը քիչ քիչ խառնել արջասպի հետ. չպէտք է սխալուել և այս խառնուրդը հակառակն անել: Խառնուրդը իրար վրայ լցնելուց յետոյ պէտք է հարել փայտեայ թիակներով: Եթէ վերցրած նիւթերի քանակը ճշտութեամբ է որոշուած, կառացուի բաց կապտադոյն մի հեղուկ: Կրային հեղուկը հարկաւոր է լցնել արջասպի մէջ խիտ

մաղի կամ քաթանի միջով, որպէսզի խառնուրդի մէջ չընկնեն չայրած կրի կտորներ:

Արջասպը լուծելու համար կարելի է որոշ քանակութիւն կապել մի շորի մէջ և կախել փերեից ամանի մէջ այնպէս, որ կապոյցը ուղղակի ամանի կենդրոնում լինի և ամէն կողմից հաւասարապէս շրջապատուած լինի ջրով: Այդպիսով արջասպը կլուծուի և կառածուի ջրի բոլոր շերտերի մէջ, ոչ միայն հաւասարապէս, այլ և շատ արագ կերպով, մինչդեռ եթէ արջասպի բիւրեղները ուղղակի դրջենք ամանի յատակը, միայն ջրի ներքին շերտերը կ'յապենան այդ լուծուածքով: 10—12 ժամուայ ընթացքում արջասպը առանց մնացորդի լուծուում է ջրի մէջ: 1)

Բորգոյի լուծուածքի օգտակարութիւնը ստուգելու միջանի եղանակներ կան:

Ա. Ձեզք լուծուած (արեւադեմի գոյնով) թղթիկները (нейтральная лакмусовая бумага) սոյն հեղուկի մէջ թաթախելով, եթէ կարմիր գոյն ստանան, նշանակում է արջասպը շատ է, ուստի և անհրաժեշտ է աւելացնել կրային հեղուկ, մինչև որ այդ կարմիր ներկը կորչի:

Բ. Սուգելով հեղուկի մէջ գուլպայ գործելու պողպատեայ մի ճագ և կամ դանակի պողպատեայ մասը, այդ աւարկանների վրայ 1/2—1 րոպ. ընթացքում կառացուի մետաղեայ մի փառ: Սա ևս արջասպի առատութեան մի նշան պէտք է համարել, ուստի և անհրաժեշտ է աւելացնել վրան կրային լուծուածք:

Գ. Կրի բաղադրութեան մասին հետևեալ պայմանները պէտք է աչքի առաջ ունենալ. այդ հեղուկից մի բարակ շերտ լցնել ափսի վրայ և փշել և եթէ հեղուկի մակերևոյթի վրայ կրային բարակ փառ երևայ, նշանակում է հեղուկը լաւ է պատրաստած և այլևս կիւ աւելացնել հարկաւոր չէ:

Դ. Բորգոյի հեղուկի գոյնը նոյնպէս լուծմիջոց է գաղափար կազմելու նրա բաղադրութեան մասին: Երբ կիրը առատ է, հեղուկը

1) Անհրաժեշտ է, որ հեղուկի մէջ չլուծուած ծծմբաթթուային պղնձ չմնայ, որովհետև կարող է մաշել, ոչնչացնել սրկուող բոյսերը, այս պատճառով էլ նախ քան գործ ածելը պէտք է ուշադրութիւն դարձնել, որ լուծուածքը կանոնաւոր պատրաստած լինի:

կարմիր—ծիրանագոյն է լինում: Ընդհակառակը, երբ կիրը ստիպւ է, իսկ արջասպի քանակութիւնն աւելի, այն ժամանակ զորշ կանաչ գոյն է ունենում: Կանոնաւոր Բորգոյի հեղուկը մաքուր բաց կապտագոյն է լինում:

Ե. վերջապէս կարելի է օգտուել արեան դեղին աղով (желтое синь кали, желбизисто—синеродистый кали), որի լուծուածքից աւելացնելով մի քանի կաթիլ այդ հեղուկի մէջ, կարելի կլինի որոշել նրա բաղադրութիւնը: Այսպիսի դէպքում եթէ հեղուկը կարմիր գոյն ստանայ, անհրաժեշտ է աւելացնել կրային լուծուածք, որովհետեւ այդ նշան է, որ աւելորդ արջասպ կայ հեղուկի մէջ:

Բորգոյի հեղուկ պատրաստելու համար անհրաժեշտ է ունենալ երկու փայտեայ աւաններ՝ պղնձէ արջասպի և կրային լուծուածքի համար: Ամենայն տուն քիչ հեղուկ պատրաստելու համար փայտեայ չաներ կամ քուղաներ անպատճառ կունենայ, բայց եթէ այդպիսի յարմարաւոր աման չգտնուի, կարելի է տակաւը նախօրօք մի լաւ լուանալուց յետոյ երկու մասի բաժանել: Խորհուրդ ենք տալիս գործ ածել նաւթի տակաւներ, միայն այս դէպքում հարկաւոր է ուշադրութիւն դարձնել, որ չլինի թէ, նաւթի մէջ խէժ և այլ ուրիշ ակնուցքներ լինեն, որովհետեւ դրանք կարող են փակել ցնցուղի անցքերը: Բոյսերը պէտք է սրսկել կարելոյն չափ հաւասարապէս, որպէսզի հեղուկը թափուի նրանց վրայ մանր կաթիլներով և աւելի յաճախ: Արսկելու համար պէտք է գործ դնել 20 ս. արժողութիւն ունեցող «Ալֆանի» սրսկիչը: Արմֆոնի սրսկիչը գործ են դնում գլխաւորապէս դաշտային վայրի մանանեխը* ոչնչացնելու, թէպէտ կարող է գործ ածուիլ նաև

ուրիշ անպէտք և վնասակար խոտեր ոչնչացնելու համար: Այդ սրսկիչով դաշտերը սրբակում են երկաթի արջասպի լուծուածքը, թէպէտ կարելի է սրսկել նաև ուրիշ լուծուածքներ: Փորձերը ցոյց են տուել, որ 15% երկաթի արջասպի լուծուածքը նոյնպէս բաւական է վայրի մանանեխը ոչնչացնելու համար, առանց մի որ և է վնաս հասցնելու հացարոյսերին: Թոյլ լուծուածքը չի կարող բաւականաչափ ուժեղ ներգործութիւն ունենալ անպէտք խոտերի վրայ, իսկ չափից դուրս զօրեղը կարող է վնասել հացարոյսերին. «Ալֆանի» սրսկիչը ինքնաշարժ կերպով է գործում: Նա կարող է բովանդակել $\frac{1}{3}$ — $\frac{1}{2}$ վեղրոյ լուծուածք: Մեծամեծ տարածութիւնների համար սրսկիչները պատրաստում են անիւների վրայ, որպէս զի աւելի հեշտ լինի: Գերմանիայում այս գործիքով կատարուած փորձերը յաջող հեռանքներ են ունեցել, այդ պատճառով էլ գերմանական գիւղատնտեսները սկսել են եռանդով գործ դնել այդ գործիքը:

Խորհուրդ ենք տալիս մեր գիւղացիներին գործ դնել այս էժանագին միջոցը: Արժան եմ ասում, որովհետեւ պղնձի արջասպի փութը 5 բուբ. իսկ չհանգած կրինը 1— $\frac{1}{2}$ բուբ. հազիւ արժեն:

Եթէ ցնցուղ չլինի, կարելի է բաւականաչափ հասարակ աւելով կամ ձիւռ մաղբից կաղմած մշտիկով, մանաւանդ եթէ տարածութիւնը փոքր է: Պէտք է սրսկել առաւօտները, երբ ցօղն արդէն չորացել է և եթէ նշաններից երևում է, որ պէտք է անձրև լինի, չպէտք է կատարել այդ, որովհետեւ անձրևը կլուանայ բոյսերը և անօգուտ կանցնի աշխատութիւնը: Անհրաժեշտ է սրսկել ամենաքիչը երկու անգամ՝ մէկ հիւսնագութեան սկզբնւրում և մէկ էլ չորս շաբաթ անցնելուց յետոյ: Վատ չի լինի եթէ սրսկումը աւելի յաճախ

* Անգլիայում ցանքերի միջից դաշտային վայրի մանանեխը (полевая горчица) ոչնչացնելու մի նոր միջոց են գտել, որ իստ արդիւնաւոր հետեւանքներ է ունենում: Վեր են առնում մաքուր ծծմբաթթու պղինձ (сѣрнокислая мѣдь) և լուծելով նրան 18 վեղրոյ ջրի մէջ, ստացուում է 20% մի լուծուածք, որը և սրսկում են արտի 2/3 օրափար տարածութեան վրայ: Յարմար են համարուում սրսկումը կատարել այն ժամանակ, երբ դաշտային մանանեխը դեռ մատաղ է:

1. Սրսկելու ժամանակ անհրաժեշտ է աչքի առաջ ունենալ մի կարեւոր հանգամանք. ինչպէս Բորգոյի նաև մի քանի ուրիշ հեղուկներ սրսկող աշխատաւորը պէտք է ձեռքի վրայ ոչ մի վէրք չունենայ, որովհետեւ հեղուկը թունաւոր է, ընկնելով վէրքի մէջ, կարող է վարակել արիւնը և մինչև անգամ մահ պատճառել:

տեղի ունենալու: Եւ առհասարակ որքան սատարիկ լինի վարակումը, այնքան աւելի յաճախ պէտք է կրկնել այս գործողութիւնը: Նախագրուշանալու համար վատ չի լինի սրսկել նաեւ վարակուած տեղերի հարեան արտերը: Նախքան սրսկելը անհրաժեշտ է խառնել հեղուկը, որպէսզի տկնուցք չմնայ:

(1) 2000-2001

q. 2.



ԵՐԳԻՔ ՑՑՈՑ ԵՒ ՊԱՆՈՒՑ

ՄԱՆՍՄԱՐԻ: ԱՌԱՄՊԵԼԸ ԵՒ «ԳՈՐԻՄԱՆԱԿԱՆՆ»

Սուրբ Գրքի աւանդութիւններ հայոց մէջ:—
Ոլումպիոդորոսի հին անգիր զրոյցների բովան-
դակութեան մասին տեսանք Հայկի առասպե-
լի մէջ: Խորենացին որովհետեւ առանձին նը-
շանակութիւն է տալիս այս զրոյցներին, ուս-
տի մանրամասնօրէն պատմում է թէ ինչպէս
է հասել իրեն անոնց բովանդակութիւնը: ¹
Մենք այդ մասին երկար կանգ առնել չենք
ուզում, զի հայ ժողովրդական առասպելնե-
րին չեն վերաբերում այդ զրոյցները: Սա-
կայն նկատենք, որ չգիտենք ինչ հիման վրայ
պ. Խալաթեանը (եր. 43) գրում է Ոլումպիո-
դորի զրոյցների մասին. «Հայոց անգիր
հին զրոյցներ, որոնք աւանդւում էին հին
ժամանակներում յունաց իմաստունների մէջ»:
Խորենացու մէջ այսպիսի բան չկայ. Ոլում-
պիոդորոսը իւր պատմածը Բսիսութրէսի,
Սեմի եւն մասին պարզապէս առնում է մի
մատենանից, բայց նա այդ անուանում է «զը-
լոյցս անգիրս յաւանդութենէ ի մեզ հա-
սեալ», որովհետեւ ինքը մատենան չէ տե-

1 Պատմագիրն այս գրոյցները ըսել է «ի Դորգի և ի Բանան անուն կոչեցեալոց, եւս եւ երրորդ անն Դարիք»: Այս երեքից մեկը, «վարժեալ փիլիսոփայաշքեամբ», պատմել է հայ ծերերին, (որոնց թուով եւ մեր պատմագիրն է եղել) թէ երբ ինքը Յունաց մէջ փիլիսոփայաշքեալն է սովորեցիս եղել, մի օր Յունաց իմաստունների մէջ խօսք է քացունել վասն աշխարհագրութեանց եւ յաժանմանց ազգաց, եւ այդ ժամանակ Ոլոմպիոպորոս, որ կատարեալացն ինոսա (ի մէջ իմաստեց յունաց), պատմել է Քսիստոքսի մասին եւլն:

սելի, այլ ուրիշներն են իրեն պատմել թէ մատենանի և թէ անոր բովանդակութեան մամասին: ¹ Արդարեւ, նա իբրեւ վկայութիւն յարումէ. «Զոր և [նաև] բազումք ի գեղջկաց զրուցեն մինչև ցայժմ», բայց ինչ հիմունք ունինք կարծելու թէ այդ «գեղջուկներն» անպատճառ հայ գիւղացիք պիտի հասկացուին, և ոչ թէ, օրինակ, ասորի: Մի՞թէ աւասորոց կամ ուրիշների մէջ աւանդութիւններ չեն եղել Նոյի տապանի Հայաստանի լեռների վրայ նստելու մասին: Եւսեբիոսի Բրոնիկոնի մէջ, «Աղէքսանդրի բազմավիպի վասն ջրհեղեղին, ի նմին գրոց» [Բերոսոսի] զորմէ ասացաւ, վերնագրի տակ, գտնում ենք Բրիսուլթրէսի պատմութիւնը և վերջում. «Տեղին՝ յորում վայրի ելեալ կային, հայոց աշխարհն է... Եւ ի նաւէն՝ ուր (կամ որ) չոգաւ դադարեաց ի հայս, և ցայժմ սակաւինչ մասն ի կորդուացուց լերինն ի հայոց աշխարհին մնալ նշխար ասեն. և ոմանց քերել բերել ի ծեփածոյ նաւին նաւթոյ՝ ի բժշկութիւն և ի ջնջոց ցաւոց ինչ բժժանաց»: ² Նոյն Եւսեբիոսի Բրոնիկոնի մէջ «Արիդենայ վասն ջրհեղեղին» վերնագրի տակ (եր. 48 հան.), Բրիսուլթրէսի պատմութեան մէջ կարդում ենք. «Եւ նաւն երթեալ յաշխարհն հայոց դադարէր. և ի փայտից դեղ օգնականութեան բնակչաց աշխարհին պարգեւէր: Մի՞թէ այսօր յունաց գրքերի մէջ զրուած են եղել Բրիսուլթրէսի Հայաստան ելնելու մասին, թէ այդ աւանդութիւնները կամ զրոյցներն օտար ծագում ունին ³ և թէ Որոմաիոդորոսի յի-

1. Ա. զ. «Պատկերացիք ձեզ, ասե՛ք [Որակապողորմոս], գրոյցս անգիրս յաւանդութենէ ի ձեզ հասեալ, զոր եւ ըստովն ի գեղջկաց գրուցեն միմեկէ ցայժմ: Մասեաւն ըսեալ զՔսիսսն թրեայն և զորդոցն նորս, որ այժմ ոչ ոտեմք երեւի, յորում, [իմաստենին] ասեն, կարգ ըսեալ ըսանից այսպիսի: Յեւ նաւերոյ Բախտաբեկայ ի Հայս»...: Որակապողորմոսի պատկերացիք շատ պարզ կերպով այս մատենակը ե ծագում:

2) Եւսեփի Կեսարացոյ ժամանակակնի, մ. Ա.
եր. 31 հեկ.: Եղև ճեղղում եր. 36 Յան. 4, դերած Է
Յովսէպոսից Բերոսոսի լոյն հառուածք:

3) Ինկյան եւ Ողովկիողորուսի պատմած այդ գրոյցների ծագումն օտար է, բայց շատ կասկածելի է, որ Խորենացուն պատմողները (Գորգի, Բաւնան, Դաւթ), կամ ինկը

շած գեղջուկներն անպատճառ հայ չպէտք է լինին:

Թէ նոյն իսկ Խորենացին Ոլոմպիոդորոսի պատմածը, որ ծագում է մի մատենից, և նորա յիշած գեղջուկներն օտար է համարում, այդ պարզ երևում է նորա խօսքերից, որ վերջը յարում է. «Բայց առանել յաճախագոյն հինքն արամազնեաց ի նուագս բամբռան և յերգս ցոցոց եւ պարուց զայսոսիկ ասեն յիշատակօք»: Կընշանակէ Խորենացին տարբերում է «հինքն արամազնեաց» և Ոլոմպիոդորոսի մատենն ու նորա «գեղջուկները» քանի որ երկուսի մէջ բաղգատութիւն գնելով ասում է թէ «բայց աւելի յաճախ հինքն՝ արամազնեաց պատմում են այդ բաները (զայսոսիկ) իրենց երգերի մէջ»:

Խորենացին այս երգերի բովանդակութիւնը է բերում. բայց «զայսոսիկ» գերանունից պէտք է եւթադրենք, որ երգերի մէջ յիշում էին Ոլոմպիոդորոսի զրոյցների բովանդակութեան նման բաներ՝ Նոյի, Սեմի, Տարբանի մասին և թէ սոցա անունները ժողովրդական ստուգաբանութեամբ կապում էին Սիմ սարի, Տարօնի ու Յրօնքի և այս կամ այն տեղի հետ: Բայց կարող էին Խորենացու դարում հայ ժողովրդական զրոյցների և նոյն իսկ երգերի մէջ յիշատակուած լինել Նոյ, Սեմ և Նի: Չգիտենք պատասխանն ինչո՞ւ բացասական պիտի լինի:

Վերևում մենք տեսանք, որ Հայոց գրացի սեմական ազգերի աւանդութեամբ, ըստ Բերոսոսի և ըստ Արիդեանայ, Բախսութրէսի (Նոյի) նաւը Հայաստան է ցամաք ելնում և թէ «ցայժմ» մինչև գրողի ժամանակը, մընում է, ասում են, նաւից նշխարներ և լին:

Խորենացին, իրենցից թան աւելացած չլինի Ոլոմպիոդորոսի պատմածի վրայ: Այդ յաւելումը մեկն տեսնում ենք Բերոսոսի անունը ստուգաբանութեան մէջ:

1) «Հիմն արամազնեաց» դարձում է համար, որ տարակուսանքների տեղիք է տուել, կարելի է համեմատութեան քերէշ նոյն դեպքերում գործածական արդի «հիմն մարդ» կամ «հիմն հայ» մէջ: «Հիմն մարդիկ յարունի (հայերի) բաներ շատ գիտին, կրպակուն: Ողորմածիկ Վելուրմնց Աղուրնի հիմն մարդ էր, եւ շատ բաներ կասէր...» (Տ. Նարայանի, Հայ ժող. հեթանոսներ է. գիրք, եր. 31): Հմեմ. «քան» թափ գործածութիւնն այստեղ եւս իբրեւ պատմութիւն:

Այս աւանդութիւնը, եթէ նոյն իսկ հայերից ըսուած չլինի և գրուած, կարող է հայոց գրացիներից հայերին ևս անցած լինել: Բրիտտոնէութեան ժամանակ նոյնը կարող էր աւելի զօրեղանալ: Եւ այս աւանդութիւնն արդէն իրօք դանում ենք հայոց մէջ Դ. դարում: Փաւստոս Բուզանդը (Դ. դար. Ժ. գլ.) զըրում է թէ Մծբնացոց եպիսկոպոս Յակոբ գաւիս է «ի լերինս Հայոց, ի լեռանն Սարարագայ ի սահմանս այրարատեան տէրութեանն ի դաւառն Կորդուաց... տեսանել զփրկական տապանն Նոյեան շինուածոյն, զի յայս լերին հանգեաւ նա ի ջրհեղեղէն»: Եւ նա ձեռք է բերում տապանից մի կտոր: Այս զրոյցն այժմ պատմում է Մասիսի վրայ, իսկ Սրուանձտեանի՝ մէջ Սիփան սարի համար գտնում ենք. «Բնակիչները մէկ զան կերպն այս լեռան վրայ իբրեւ հին երգ, և կըսեն, Նոյայ տապանն եկաւ ի Սիփան, ասաց.

«Սիփան, առ զիս, առ զիս»:

Սիփանն ասաց.

«Դնա ի Մասիս, դնա ի Մասիս»

Որ մեծ է քան զիս, որ բարձր է քան զիս:»²

«Տապանն Կորդուաց լեռներէն դալով առ Սիփան Կորդուաց գլխով անցեր, և քսուելով կամ զրգուելով՝ այս լեռան սուրբն զլուրը տաշեր անցեր է եղեր»: Հին Նախիջևանում մի մատուռ կայ այժմ, մեծ ուխտատեղի, Նոյայ տապան անունով որ համարւում է Նոյի գերեզմանը: ⁵

Ահա Նոյի համար մի զրոյց ու երգ, որ խորին հնութիւնից է գալիս և այս կամ այն ձևով պահուած է այս կամ այն տեղի հետ կապուած: Ո՞վ կարող է տեսն թէ այս հին երգն ու զրոյցը, որ Դ. դարից ցայժմ կայ հայոց մէջ, չէ եղել և Խորենացու ժամանակ: Աստուածաշնչի պատմութիւնները շատ վաղ ժամանակում կարող էր հայ ժողովուրդն առնել և իւրացնել, կապելով իւր երկրի այս կամ այն

1) Դրոց Բրոց, եր. 56.

2) Նոյնը լսել եմ եւ Հիւ Նախիջևանի Աստապոս գիւղում, միայն Սիփանի տեղ փոքր Մասիսն է յիշում Սիս անունով:

3) Լսելով այս մատուռի տեղանի տակ մեծ տեղագիր արձանագրութեամբ քաղ պիտի լինի, որ այժմ ծածկուած է ծեփով:

տեղի հետ) և նոյն իսկ բանաստեղծութեան, երգի նիւթ շինել, Այս մի անսովոր երեւոյթ չէ քրիստոնեայ ազգերի հին պատմութեան մէջ: Նոյնը տեսնում ենք և մեր արդի ժողովրդական երգերի մէջ: ¹ Բայց հարկաւ այս կամ այն տեղի հետ կապուած այդ զրոյցները ու երգերը ոչինչ չեն ապացուցանում, բայց եթէ Սուրբ Դրբի և յատկապէս հին կրտաւարանի ազգեցութիւնը հայոց վրայ: Եթէ մեր մատենագիրները և հին գրականութիւնը թերթերու լինին, դուցէ շատ այդպիսի օրինակներ կը գտնենք, ինչպէս վերեւում գրած Նոյի տապանի զրոյցն է: ² Բայց այդ կը լինի ներքեւում մենք կանգ առնենք մի այդպիսի հին զրոյցի վրայ, որ և խորհրդանշան հետ է կապուած: Այստեղ մի երկու խօսք այդ հին երգերի տեսակի մասին:

Խորհրդանշան խօսքերից կարելի չէ հզօրացնել, թէ նորա ժամանակ Նոյի Սեմի և Լն. մասին ընդարձակ ժողովրդական վիպական երգեր են եղել հայոց մէջ: «Պարուց երգերի» համար հաւաստեալ կարելի է տեսլ, որ կարճ քնարական երգեր են եղել, նման մեր արդի երկատողերին և քառատողերին, որոնք և բոլոր ազգերի ժողովրդական պարերգերի ամենահին տեսակն են: Իսկ «ցցոյ երգերը» Խորհրդանշան սարքածը կը համարէին, եթէ չլինէր Ագաթանգեղոսի մէջ (եր. 112) «ցուց» բառը, որ սովորաբար բերում են այդ բառի նշանակութեան համար. «Երգս սուեալ բարբառեցան կայթիւք վազելով՝ ցուց բարձեալ մարդկանն, կէսքն ի բերդամիջին, և կէսքն զբազաբամէջն լցին խնձոյիւք առ հասարակ, համարէին հարսանեացն զպարսն պարել և զկաքաւսն յորդորել»:

1) Այդպիսի երգեր կարելի է տեսնել Գարեգին և Յովսէփեանի «Փշրանկներ» մէջ, եր. 21.

2) Վարդան աշխարհագիրը Բրիտոսոյին երկրագործ մոգերից մեկի գերեզմանը պնտում է Մոկայ ցաւառում, «Մոկայ ցաւառն է իշխանակիս, ուր կան բազում վանորայք, ևսիս Ամենափրկիչն գերեզման քաջաւորին Մոգոց Գաւառայ» (Աշխարհացոյց Վարդանայ, Կ. Պոլիս. Կ. Կոստանեան, ևնր ժողովածո, Ա. պրակ. եր. 26) ևսիս աւանդութիւնը պատմում է այժմ: (Փշրանկներ, Գ. Ս. Յովսէփեանի, եր. 34): Զմեմ. Սոռաւմէնքեան Գրոց Բրոց, եր. 74 հսկ. Ս. Իրի աւանդութիւններ այս կամ այն տեղի հետ կապուած. «Կայեմի ծառեր», «Վանկայ քերդ» ևն:

Վրան կաւեւացնենք և երկու օրինակ. «Կաքաւս կայթից և ցոյցս վաղից խաղալիացն զիւայ դարշեւեաց խաբողաց ծուլութեամբս իմով շնորհեցի» ¹ «Հարսանիք էին, և ցոյցք և զամբարք առադաստաց» ² Այսպիսի գործածութեան մէջ ցուցք կամ ցոյցք բառն ստանում է պարի մի տեսակի, կամ հարսանեաց պարի իմաստ, որով և երգք ցցոյ պարերգերի մի տեսակն է միայն, հաւաստեալ նոյնպէս քնարական կարճ տներ: Այդպիսի երգերի մէջ ևս կարող էին Ս. Դրբի այս կամ այն աւանդութեան և հայոց այս կամ այն տեղական անուան մասին յիշատակութիւններ եղած լինել, ինչպէս նոյնը գտնում ենք մեր արդի պարերգերի մէջ: ³

Սանասարի առասպելը: Այս հին առասպելն ևս հաւանօրէն Ս. Դրբի ազգեցութեան տակ է կազմուած հայոց մէջ:

Թումա Արծրունին (եր. 121) Սասունցոյց կամ խաւար լեռնականների համար գրում է. «Եւ զիտեն զսաղմոսն զհին թարգմանեալսն վարդապետացն հայոց, զոր հանապաղ ի բերան ունին: Սոքա են զաւեհճե Ասորոց, որ չուեցին զկնի Ագրամելեայ և Սանասարայ որդւոյ Սենեքերիմ արքայի թագաւորի Ասորեստանի և Նինուէի, յորոց անունն ինքեանք Սանասնայք զինքեանս անուանեն» Արծրունու այս վկայութիւնից իմանում ենք, որ խաւար լեռնցիք հնուց լաւ ծանօթ են եղել Ս. Դրբին, քանի որ սաղմոսները հին թարգմանութեամբ հանապաղ ի բերան ունին: Այնպիսի կիսավայրենի ժողովուրդն, ինչպէս են Սասունցիք ըստ Արծրունու, սաղմոսներից աւելի շուտ կարող էին իւրացնել Աստուածաշնչի վիպական պարզ պատմութեանը և ժողովրդական ստուգաբանութեամբ որեւէ կապ դնել իրենց Սիմ սարի և Սեմ անուան իրենց Սանասունքի և Ս. Դրբի Սարասարի միջև: Եւ Արծրունու վկայութիւնից արդէն զի-

1) Ս. Իրիգոր Նարեկացու Մատենագրութիւն, Ողբերգութիւն, քան 21. եր. 49:

2) Առակք Ողբակիւմն, 4-րդ առակ. եր. 172. (Տպագրուած Վեներիկ. 1854, Միսիրար Գոշի ստակներին):

3) Սոռաւմէնքեան, Համով Հոսով, եր. 291, 305, 320, 338. Նաւասարդեան, Հայ ժողովրդ. Հեթանոս 2. գիրք. եր. 90 հս:

տենք, որ Խուժեցիք ասորական ծագումնից են համարել իրենց և յատկապէս Սանասարից: Թէ այդ կողմերի բնակիչներն սկզբնապէս ասորի են եղել և յետոյ հայացած, այդ յայտնի է: Աստուածաշնչից յայտնի է և այն, որ Սենեքերիմ թագաւորի որդիքը՝ Ագրամելք և Սարասար իրենց հօրը սպանելուց յետոյ փախչում են յերկիրն Արարատոյ (Զոր. Թագ. ԺԹ. 37): Բայց թէ արդեօք պատմական յիշողութիւն է Սանասունքի բնակիչների Սանասարից, որ է Սարասարից ծագելը, թէ յետոյ Ս. Գրքի աղբյուրութեամբ ստեղծուած մի բան, որ աւելի հաւանական է, այդ զժուար է ասել: Եւստիանոսի ղէպս, Թովմայի ժամանակ այդ աւանդութիւնը եղել է ժողովրդի մէջ: Նոյն աւանդութիւնը եղել է և Խորենացու ժամանակ, քանի որ սա ևս (Ա. իգ.) Ագրամելի և Սանասարի ըստ Աստուածաշնչի հայտատան փախչելը պատմելուց յետոյ յարում է. «Յորոց զմինն յարեմոսից հարաւոյ աշխարհիս մերոյ, մերձ ի սահմանս նորին Ասորեստանի, բնակեցուցանէ Սկայորգին մեր քաջ նախնին, այսինքն զՍմնասարն, և ի սմանէ սերնաւ լցին զՍիմն ասացեալ լեւան:»

Պ. Դարագաշեանը (Ա. եր. 1. 9), որ առիթ չէ փախցնում Խորենացու հակասութիւնները բռնելու համար, Արծրունեաց ծագումը Սանասարից ճշմարիտ համարելով, Խորենացու հայրենասիրութեամբ է բացատրում Սասունցոց ծագումը Սանասարից, բայց առանց հիմունքի: Նա ասում է, իբրեւ թէ Խորենացին Սանասարին Սիմ լեւան կոչվերն է բնակեցնում «Սիմ և Սանասար ձայնի նմանութեան նայելով», և թէ մինչ Խորենացին «հոս Սիմ անունն ի Սանասարայ կըթուէ հանել» այլուր (Ա. զ.) ի Սեմայ կըհամարի կոչեցեալ այնպէս: Բայց այդ հակասութիւնը երևակայական է. Խորենացին բնաւ չէ ասում թէ Սիմ լեւան անունը Սանասարից է առաջ եկել, այլ միայն Սեմից: Միւս կողմից տեսանք Սասունցի ժողովուրդն ինքը իւր երկրի Սանասուն (և ոչ Սիմսարի կոչումը) հանել է Սանասարից: Ոչ մի հիմք չունինք ասելու թէ Խորենացին է սարքել այս առասպելը, և նա այնքան աղբեղութիւն է ունեցել, որ ոչ միայն Արծրունիք իւրացրել են նո-

րա սարքածը, այլ և Սանու կիսափայրենի լեւանականները: Քանի դեռ այս չէ ապացուցուած, պիտի ընդունել անհրաժեշտօրէն, որ Խորենացին, իսկապէս Մար Աբաս, որից առնում է Խորենացին (Ա. իգ.), ժողովրդից է առել այդ աւանդութիւնը, թէ Արծրունիք և Սիմ լեւան բնակիչները, որ են Սանասունք, Սանասարից են ծագում: մի աւանդութիւն, որ ցարդ ևս կենդանի մնում է մեր «Սանու ծուերի» մէջ: Մեր ժողովրդական մեծ վէպն սկսում է երկու եղբայրների Սանասարի և Ագրամելքի կամ Բաղդասարի փախչելով հայտատան, ուր և շինում են Սանու բերդը: Այսպիսով մեր արդի վէպի առաջին ծիւղի սկզբնաւորութեան հնութիւնը մինչև Խորենացին և Մար Աբաս է հասնում:

Թէ Արծրունեաց նախահօր, Սանասարի կամ իւր եղբօր մասին Խորենացու ժամանակ առասպել եղել է, այդ շատ պարզ ասում է նա Բ. գրքի. Է. զլսի մէջ: Այստեղ մի առ մի պատմում է զանազան ցեղերի և նոցա անունների ծագումը և իբրեւ նախարարական տներ հաստատուելը Վաղարշակից. Արծրունի բառն «արծիւ ունի» ձևով բացատրելուց յետոյ, կցում է. «Թողում զառասպելեացն բաջաղանս, որ ի հալամակերտին պատմին. մանկան նիրհելոյ անձրեւ և արեւ հակառակեալ, և հովանի թռչնոյ պատանւոյն թալկացելոյ»: Այս թռչունն ըստ ինքեան արծիւ է հասկացում: Պատմագրի խօսքերից պարզ իմացում է, որ Արծրունի բառն ըստ առասպելին հանել են այն արծուից, որ հովանի է արել նոյն ցեղի նախահօրը, ըստ Խորենացու, Սանասարին: Բայց այս աւանդութիւնը նա արհամարհում է. «Թողում զառասպելեացն բաջաղանս», որովհետեւ իրեն աւելի հաւանական է թւում «արծիւ ունի» որք արծուիս առաջի նորա կրէին» բացատրութիւնը: Դժբախտաբար Խորենացին իւր արհամարհանքի պատճառով առասպելից շատ քիչ բան և շատ սեղմ ոճով է բերում: միւս կողմից մեր արդի վէպի շատ վարիանտներ ևս չունինք, որ կարողանայինք համեմատել թէ արդեօք այս աւանդութիւնը մնացել է ցարդ թէ չէ: Պատմուածքի մոտիւր, արծուի հովանի անելը, շատ տարածուած ժողովրդական է: Մեր մի նշանաւոր հեքիաթի մէջ ևս արծի-

ւը հերոսի վրայ «թեւերը փռում աւ շուտը անում, որ դինջ քնի»¹ Եթէ այս հեքաթը յիշում ենք, անոր համար է միայն, որ բովանդակութեամբ շատ նման է մեր ժողովրդական վէպի մի պատմութեան՝ Սանասարի կամ իւր եղբոր Բաղդասարի վէպի Պղնձէ քաղաքի ճիւղին:

Գուսանականն, — Խորենացին երեք անգամ յիշում է (Ա. Ժգ. Ժգ.), որ Արամի պատմութիւնն առնուած է Մար Արասից, բայց վերջին աւելացնում է. «Թէ ընդէր այսօրիկ ի ըուն մատենաս թագաւորացն կամ մեհենիցն ոչ յիշատակեցան մի ոք ընդ այս երկրայացեալ տարակուսեսցի: ... Բայց թէ պէտե ոչ ի բուն մատենան, սակայն, որպէս Մար Աբաս Կատինայ պատմէ, ի փորոնց ոմանց եւ յաննշանից արանց ի գուսանականէն այս գտանի ժողովեալ ի դիւանի արքունեաց»: Ահա մի մեթ կտոր, որ պատճառ է եղել մեծ յարձակման Խորենացու վրայ, բայց դժբախտաբար սխալ հասկանալով բնագիրը: Մենք կրփորձենք գտնէ սխալն ողւղիլ:

Պ. Գարագաշեանը (Քնն. պատ. Ա. եր. 153), նորան հետեւելով և պ. Խալաթեանը² վերելի հատուածի վերջին մասն այսպէս է հասկանում. «փոքր և աննշան արանց ոմանց ձեռք երգեր է ժողովուած և պահուած էին յարքունի դիւանին Երնուէի»: Սակայն այդ սխալ է: Փոքր և աննշան մարդիկը ոչ թէ ժողովողներն են, որոնք կարող են և շատ նշանաւոր եղած լինել, այլ փոքր և աննշան մարդկանցից, նոցա բերանից, որ է գուսանականից են ժողովուած այդ պատմութիւնները: Հմմտ. Ա ժթ. «ի բանից արանց իմաստնոց... յորոց մէք ... Զանացաք հաւաքել զհնագրութիւնս»:

Այսպէս սխալ հասկանալուց յետոյ պ. Գարագաշեանը զարմանալի է դառնում թէ ինչպէս «փոքր և աննշան մարդոց ձեռամբ հանուած հաւաքածոյ մը մուծաւ ի դիւան արքունի», և որ զլիւսաւորն է, եթէ Ասորեստան-

ցիք, ըստ Խորենացու, պէտք չունէին «զագագաց օտարաց և զաշխարհաց ի բացեայ և ըզհամբաւս հինս և զղրոյցս նախնականս յիւրեանց թագաւորաց կամ մեհենից մատենաս գրել»: Էլ ի՞նչպէս, ասում է նա, «նոյն զրոյցներն ի ձեռաց փոքր և աննշան մարդոց առնելով դրին յարքունի դիւանին իւրեանց. ոչ ապաքէն հակասութիւն է: Սա ևս չենք հասկնար, թէ թագաւորաց մատենաներուն և արքունի դիւանին մէջ ի՞նչ տարբերութիւն կայ»: Միս քան հակասութիւն որոնելը, կարծում ենք, պէտք էր Զանալ հասկանալ:

Հակասութիւն անել ամեն մարդ կարող է, և մենք չենք ասում թէ մեր ծերունի պատմահայրը հակասութիւններ չէ տնու միջոց այնպիսի ձևով հակասութիւններ այստեղ վերագրում են Խորենացուն, կարծում ենք ոչ մի մարդ չի անել: Ի՞նչպէս, միթէ կարող է, որ և է մարդ գրել թէ հայոցայսինչ պատմութիւնը չկայ այսինչ օտարազգի աղբիւրի մէջ, և մինչև իսկ պատճառաբանել թէ ինչու չկայ և ապա անմիջապէս կցել թէ նոյն պատմութիւնը նոյն աղբիւրի մէջ կայ գուսանականից, այսինքն գուսաններ ի բերանից ժողովուած: Եւ այսքանը բաւական չէ, անմիջապէս աւելացնել մի երբորդ պատճառաբանութիւն էլ թէ ինչու նոյն պատմութիւնը չկայ նոյն աղբիւրի մէջ: Այսպիսի հակասութիւն ոչ մի մարդ չի անել: Շատ հասկանալի է ուրեմն, որ բուն մատենաց թագաւորացն կամ մեհենիցն և դիւան արքունեաց, բառերի տակ նոյն իմաստը կարելի չէ հասկանալ:

Թէ «բուն մատենաց թագաւորացն և մեհենիցն» ասելով մեր պատմագիրն այստեղ հասկանում է Երնուէի մատենաները՝ շատ պարզ երևում է նորա գրութեան եղանակից: Այդ մատենաներից մէկն է եղել և այն մատենանը, «որ ունէր զըուն հնոց և զնախնեացն ըմնս» (պատմութիւնները), որից և Մար Աբաս քաղում է (հանեալ) հայոց պատմութիւնը: Երնուէի այս մատենաները կոչում է երեք անգամ «դիւան արքունի» (Ա. Ը. Թ.):¹ Այս արքունի դիւանում ուրեմն այս բուն² մատենաներում չկար յիշած պատմութիւնը

1) Տ. Նասասարեան, Հայ ժող. հեթ. Բ. 17. ուր առասպելական Զերուխս կալն է դուրս գալիս, իսկ նոյն հեթարի վարդանի մէջ, Սրուանձեան Մանանայ, եր. 181. արծիւ է:

2) Халат. Арм. Эпосъ. № 134. նոյն մեղով և հ. Սեփանի քաղցանկութեան մէջ:

1) Հմմտ. Ա. իս. «ի հնոց դիւանացն քաղցանցն, ասորեստանեաց և պարսից... ի քարէս արքունի»:

2) «Բուն» ասականը, որքան կասկածում ենք,

և չէր էլ կարող լինել, ասում է Մորենացին՝ բայց, աւելացնում է նա, գուսանականից դըրում իմ կայ ի գիւանի արքունեաց»:

Ո՞րն է ուրեմն «արքունեաց գիւանը» և թէ Նինուէի «արքունի գիւանը» չէ: Կարծում ենք Մծբինի արքունեաց գիւանը: Այս գիւանը յիշում է Մարենացին ուրիշ տեղեր: «Որ ինչ ի քարտէսս գիւանին Նգեսիս» որ է Ուռհայ, որ յաղազս թագաւորացն մերոց պատմէր, որ մատենանքն ի Մծբնայ էին փոխեալ անդր» (Բ. Ժ.): Իսկ այս փոխադրութիւնն Արգարի ձեռով է լինում. «Փոխէ ի նա (Նգեսիս) զարքունիս իւր՝ որ ի Մծբն... և զմատենան մեհնիցն վարժարանին և միանգամայն զըլիւսնս թագաւորացն» (Բ. իւ.): Մծբինի գիւանի սկիզբը դրուած է ըստ Մորենացու: Վաղարշակի ձեռով, երբ Մար Աբաս Նինուէի գիւանի մի մատենանից քաղում բերում է հայոց պատմութիւնը, նա «առաջին իւրոյ զանձուն համարելով դնէր յարքունիսն» (Ա. Թ.): Կընշանակէ հայոց արքունիքում, որ Մծբինում է, պահուած էին ըստ Մորենացու, հայոց պատմութեան վերաբերեալ մատենաներ: Կեղծիք է թէ իրողութիւն, այդ մասին չէ խնդիրը: Մոյն արքունեաց կամ թագաւորաց գիւանում կարող էին գուսանները բերանից դրուած պատմութիւններ էլ պահուել: Եթէ ասորեստանցոց համար «պարծանք ու բարգաւաճանք» չէին օտար հայ ազգի «հին համբաւներն» ու «նախնական զրոյցները», հին հայոց քաջութեան գործերը զրի առնել և դնել իրենց թագաւորաց մատենաների մէջ, անշուշտ իրենց հայոց համար պարծանք պիտի լինէր այդ՝ չէ՞ որ Վաղարշակը հայոց պատմութիւնն ունենալ է ուզում անոր համար, որ իմանայ «զբաժնաց արդեւք եթէ զվատաց անցեալ ունիցի զտեղիս: Այսպիսով վերանում է այդ հակասութիւնը»:

Բայց մնում է Մորենացու մի «զարմանալի խոստովանութիւնը» որի վրայ աւելի մեծ ուշադրութիւն պիտի դարձնել քան եղած է: Դա Մար Աբասի աղբիւրների խնդիրն է:

Մորենացու խօսքերից մենք իմանում

ենք, որ Մար Աբասի գիրքը երեք աղբիւրից է կազմուած եղել. Նինուէի արքունի գիւանի մի մատենան, որից Մար Աբաս «քաղում է միայն մեր ազգի հաւատարմ պատմութիւնը», իւր ժամանակի անցքերն էլ նա աւելացնում է այս պատմութեան վրայ, այսինքն Վաղարշակի և Արշակի՝ պատմութիւնները: Ապա Մար Աբաս օգտուել է և «գուսանակաւնից»: Մեզ համար հետաքրքիրն է այս վերջինը: Մտի թէ նա որ չափով է օգտուել գուսանականից:

Մորենացին Արամի պատմութեան վերջում ասում է թէ «այսոքիկ» չեն յիշատակուել ասորեստանցոց մատենաներում, և ապա լինէ «այս» ինչպէս Մար Աբասը պատմում է, գուսանականից ժողովուած կայ (Մըծբինի) արքունեաց գիւանում: Ուրեմն Մար Աբասը պարզաբար ասած է եղել թէ գուսանականից է ծագում այդ պատմութիւնը իւր մատենանի մէջ: Բայց ինչ պիտի հասկանալ «այսոքիկ» և «այս» դերանունների տակ, միայն Արամի պատմութիւնը, ինչպէս բնականօրէն պիտի հասկացուէր, թէ «ի Հայկայ մինչև ցԱրամ պատմեալքն», ինչպէս հասկանում է պ. Գարաբաշեանը: Սա պատճառաբանած չէ ինչու է այդպէս հասկանում, բայց մենք ուզիք ենք համարում այդպէս հասկանալը, ձիշտ նոյն տեղում Մար Աբասից բերում է Մորենացին մի պատճառաբանութիւն թէ այդ պատմութիւնները չկան «բուն մատենաներում», որովհետեւ Նինուսը հրամայել է (1) այրել «զբաղում մատենան և զզրոյցս առաջնոցն...» (2) իսկ որ առ իւրովք ժամանակօք դադարեցուցանել, և որ ինչ վասն իւր միայնոյ գրել: Եթէ Մար Աբասի այս պատճառաբանութիւնը միայն Արամի գործերի համար լինէր, այն ժամանակ պէտք չէ յիշուած լինէր պատճառաբանութեան առաջին մասը, բաւական կըլինէր միայն երկրորդը: Թէ «այսոքիկ» դերանունն տակ, լոկ Արամի պատմութիւնը միայն չէ հասկացում, այդ երևում է աւելի Մորենացու

ցոյց է տալիս մատենաների պատմութեան հարազատութիւնը իրեն ժամանակակիցներից գրուած:

1) Խորենացին Արշակի պատմութեան վերջում գրում է. «Աստուծոյ սպառիմ բակի ձերունդն Մար Աբաս կոչիւնայ» (Բ. Բ.): որով ուզում է հասկացնել, որ այդ պատմութիւնների համար օգտուել է նաև ևորակից:

իրեն պատճառաբանութիւնից թէ Մի յառաջ քան զՆինոսի ժամանակս թագաւորութեանն է, յորում ոչ ոք այսպիսի իրաց փոյթ յանձին ունէր: Արդ Արամը Նինոսի ժամանակսկից «սակաւութեամբ» նորանից առաջ սկսում է կատարել իւր քաջութիւնները և «սակաւութեամբ» նորանից առաջ մեռնում (Ա. Ժ. Ժ. 1): Ուրեմն այս առաջին պատճառաբանութիւնն իսկապէս Արամի ժամանակին չէ վերաբերում, այլ նորանից առաջ: Այսպէս Մար Արասի և աւելի Մորենացու պատճառաբանութիւններից երեւում է, որ «այսոքիկ» զերանուան տակ պէտք է հասկանալ Հայկից մինչև Արամ պատմութեանը: Կրննա՞նակէ Մար Արաս իւր զրբի մէջ յիշած է եղել, որ Նինոսից առաջ և Նինոսի ժամանակ եղած հայոց պատմութիւնը քաջութեամբ է գուսանականից: Մորենացին այդ ասում է առանց կամենալու, որովհետև առանց մտածելու արտադրում է իւր աղբիւրը և նորա պատճառաբանութիւնը: Եւ մոռանում է, որ այսպիսով մեծ հակասութեան մէջ է ընկնում և վերջը նոյն իսկ զգում է, որ այդ չպէտք է անէր և աւելացնում է. «Այլ զայս աւելորդ եղև մեզ երկրորդել»:

Այստեղից առաջ է գալիս այն խնդիրը թէ Վաղարշակի նամակը և Նինուէի այն հռչակաւոր մատենան, որ կեղծիք են, իրեն Մորենացուն կեղծածն են թէ իւր աղբիւրի՝ Մար Արասի, որից և Մորենացու մէջ են մտնել, Բայց այդ մենք կրթողները, որովհետև հարկ կըլինէր շատ հեռուն երթալ և ձեռք առնել մի բազմակնձիւ խնդիր՝ Մար Արասի և Անանունի խնդիրը: Մեզ համար բաւական է, որ այստեղ Մորենացու կողմնակի եթէ կարելի է այսպէս ասել, զրչից փախցրած խօսքից իմանում ենք, որ Մար Արաս իւր զրբի մէջ յայտնած է եղել, որ այդ հին պատմութիւնները գուսանականից են ժողովուած: Հայկի առասպելի մէջ մենք տեսանք, որ մեր պատմագիրը միայն զրաւոր աղբիւրից՝ Մար

Արասից է առնում այն առանց իւր կողմից տկարկութիւն անդամ անելու թէ ժողովրդական ծագում ունի: Միւս կողմից մենք այնտեղ մեր հետազոտութեամբ այն եզրակացութեան եկանք, որ առասպելը ամենայն հաւանականութեամբ ժողովրդական հիմունք ունի: Մար Արաս օգտուած է ժողովրդական զրոյցից: Այժմ այս կողմնակի մութը ակարկութիւնը, որի վրայ սկզբում ուշադրութիւն չէր դարձրել, գալիս է հաւաստիացնելու այդ եզրակացութիւնը:

Արդեօք Արամի պատմութիւնն ևս ունի ժողովրդական ծագում, թէ ամբողջապէս շինծու է և գուսանների վերաբերուած: Պ. Մալաթեանի հետեւութիւնները դեռ համոզելի չեն: Թէ Մորենացուց և իւր աղբիւրի՝ Մար Արասից աւելցրած բաներ կան այդ պատմութեան մէջ՝ մերժել կարելի չէ: Բայց թէ պատմութիւնն ամբողջապէս շինծու է՝ այդ ասել չենք կարող: Սակայն մենք այդ մութ խնդրի մասին կանգ առնել չենք ուզում, որովհետև առանձին ուսումնասիրութեան կարօտ է այդ, և ինչպէս կարծում ենք, կապ ունի Մար Արասի և Անանունի խնդրի հետ: Ժողովրդական ծագում ունի Արամի պատմութիւնը, թէ ամբողջապէս շինուած է Մար Արասի ձեռով, այդ չէ խանգարում, միւս հայ ժողովրդական առասպելներին Մորենացու հայոց պատմութեան մէջ: Ուստի անցնենք մեր ընդհանուր եզրակացութեան: Բայց նախ քան այս մի երկու խօսք ևս տաղաչափութեան մասին:

Երգերի չափը: Կարող ենք արդեօք այս մասին այժմ հաստատ մի բան ասել, ինչպէս անում են ուրիշները, մէկն աշխատելով ցոյց տալ թէ ինչ պարզ կամ խորամանկ չափով են երգել մեր հին վիպասանները, միւսն աշխատելով ցոյց տալ, որ այդ չափը դոյութիւն չունի: Կարծում ենք, ոչ, Մենք այս մասին էլ այստեղ կանգ առնել չենք ուզում: Միայն այսքանը պէտք է ասել, որ ապարդիւն աշխատանք է մի քանի տողից մի հին չափի մասին եզրակացութիւն հանել, առանց առաջուց հաստատ ապացուցանելու թէ երբ Մորենացին մի երգի բովանդակութիւն է բերում, թէկուզ նոյն իսկ երգի բառերով երբ բնագրի ձեռք բառացի է բերում, և

1) «Գուսանական» բառի գործածութիւնն էլ քերականացի օգնիս, որ խորհեացի լեզուից է առնուի ալ, որովհետև հայոց ժողովրդական զրոյցներն ու երգերը ևս ոչ մի ձև գուսանական չէ անուանուի, այլ առասպել ու վիպասան:

երբ փոփոխութիւն է մտցնում մէջը: Բայց այդ՝ ասեմք Նորենացին անփոփոխ բերում է մի քանի հատուածներ, միթէ կարելի է այդ հատուածներէ չափի մասին խօսել: Առանց ձեռագիրներէ համեմատութեամբ բնագիրը վերականգնելու: Թէ Աւհադնի մասին հատուածը ժողովրդական երգ է և մի որոշ չափով է գրուած և նոյն իսկ ժողովրդի սիրած կրկնութիւններով և հանգիստութիւններով «երկնէր երկին և երկիր» երկնէր և ծիրանի ծով» «զկարմիրիկ եղեգնիկ» «հուր հեր» աչկունք արեգակունք» այդ շատ պարզ երևում է ամեն կարգացողի որ ներդաշնակութիւնից բան է հասկանում: Բայց միթէ կարելի է ասել օրինակի թէ այդ երգի առաջին չորս տողը միայն ժողովրդական պիտի համարել որովհետեւ անոնց մէջ կայ «կանոնաւոր ուրիշման և 7-վանկանի չափ» իսկ միւս տողերը ոչ որովհետեւ խառն են 6, 7, 8, 10, 12 վանկերից: Եւ ո՞վ է ասած որ մեր հին վիպասանները կանոնաւոր հաւասարութիւ վանկերով տողեր են կազմել և ոչ թէ խառն երկար ու կարճ տողեր նայելով իմաստին: Ինչպէս նոյնն անում են այժմ մեր արդի վիպասանները կամ «ասացողները» ինչպէս իրենք իրենց կոչում են «Սասնու ծռեր» պատմողներն ու երգողները: Եւ վերջապէս ո՞վ ասաց որ Աւհադնի երգի առաջին տողերն օրինակի 7-վանկանի պիտի կարգանք ինչպէս զնում է պ. Խալաթեանը և ոչ թէ 8-վանկանի քանի որ շատ ձեռագիրների մէջ այսպէս է.

«Երկնէր երկին, երկնէր երկիր,

Երկնէր և ծովն ծիրանի»:

Շատ պարզ է ուրիշն որ չափի մասին խօսելուց, այս կամ այն կարգացութեան գաղափար առաջ գոնէ պէտք է նախ բնագիրը վերականգնել: Առանց այդ բնագիրը ձեռի տակ ունենալու ամեն մի ենթադրութիւն և սրամտութիւն բնորոշայն վաստակ կըմնայ: Եւ երբ մենք Նորենացու բնագիրը կունենանք ձեռի տակ այնուհետեւ միայն կարելի է ուսումնասիրել չափը ի նկատի ունենալով մեր շարականների ու հին տաղերի և մեր արդի ժողովրդական

երգերի չափը: Աւելորդ չի լինի նկատել որ ինչպէս ուրիշ տեղ տարիներ առաջ յայտնել ենք, մեծ ազգակցութիւն ենք տեսնում մեր արդի ժողովրդական երգերի և «Սասնու ծռերի» չափի և մեր հին վիպասանաց երգերի չափի մէջ, որքան կարելի է գաղափար կազմել Նորենացու ազգային օրինակից: Դա ազատ ուրիշման չափ է, որ և մեր հին շարականներին յատուկ է, և որ միայն հայոց բանաստեղծութեան սեպհական չափը չէ: Մենք այս մասին կանգ կառնենք առանձնապէս մի ուրիշ աշխատութեան մէջ:

Վերստի: Հարկաւոր է ուղղել Արարատի. Մարտի համարի մէջ, էր. 176. Ծան. երկրորդ սիւնակի մէջ մտած հետեւեալ սխալը. Տպագրուած է. «Յեւած բլուրները» բաղում միոնք հեռու չեն Վաղարշապատից, այլ շատ մոտիկ. Ս. Էջմիածնի անտառից ոչ աւելի քան 1/2 վերստ. Միայն այդ բլուրները Շրէշ անունը չեն կրում այժմ: Վաղարշապատից. եւն: Պէտք է լինի. «Յեւած բլուրները» բաղում միոնք հեռու չեն Վաղարշապատից, Այստեղ շատ մոտիկ. Ս. Էջմիածնի անտառից ոչ աւելի քան 1/2 վերստ. կան քիչքափա բլուրներ: Միայն այդ բլուրները Շրէշ անունը չեն կրում. Այժմ Վաղարշապատից. եւն:

Մ. Արեղեան



ՄԱՆՐԱԼՈՒՐԸ

Ամենակին լրագիրն աշխարհում. — Մինչև վերջին ժամանակներս կարծում էին թէ աշխարհիս ամենահին լրագիրը Պեկինում հրատարակուող «Աին-Պաոյ» թերթն է, որի գոյութիւնը 1000 տարի են հաշուում: Լոնդոնում ֆրանսական գեսպանին 2ինացիք հին գրքեր են ցոյց տուել, որոնցից երևում է, թէ ամենահին թերթը ոչ թէ «Աին-Պաոյն» է, այլ «Ասինգ-Պաոյն», որի հրատարակութիւնը Գրիստոսից 700 տարի առաջ է սկսուած:

*
* *

Հետաքրքրական հնագիտական գիտ: — 1900 թ. Մայիսի վերջին Շլեզուիգում, Գամենդորֆի մօտ, երկու բանաւոր հողածուխ հանելիս տեսնում են բրդեայ հագուստի կտորներ, իրենց դործը շարունակելով մի քիչ յետոյ նրանք գտնում այն դիակը, որ երբեմն կրել էր այդ հագուստը, Դիակը մերկ էր, նրա զիբը նման էր քնած մարդու դրութեան, պառկած էր ձախ կողքի վրայ, գլուխը դրած, ձգուած ձախ թևի վրայ, իսկ վրան ձգած էր թիկնոց, մի զոյգ կաշիէ ոտնամաններն ու կաշիէ դոտին փաթած վարտիկի մէջ դրուած էին ոտների մօտ: Այս գիւ-

տի մասին իսկոյն տեղեկութիւն է տրուում Կիլի
Տնագիտական թանգարանի վարչութեան և գիակը
անվնաս տեղափոխուում է յիշեալ թանգարանը:
Իրանի երկարութիւնն է 1,74 մետր, գիակը տա-
րօրինակ երեւոյթ է ներկայացնում, մորթը լաւ է
մնացել, առանց վնասուելու: Իսկ ոսկրները ընդ-
հակառակը փտած են: Դէմքը հարթ է և գեղեցիկ
արտայայտութիւն ունի: մնայել է մորուքը ու երկար
մազերը: Այն մասնագէտը որ զննում էր գի-
ակը, ասել էր, որ այս մի բարեկազմ մարդու
մարմինն է եղել, Հերկուլէսեան միաններով և
մեռել է երիտասարդ հասակում:

Հագուստի մնացորդների հնութիւնը հասնում
է մինչև Բ Պ դարը և գեղեցիկ կերպով յիշեց-
նում է Ցակիտոսի նկարագրած հին գերմանացի-
ների հագուստը:

* *

Աշխարհիս ամենամեծ և ամենահին ծառը. — Յէյ-
լոն կղզու հին մայրաքաղաքում: Անարագապու-
րում գոյութիւն ունի մի թզենի, որ տնկուած է
եղել Քրիստոսի ծննդից 200 տարի առաջ և յայտ-
նի է եղել «սքաղան բոյ» անունով: Աւանգութեան
ասելով այդ ծառը այն ծառի ճիւղից է, որի տակ
մի ժամանակ հանգստացել է Բուդդան: Ամեն տա-
րի Հնդկաստանից հազարաւոր ուխտաւորներ են
գնում այդ ծառին երկրպագութիւն տալու: Ծառը
իւր շրջապատով աւերակների մի կոյտ է ներկայաց-
նում: Նրա բաւմաթիւ ճիւղերը գետնից բարձրաց-
նելու համար յինած են անթիւ սիւնների վրայ:
Իսկ ծառի բունը, որի չորս կողմը շինուած են
սրբազան սեղաններ, շրջապատուած է օժանդակ
պարսպով, որ շինել են սքաղան ծառի սպասա-
ւորները:

* *

Զինական պարսպի վախճանը: — Զինական հըս-
կայ պարիսպը, որ մինչև այժմ անհրաժեշտ պատ-
նէշ էր համարուում թշնամիների յարձակումների
համար, այժմ կորցրել է այդ նշանակութիւնը և
քանդոււմ են:

Այս հսկայական պարսպի երկարութիւնը 2500
կիլոմետրից աւելի է (մօտ 2500 վերստ): Նրա հաս-
տութիւնը հիմքի մօտ 25 ոտնաչափ է, իսկ վերի
մասում 15 ոտ: բարձրութիւն ամեն տեղ հաւա-
սար չէ: յաճախ հասնում է մինչև 30 ոտնաչափի:
Պէտք է երեւակայել թէ ինչքան մեծ աշխատանք
է հարկաւոր այդ պարիսպը քանդելու համար:
Պարիսպը գոյութիւն ունի 2000 տարուց ի վեր:
Զինացիք այդ պարիսպը շինելուց 2000 տարի յե-
տոյ՝ մտածեցին և վերջապէս վճռեցին քանդել և
օգտակար դարձնել այն նիւթը, որ մինչև այժմ
անօգուտ թողել էին դաշտերում ու ուրերում և
նորանով շինել հասարակական հիմնարկութիւններ:

* *

Հագուստի ծնունդը. — 1900 թուականի
գեղեցեմբեր ամսում ցոմսկ քաղաքի հիւանդանո-
ցում մի ծերունի էր պառկած, որի վկայագրից
երևում էր թէ նա 140 տարեկան էր: Իսկ ինքն
իրեն տարիքը հաշուում էր երբեմն 200, երբեմն
աւելի: Թէպէտ նրա յիշողութիւնը շատ թոյլ էր,
բայց նա յիշում էր եկատերինա կայսրուհուն,
Սուվորովին և ուրիշներին:

Մեծ զարմանքով մարդ լսում էր, ինչպէս այդ
ծերունին պատմում էր, թէ ինքը սրանց 100
տարի առաջ թաղել է իւր պառաւ կնոջը, 90 տա-
րի առաջ իւր որդուն, երբ ինքը արդէն խորին
ծերութեան էր հասած:

* *

Շան համար տրճան. — Քաղաքակիրթ աշխար-
հում ո՛ւմ ծանօթ չէ, կամ ո՛վ չի կարդացել
նշանաւոր Բարրիի մտախն, որ քանի ամիս առաջ
զոհ գնաց իւր անձնուրաց սիրադորձութեանց:
Անցեալ աշնան Սեն-Բերնար վանքում յիշեալ
շան համար հանդիսաւոր կերպով արձան կանգնեց-
րին: Այդ շունը 10 տարի շարունակ ծառայել
է Սեն-Բերնար վանքում օգնութիւն հասցնելով
և մահից ազատելով սարերում մոլորուած և մա-
հուան վտանգի մատնուած, մինչև 40 մարդու:
Նրա մեծ դործերից մէկը, որ ժամանակին շա-
տերի ուշադրութիւնը գրաւեց հետեւեալն էր: Բար-
րին սարերում գտնոււմ է ձիւնի մէջ ցրտա-
տար և ուշաթափ մի տառն տարեկան երեխայ,
կարողանում է արթնացնել տղային, տաքացնում
է նրան և պառկում է նրա կողքին, մէջքն ա-
նելով տղայի կողմը: Երեխան մի կերպով կա-
րողանում է փաթաթուել շան մէջքին, շունն
տոնում է նրան և բերում վանք:

Բարրին վերջը մի ճանապարհորդի գնդակի
զոհ եղաւ: Միամիտ ճանապարհորդը սարերում
տեսնում է հեռուից իւր վրայ է վազում մի
մեծ շուն, երկիւղից գնտակահար է անում նրան
և սպանում քառասուն մարդու մահուանից աղա-
տողին:

Շան գերեզմանի վրայ կանգնեցրած աքձա-
նը ներկայացնում է Բարրին՝ երեխան մէջքին,
իսկ արձանի տակ գրած է. քառի Բարրին մահուա-
նից ազատեց քառասուն մարդ և սպանուեց քառասուն և
մեկերորդից:



ՍԻՍԵԱՆԻ ⁽¹⁾ (Տաթևում պիճակ) ԳՈՐԾԱԿԱԼ ՈՒԹԵՄՆ ⁽²⁾

Կազմեց գործակալ Սիսեանի մասի Յոշխաննես քն. Տեր-Գրիգորեանց

2) Шу «Ururus» 1901 р. гнзгнзур:

Յ Ա Յ Տ Ա Ր Ա Ր Ո Ւ Թ Ի Ի Ն Ն Ե Ր .

ՏՊԱՐԱՆ Մ. ԱԹԱՌՈՅ Ս. ԷՋՄԻԱՄՅԻ.

Մանուկի տակ են.

1. Աբրահամ խոստովանողի «Վհայք Արևելից» . Թարգմանութիւն ասորերէնից, կատարուած Է-րզ զարուս. հրատարակութեամբ միաբանի Մայր Աթոռոյս Գաղուստ տարկաւագ Տ. Մկրտչեանի:
2. Խոստովանողի քարգմանից եւ երկասիրութիւնի մոտիւ. Պատմական—մատենագրական ուսումնասիրութեամբ, որի մի մասը տպուած է «Արարատ»-ում, և ձեռագրերի համեմատութեամբ. աշխատասիրեց Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան:
3. Երկրագործական անհրաժեշտ գիտելիքներ Գ. Ղազարեան (արտատպութիւն Արարատ»-ից):
4. Հայ ժողովրդական Առասպելները. Մ. Արեղեան (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
5. Քննութիւն Ղարաբաղի բարբառի. Հ. Աճառեան (արտատպութիւն «Արարատ»-ից):
6. Մատչելի քարոզներ. տետրակ Բ. Մակարեպիսիոս Բարխուտարեան.
7. Չանաղանութիւն հինգ զարուս. Թարգմ. Մաղաքիա եպիսկոպոս Տէրունեան. մասն Բ.
8. Յուդայի Չեռագրայ և ժողովածուայ Խաչիկ վարդապետ Դատեանի. Մասն. Ա. և Բ. կազմեց Յ. Թոփճեան.
9. Օրացոյց 1902 թուականի. պատկերազարդ: Աւանձին յանձնարարութիւնները և պատուէրները խնդրուած է ուղարկել Տպարանի վարչութեան վաղօրօք: Յանկացողները համար պատրաստուած են ընտիր թղթի վրայ վառակաղմ օրինակներ:—Հայաստանեայց Եկեղեցու Հոգևոր Ատեաններէց և պաշտօնեաներէց խոնարհաբար խնդրուած է մինչև յառաջիկայ Օգոստոս ամիսը յայտնել Տպարանի վարչութեան թէ ո՞րքան օրացոյց պէտք է լինի ստորագրեալ վիճակներէ և գործակալութիւններէ համար:—Այս տարուայ օրացոյցը անհամեմատ ընդարձակ է տօնացոյցի վերաբե-

րեալ կարևոր ծանօթութիւններով, որոնք եկեղեցու պաշտօնեաներին աւելի գիւրդութիւն կը տան օրուայ ժամերգութեան և եկեղեցական տօներէ նկատմամբ:

10. Эминский Этнографический сборникъ, издаваемый при Лазар. ИНС. В. - Я. . . . Материалы собранные въ Турецкой Арменіи С. Айкуни. Ч. I. Народный Эпосъ и сказка. Էմինեան Ազգագրական Ժողովածու. հրատարակութիւն Լազարեան ձեռնարանի արեւելեան լեզուաց

Ազգագրական նիւթեր Տաճկահայաստանի դաւառներէց, հաւաքեց Ս. Հայկունի. Մասն Ա. ժողովրդական յէպ և հեքիաթ.

Լոյս են տեսել եւ վաճառուի են.

1. Փարբարի Քարոզները. Թարգմ. Ս. Մանդինեան. գինն է 1 ռուբլի.
2. Մարգիային կեանքի վախճանական նպատակը. Թարգ. ռուսերէնից Խաչատուր քահանայ Փանեան (արտատպ. «Արարատ»-ից): 15կ.
3. Ինչ է երջանկութիւնը. Թարգմ. Յ. Յովհաննիսեան. գինն է 5 կ.
4. Լուսիկ Թագաւոր և Սեդե Հովիկ. Ս. Հայկունի. գինն է 25 կ.
5. Միթար Սասնեցի (Կերմանեցի), արտատպած «Արարատ»-ից. Գարեգին վարդապետ Յովսէփեան. 1899 Վաղարշապատ. 15 կ.
6. Ոտանաւոր աշխատութիւններ և նշանադրութիւն (պարսկաստանից դաղթած խոյեցուց բարբառով) զրաշար Ներսէս Տէր-Աւետիքեան գինն է 30 կ.

Պատրաստուի են տպագրութեան համար.

1. Հայոց նոր վիպերը. կազմեցին Յ. Մանանդեան և Հ. Աճառեան: Այս գիտական հրատարակութեան համար շուտով բաժանորդագրութիւն կը բացուի:
2. Ժամակարգութիւն Հայաստանեայց ո. եկեղեցու (առ ձեռն ժամագիրք). (Գրգ տպագրութիւն).

ՅԱՅՏԱՐԱՐՈՒԹԻՒՆՆԵՐ

1901 յուլիս 1-ից Պարիզում կսկսի լոյս տեսնել հայերէն լեզուով

ԺԱՄԱՆԱԿ

Հանդէս դրական, հասարակական, գեղարուեստական, քաղաքական:

ԺԱՄԱՆԱԿը կունենայ այն բոլոր բաժինները, ինչ որ ունին եւրոպական դրական հանդէսները. առանձնապէս ուշադրութիւն դարձնելով դիտնական ու գեղարուեստական բաժինների վրայ:

ԺԱՄԱՆԱԿին աշխատակցելու պատրաստակամութիւն են յայտնել բազմաթիւ հայ եւ եւրոպացի յայտնի հեղինակներ, որոնց երկերն արդէն ստացել է խմբագրութիւնը:

ԺԱՄԱՆԱԿը բաղկացած կլինի 5 ապագրական թերթից (80 էրես La Revue et Revue des Revues հանդիսի գիրքով):

ԺԱՄԱՆԱԿի առաջին համարը լոյս կտեսնէ, ճիշտ 1901 թուականի յուլիս 1-ին եւ ներկայ թուականին կհրատարակուի երկու ամիսը մի անգամ, այն է յուլիս 1, սեպտեմբեր 1, ու նոյեմբեր 1. իսկ սկսած 1902 թուականի յունուար 1-ից կհրատարակուի իւրաքանչիւր ամիս:

Հարկ եղած դէպքերում ԺԱՄԱՆԱԿը կլինի պատկերազարդ եւ կը ապագրէ եւրոպական երկերի բնագիրը եւրոպական լեզուներով հայերէն թարգմանութեան հետ միասին:

Բացուած է բաժանորդագրութիւն 1901 եւ 1902 թուականների: Բաժանորդագրութեան պայմանները պարզուած են հետեւեալ աղիւսակի մէջ

Բաժանորդագրութիւն 1901	Բաժանորդագրութիւն 1902
բուականի (կիսամեակ)	բուականի (12 ամիս)
Ռուսաստան Յրուրլի	10 ռուբլի
Անգղիա 7 շիլլինգ	1 ֆրանկ ստերլին
Ֆրանսիա Բուրգարիա,	25 ֆրանկ
Պարսկաստան, Ռումանիա,	
Թիւրքիա, Եգիպտոս	
Յունաստան, Աւստրիա, 8 ֆր.)	

Ամերիկա 1 գոլար (սսկի) . . 5 գոլար
Բաժանորդագրութիւն 1901 եւ 1902
թուականների համար (15 գիրք)

Ռուսիա . . 12 ռուբլի

Անգղիա 1 ֆրանկ ստերլ. եւ 7 շիլլինգ
Փրանսիա, Բուրգարիա, Պարսկաստան,
Ռումանիա, Թիւրքիա, Եգիպտոս,
Յունաստան, Աւստրիա. 30

Ֆրանկ, Ամերիկա 6 գոլար:

Ամենայն անգիրից դիմել հետեւեալ հասցեով.
Paris, (France) 64 rue Claude-Bernard
Directeur de la Revue „JAMANAK“ S. Hakou-
mian.

ԺԱՄԱՆԱԿի առաջին համարը կուղարկուի միայն այն բաժանորդներին, որոնք կստորագրուին մինչեւ ներկայ թուականի յուլիս 10-ը (ն. տ): Այդ թուականից յետոյ ստորագրուողներին խմբագրութիւնն չէ խոստանում I №-ը որ պիտի ապագրուի այն քանակութեամբ, ինչ քանակութեամբ ստորագրուողներ լինին մինչեւ յուլիսի 10-ը (ն. տ): Ժամանակի I համարը Պարիզի փոստին կյանձնուի ճիշտ յուլիսի 1-ին (ն. տ):

Բացուած է 1901 թ. բաժանորդագրութիւնը

XIXԱՂԲԻԻ XIXs. եւ XIIs. ՏԱՐԱԶXII

Պատկերազարդ Ամիսագրի եւ Պատկերազարդ շաբաթագրութիւն

Աղբիւր—Տարագի տարեկան բաժանորդագիրը 10 ռ., արտասահման 18 ռ. կամ 50 ֆր.: ԱՂԲԻԻ ամսագրի տարեկան գինը 3 ռ. ՏԱՐԱԶԻՆ—6 ռ. ՅԱԽԵԼՈՒԱԾՆԵՐ, ԻԼԼԻԻՍՏՐԱԳԻՍՏ, ՊԱՐԻԶԻ ՄՈՒԱՆՆԵՐ usա-
նում են Աղբիւր եւ Տարագ միեւնոյն հասցեով usացող բաժանորդները. նաեւ փառակազմ օրացոյց:

Հասցե՝ ТИФЛИСЪ, Редакция иллюстр. жур. АГБУРЪ-ТАРАЗЪ. TIFLIS (Caucase) Rédaction des jour. Agbur et Taraz.

Խմբ.-Հրատ. ՏԻՐԱՆ ԵՍՏԱՐԵՆ